



КАЛМИЦЬКИЙ НАРОДНИЙ
ЕПОС



ВИБРАНІ ПІСНІ

Переклад за редакцією
П. ТИЧИНИ, О. СОРОКИ, В. СОСЮРИ



Державне Літературне видавництво
Київ — 1940

Художник

I. Хотінок

Техкерівник

Я. Бронштейн

Коректор

Е. Цилакова

БОГАТИРСЬКА ПОЕМА КАЛМИЦЬКОГО НАРОДУ

Калмики мають величезну скарбницю усної народної творчості. Народ дбайливо зберігає і любить чисте і мудре мистецтво своїх епічних пісень, казок і легенд. Але найяскравішим найулюбленишим твором калмицького народу, твором, що став у його свідомості священим, є грандізна геройчна епопея «Джангар».

Мені пригадується, якою радістю було для нас, калмицьких дітей, зібратися степової весняної ночі в повстяній кібітці і слухати, затаївши подих, натхненну пісню народного співця — джангарчі — про золотий вік стародавніх богатирів, про їхні подвиги і пригоди.

Країна Бумба, в якій живуть герой епосу, — особлива країна: вона не знає смерті і в'янення, люди там після двадцяти п'яти років не старіються, живуть у вічному достатку і багатстві, нічого не поділяють на «моє і твоє». Її описується в таких висловах:

То дарство було молодих, невмирущих,
Що знають лиш літо, не знаючи зим,
Країна щасливих, країна могутніх,
Прославлена щастям могутнім своїм.
Вона зогрівається сонцем ясним,
Ранковим промінням його золотим,
Там вічнозелена шумує трава,
Гойдається ніжна як шовк мурава.
Дощі там покrapають легкі, дрібні,—
І раптом вже сонце приходить на зміну,
Що промені сіє гарячі, ясні
На дю новимиршому, щасливу країну.

На цю країну нападають численні ворожі полчища: багатоголові потвори — мангаси і «жителі сьомого пекла» — шулмуси, але завжди зазнають поразки від шести тисяч дванадцяти богатирів легендарного хана Джангра.

В піснях «Джангариаді» чимало казкового, чарівного, герої її — особи не історичні, і разом з тим в «Джангариаді», як у дзеркалі, відбивається надії і прагнення калмицького народу, його багатовікова боротьба за своє національне існування.

Калмики — наймолодші з європейців, тільки в 1632 році вони перекочували на Волгу і зв'язали свою долю з долею великого російського народу.

Первісна батьківщина калмиків — Центральна Азія. В другій половині XIV століття чотири племінні союзи західної віті монголів уклали між собою союз «Дербен ойрат» — «Союз чотирьох». Звідси й історична самоназва калмиків — ойрати. Згодом сусідні тюркські племена стали називати їх «калмиками», що означає «відокремлені».

Протягом багатьох століть боролись калмики за свою державну незалежність з наступниками Чінгіс-хана. Але тільки в 1440 році калмицький народ, очолюваний видатним полководцем ханом Есеном, зібрав досить сил, щоб розгромити своїх одвічних гнобителів.

Цей період, що його вчені називають блискучим періодом в історії калмиків, відзначився небувалим піднесенням національної свідомості.

Величезною літературною пам'яткою цієї короткочасної епохи першої калмицької державності є «Джангар».

Коли було створено цю поему? Трудно, майже неможливо визначити точно дату виникнення на-

родного епосу, що передається з уст і до уст, має на собі сотні різних напарувань. Описи речей матеріальної культури, міфічні герої добудлійського, шаманського пантеону дають нам підстави гадати, що виникнення епосу відноситься до часів глибочезної давності, що окремі епізоди його були створені задовго до вступу монгольських племін на арену світової історії.

Коли ми говоримо про п'ятсотліття «Джангра», то ми маємо на увазі дату оформлення його в одну епічну судільну річ, поетичну диклізацію його окремих розділів.

Ці розділи жили в народі спочатку як окремі самостійні поеми. Об'єднання пісень в епопею сталося після об'єднання дрібних калмицьких улусів у велику кочову державу.

Основна ідея епосу—ідея єднання і добробуту народу. Служіння народові—мета героїв «Джангариади», ненависть до ворогів народу—їхня прикраса. Цією ідеєю пройнято кожен рядок епосу, але особливо яскраво вона виявлена в чудовій присязі богатирів, яка відома кожному калмикові:

Зречемося заздрості ми і хвалиби,
Хай зради й жадоби не буде в сердях,
Віддаймо народу відважні сердя
І даймо присягу, що задні в боях
Віддать за народ свою кров до кінця.
З'єднаймося навколо володаря ми
І будьмо найближчими хану людьми,
Нема між нас барса, який би тікав,
Злякавшись у битві ворожих списів;
Нема в нас коня, що їздця б не підняв
На гору найвищу, до смуги снігів.
Залізо розпечено й полум'яне
Не може злякати нікого із нас;
І чорні потопи із хвиль океану
Не можуть злякати нікого із нас;

Змікати не зможе нас навіть вона,
Ота жовта зброя стальна й крижана.
Життя проживемо усі як один,
Й не буде ніколи за нами провин.
Дотримавши слова, досягнемо цим
Блаженства ми всі й досконалості з ним.

В дні громадянської війни мені доводилось в Кінній армії бути свідком надзвичайної сили впливу «Джанgra» на слухачів. Коли під час спочинку після важкого і втомного переходу сивий джангарчі співав про геройв народної епопеї, які мчали, «не спочиваючи вдень, не лягаючи спати вночі», — кінармійці - калмики розпутували своїх скакунів і з потроєним завзяттям мчали назустріч ворогові.

В «Джангрі» 12 пісень, по числу основних геройв поеми. Кожен з них обдарований якоюнебудь головною, тільки йому властивою рисою. Так, Санал — втілення витривалості, Савар Важкорукий — сили, Алтан Цеджі — мудрості, Мінгхан — носій ідеалу краси, «перший красень всесвіту», Ке Джілан — красномовець, якого «ніхто не перевершив у майстерності словесної гри». Але разом з тим у них є й одна спільна риса: палка любов до батьківщини.

Особливо палким патріотом змальовується богатир Хонгор, найулюбленіший герой калмицького народу, що поєднав у собі «всі дев'яносто дев'ять людських гідностей». Його друг Гюзан Гюмбе каже про нього:

Відданий вітчизні: в дім сила його,
Тож слухаймось ради його.

Хонгор — живе втілення калмицького народу. Його творець — народ — обдарував героя своїми найкращими рисами: мужністю, вправністю, ду-

шевною чистотою. Прекрасно характеризують Хонгра такі рядки:

Не знає у битвах він слова: назад!
Повторює в битвах він слово: вперед!

Цікаво відзначити, що в «Джангариаді» нема того апофеозу грубої примітивної сили, що та-
кий характерний для деяких творів азіатського
фольклору. Герой «Джангариади» перемагає числен-
них ворогів, яким «земля тісна», сміливістю,
вправністю, хитростю. Носіями цих властивостей
часто є діти, які перемагають полчища велетнів.
В «Джангариаді» є кілька пісень, присвячених по-
двигам дітей, юних патріотів. Такою є, наприклад,
своєрідно чарівна пісня про трьох хлопчиків, які
врятували свою батьківщину від іноземної неволі.

Не тільки люди є героями «Джангариади»: і
коні, прославлені калмицькі коні, дужі і ви-
тривалі, часто вирішують наслідки бою. Народ
обдарував і їх в епопеї мовою і мудрістю; вони—
дорогоцінні скарби кочового богатиря, його вірні
друзі і в горі, і в радощах. Ось як описується
кінь Джангра—Аранзала:

Гнідий Аранзал — кінь Джангра - владики—
Красу він зібрав на неїждженій спині.
Всю силу — в ногах — непокірний і дикий,
Всю гострість в очах, жовтавих, як ліні.

Дуже складна сюжетна тканина епосу; його
автор виступав перед читачем не тільки як на-
тхненний поет, але і як дотепний, цікавий опо-
відач. Кожна пісня «Джангариади» являє собою
самостійний твір з цікавою інтригою. Перед чи-
таками відкривається захоплюючий світ вигадки
і фантазій.

Цікавий сюжет пісні «Про поразку лютого хана Шара Гюргю». Джангар покидає свою благословенну країну Бумбу, не сказавши богатирям про причину раптового від'їзду. Ті, ображені, теж покидають Бумбу. Тільки один Хонгор залишається на варті батьківщини. Вороги, довідавшись про це, нападають на Бумбу, її підданих заганяють на солоні, отруйні землі, руйнують палаці і т. д. Хонгра кидають «на сьоме дно землі», завдаючи йому нечуваних мук.

Тим часом Джангар, мандрюючи по землі, забув про країну Бумбу, про своїх богатирів і перетворюється, як образно розповідає епос, «на сон своїх підданих». Незабаром він одружується, в нього народжується син Шовшур. Через три дні дитина вже виришає на полювання, «щоб прогодувати батька і матір». Під час полювання Шовшур зустрічається з одним богатирем Джангра, і той дає юному мисливцеві стрілу. Шовшур подає цю стрілу батькові, і Джангар, побачивши на стрілі клеймо Бумби, згадує свою країну, свою колишню велич. Він виришає шукати вірного Хонгра. Шовшур приїжджає після багатьох пригод в батькову країну і, вчиняючи нечувані подвиги, визводяє батьківщину спід ненависного ярма чужоземного хана Шара Гюргю.

Джангар, блукаючи по пеклу, незабаром знаходить Хонгра, перетвореного на купу каміння та листя, повертає йому людський образ, і богатирі разом йдуть на батьківщину.

Багатство фантазії, близкучі поетичні барви— вся пісенна сила народу прославляє велич, силу і красу його гордих синів—богатирів. «Джангаріаду»,—писав покійний академік Б. Я. Владимирцев,— треба визнати дивною виразницею народ-

ного духу, поривань народу, його прагнень...
Вона є дійсно національною поемою».

Калмицький народ, що його колись оббирали і обдурювали попи - гелюнги, князьки - нойони і російські плутократи, народ, приречений самодержавством на вимирання, протягом п'яти століть передавав з уст до уст свою епопею—мрію про прекрасне і вічне життя. «Дуже важливо відзначити,—казав О. М. Горький,—що фольклорові зовсім невластивий пессимізм, не зважаючи на той факт, що творці фольклору жили тяжко і в муках». Тяжко, в муках жив калмицький народ, але він вірив, що разом з російським народом завоює своє ясне майбутнє.

Ця мрія здійснилась. Калмицький народ знайшов безсмертя в сім'ї народів Радянського Союзу, він побачив у країні соціалізму здійснення всіх своїх надій та ідеалів і з новою силою полюбив «Джангариаду».

До днів свого ювілею великий калмицький епос стає здобутком всіх народів нашої країни. Крім російського перекладу, виконаного поетом Семеном Липкіним, виходять віршовані переклади багатьох пісень «Джангариади» українською, грузинською, татарською та іншими мовами. Калмицькі богатирі стають улюбленими героями радянського читача.

О. І. ГОРОДОВІКОВ

генерал - полковник

ДЖАНГАР

ВСТУП

У давні - предавні блаженні літа,
Коли іще ширилась віра бурханів,
Жив собі Джангар, кругом сирота,
Нащадок Такі - Зула - хана.
Тангсикові - Бумбі онуком він став,
А Узюнгу сином. Родивсь, шідростав
В часи, як з'явилися три ердені.

Дійшов там двох років той Джангар, чи ні,
Як мангас із військом у край дей діставсь,—
Тоді то сиріткою Джангар зоставсь.

На третій лиш рік дитинчаті пішло,
Коню ж Аранзалу два роки було,
Вже верхи скакав на нім Джангар - Іздець;
Ворота зламав трьох великих фортець;
Великого ж мангаса Гулджі в бою
Як стій підкорив він під руку свою.
На році четвертім насунув, мов хмару,—
Великого мангаса Дердінга Шара
Під руку свою підкорив у бою,
Зламавши ворота фортець чотирьох.
Як скоро ж дійшов він годочкив п'ятьох,
Дияволів Тякіїв п'ять у бою
Скорив, підламав знов під руку свою ...
У ці то п'ять літ, як стялись вороги,

Всесильний, могутній Менген Шикшіргі,
В полон захопивши,— кого покришив,
А Джангра заложником в себе лишив.

На шостому році той Джангар - ўздець,
Ворота розбивши шести аж фортець,
Зламав сорок шік, себе славою вкрив,
Кюнкяна Айтана Щеджі підкорив,
Палацу казкового володаря.
Найстаршим над всіми князями царя
Його наставлено там, молодця.
Минуло сім років — і от уже він
Скорив щось із сімдесятих східних країн,
Воїтлем Джангаром славним назвавсь.

Як кінь його мчав ще вітрам наздогонь,
А спис той прежовтий горів, мов огонь,
А сам він був—місячко - молодчик.—
Відкинувшись тоді він прекрасних дочок
Тих ханів частини землі чотирьох,
Нойонів - князів сорока дев'ятьох.
Ном Тегіса хана дочку він узяв,
Між сходом і півднем який царював ...
Казали: то Бумби країна була,
Що землі владик сорока злобула,
Які прилягали — й до кожної слід —
На північ і південь, на захід і схід,—
Країна самих воронців - скакунів,
Також наймогутніших богатирів
(Країною вічності ще її звуть),
Країна, де так навколо всі живуть,
Немов би завжди юм по двадцять п'ять літ,
Країна безсмертних, широка як світ,
Де вічно сама лиш весна без зими,
Де осінь без літа, де тихнуть громи,

Де зятих морозів, що студять, нема,
Паючої спеки, що сушить, нема,
Де віс ласкавий вітредь голубий,
Де землю покроплює дощик дрібний.
П'ятимільонна ж—назад і вперед—
Там Богдо земля розмістилась лед'—лед',
Широка на відстань п'ятьох місяців —
Ця Богдо земля, що нема їй країв!..
Мов пуп той землі (аж у хмари—чоло),—
Шід сонцем ранковим, що саме зійшло,
Гора біlosиза, мов гіпопотам,
Угору велично підносилась там.
Там Ерген Шартиг, океан той, чиї,
Мов сестри, стрічаються дві течії,
Близькі променистим смарагдом; прудка,
Там Домбо — холодна і чорна ріка,
Що п'є з неї Джангар преславний один,—
За сонячно -тихих і бурних годин,
Зимою і літом, удень і вночі
Бурхає, на битву завжди зовучи,
Свій берег підточує — наче моря ...

Намету подібну бумбулаву царя
Збудовано нерукотворно було.
Ім'я владаря над усім, що жило
Шід сонцем гарячим, п'ючи полум'я,—
Великого Езена - ханà ім'я,
Що істини чотири держав у руках,—
Громіло по дальних, найдальших краях ...

Шість тисяч дванаадцять могутніх, струнких
Джангарових богатирів говірких
В палац ніжно - білий Бумби прийшли,
Там бесіду весело й шумно вели:
— Що ж, Джангару, владарю - князю, давай

Збудуєм палац ми — палац на весь край,
Що рівного йому — підн пошукай! —
Тож ханів зібрали усіх сорок двох
Від світу широких частин чотирьох,
Міркують — ну, чисто ж ті бджоли гудуть—
Про місце: дё ж саме палацові буть?
Та їх вибрали місце, що їх вибрати слід:
Так, трохи лівіше, ніж сонечка схід,
На схилі величнім, що ген майорів,
Де вколо—дванадцять широких морів,
Де берег той Бумби спадає униз,
Праворуч підніжжя гори де карніз
(Чи є ще гора така в світі — навряд),
В незаймано - білій долині, де вряд—
Ой, ніжні ж тополі незнаних висот
Квітучі завжди, а було їх п'ятсот ...

Тоді то від ханів отих сорок двох,
Зі світу широких частин чотирьох
Привезли відбірних, один ув один,
Шість тисяч дванадцять майстрів — як один !
У місяць, священий з усіх місяців,
У день, найсвященніший та їх споміж днів,
Фундамент з коралів заклали майстри,
А стіни позводили з перлів майстри;
А бік, що шідносився к півночі десь,
Шматками з металу оздобили весь:
Ну, чисто ж як лева — як лева клики
Були ті, з металу відлиті, шматки!
А бік, що на південь, оздобили теж
Шматками: дорожчих ніде не знайдеш:
Ну, чисто ж оленячі білі клики
На вигляд були ті коштовні шматки!..
Повідач про те, що вже бачив наш світ
За вік — дев'яносто та ще й дев'ять літ,

Провісник в майбутнє, по книзі прикмет,
За вік — дев'яносто ще й дев'ять—вперед,—
Байн Кюнкюн. Алтан той Целжі, неборак,
Премудрий, помовчав, та й мовив отак:
— Палац заввишки — що аж хмар стереже —
Це буде, братове, занадто уже!

І Джангру із глуздом здоровим його
Таке — негаразд; догадайтесь, чого ...
З удуймо ж палац йому, нижче котрий
Від неба щось пальців на три ...

Шість тисяч дванадцять умілих майстрів,—
З них кожен свій розум й струмент відгострив,—
Змагались в майстерності: й ось на весь плац
Збудовано п'ятибаштовий палац:
Стальним посередині, пружним на згин
Катауrom весь оперезаний він.
Фасад вихідний, що сюди ось чолом,
Огненно - червоним весь виклали склом;
Фасад же вхідний, що чолом он туди,
Весь виклали сонячним склом, мов з води;
Запнули в строкатую шкуру бика
Шівнічний, а думка була тут така:
Зимують хай мешканці в башті одій
В самому кумисі, в самім молоді;
Шівденний — у сизую шкуру бика;
А думка, ізнов же, була тут така:
Зимують хай мешканці — слава Джангру!—
У маслі, у маслі самому й жиру!..
Надвірні кути оті, кожний залом,
Засклили вогненным — аж міниться! — склом;
А внутрішні, що зі стіною стіну
Єднають, — у сталь закували пружну.
Такий то — на дев'ять поверхів отих,
На дев'ять веселкових кольорів тих,

У Джангра палац — чи ще є такий десь? —
З топіль та із золота складений весь,
Велично підносивсь — аж тіні простяг ...

Строкатий, прежовтий, златавий той стяг
(Коли він в чохлі, то увесь — ой же весь! —
Як сонде те ясне, сіяв спід небес,
Відкритий — як сім тих гарячих сонців) —
Шумів, променів, загоряється з кіндів ...
А Джангар той — ханства цього володар,
Чий усміх для друзів — як милість і лар,
Мов місяць уповні між сяючих зор
Велично спідів, ясновид, світлозор,
На троні червонім (весь — пишність сама)
Із ніжками аж сорока чотирма,
Сидів у всій величі росту свого,
Накинувши вільно на плечі халяв,
Із чорного шовку тонкого халяв,
Шо викроїла — дорогоого — його
Сталевими ножицями для царя
П'ятнадцятилітня цариця — зоря;
Що зшили його майстерниці князів —
Дружини численних царя витязів ...
Як ластівка чорні тікрила ва літ,
Розправив він вуса, весь — ласка, привіт,
Розмову він з ними повів край стола
Про світські свої й релігійні діла ...

Спитаєте може: яка ж ця гнучка
У Джангара жінка, навіки кохана,
П'ятнадцятилітня цариця — дочка
Ном — Тегіса, мудрого, славного хана,
Між півднем і сходом який дарював, —
Привезена ще аж тоді, як буяв —
Ой, мчав Аранзал той вітрам наздогонь,

Як спис той прежовтий горів, мов огонь,
А Джангар — весь місячко - молодичок,
Відкинувшись прекрасних, мов зорі, дочок
Всіх хашів частини землі чотирьох,
Нойонів - князів сорока дев'ятьох!..
Тож відповідаю: така ж, ой, така:
Як гляне сюди ось — осяє щока
Маяловок у морі крізь товщу води ;
Як гляне ж — погляне, бува, он туди —
Осяє маяловок по той уже бік ...
Пашіла червоная кров тії щік,
Сіяли корали зубів, наче сніг.
Незаймано - більш халвінг аж до ніг,
Покроєній матір'ю (двіт майстерниць),
А зшитий руками тендітих царинь,—
На лівий висок тій лягав, на чоло;
Шовкове ж те чорне, розкішне волосся
Заплетено так же красиво було,
Що дею красою лише повилося;
Голубили бархатні щоки оті —
Шовкові шивиришки чорно - злоті;
А срібні сережки, такі завбільшки,
Як от у двохлітнього верблоденяти
Помету кульки, тій на вушка тонкі
Звисали — аж жаль тій від шиї відняти ...
Лиш гуслоньки срібні торкне.— як одну,
Усі — дев'яносто й одну ще струну,—
Ой, враз засміються, заплачуть, задзвоняТЬ
На різних приємних дванадцять ладів!
Здавалось: де стадо кричить лебедів,
Яке вітерки в комиші ото гонять;
Це — хор той качиний в блакитъ, у прозір
Летить - пролітає та гей між озір ...
Спітаєте: хто ж їм підспівує в лад?
А хто ж їм підспівує, людоњки, в лад?

Та хто ж, як не Джангара, кращий співун,
Син Юрке - Туга, найзнатніший джигун,
Заспівач у хорі, найкращий баян
І найвродливіший в світі: Мінг'ян ...

На чолі всіх з правого боку там був
Правдивий повідач, який не забув
Про те, що вже бачив — побачив наш світ
За вік — дев'яносто і дев'ять літ,—
Провісник в майбутнє по книзі прикмет
За вік — дев'яносто ще й дев'ять — вперед,
Отой, що вгадає, про що не скажи—
Байн Кюнкян Азтан той, премудрий Цеджі.
На килимі з чорного шовку сидів;
А розумом сонячним він володів,
В руках же тримав, непохитно держав
Всіх ханських семидесяти аж держав
Світські, релігійні та інші діла;
Враз справу розв'яже, яка б там мала,
Чи складна яка б там вона не була...
На чолі ж ліворуч, край Джангра ноги,
Той первенець Беке Менген Шикшіргі —
Арг Улан Хонгор Арслантів, наш їздець.
Родився на світ він тоді, молодець,
Як владарці Шилтя Зандані Герел
Було двадцять два тільки роки. Орел!
Пребілі лопатки зламавши свої,
Дебелі члени розбивши свої,
Своєму велителю він підкорив
Аж сімдесят ханських багатих країв.

За Хонгоро, думне підвіши чоло,—
Як вільно сидіти - гуляти було,
То місць п'ятдесят щось, прегордий, займав;
Як тісно ж сидіти було поміж лав,

То місць двадцять п'ять, шанолюбний, займав
Той Гюзан Гюмбе, молодий богатир.
Прославивсь на край весь уздовж він і вшир
Холодною чорною шаблею — й ним,
Конем, як вогонь той, конем вороним
Завбільшки з слона, що й царю б не продав.
Він, в спірку заходячи, оповідав
Історію царства — бо все то він знов—
За тисячу — тисячу років з одним ...

А поруч сидів, трохи далі за ним,
Вояка, що соколом звавсь, володар.
Оглядний такий Важкорукий Савар,
Що мав він кобилу — вір чи не вір —
В мільйон щось кібіток; отой богатир,
В якого з плечей не зійшов до цих шир
Восьмидесятидвохсанжневий топ'р,
Що кида з коня супротивника,— чув?—
Якої б той велетень сили не був ...

А третій ліворуч (такий лиш один!)—
Пройдисвіт, гуляка, Булінгіра син,
Санаа той чорнявий, нероба з нероб,—
З конем своїм сірим (що з плямою лоб);
За Богдо великим Саназ поспішив—
І батька старого без сина лишив,
Без поминок матір старен'ку свою,
Яка вже з'явилася до бога в раю;
Без нагляду й ладу лишив, як не є,
Майно у сто тисяч кібіток своє,
Лишив вісімнадцятирічну саму
Дівчину - красуню в своїм терему ...

Подібні ж до них широчінню грудей,
Багато й хто з вибраних простих людей
Розсілися в сім тих просторих кругів ;

Сивенькі ліди (що гроза ворогів)
Там сіли окремо у круг ув один ;
Поважні бабусі — цариці родин —
Там сіли у другий — просторий же — круг;
Як знов же і цвіт ніжно - білих подруг,
І пишні дівчата, що повні снаги,
Любенько в свої посидали круги.
Сиділи й пили - випиваючи в достатку
Від диких кобил молоко, що й арзу ;
І якось займались, холодні спочатку,
Серця, мов той спалах між хмар у грозу,—
Серця шести тисяч дванадцяти — цвіт
Найкращий над все, хоч об'єдь увесь світ.

— Чи ворога де,— озирались,— нема?
Помірятись силою з нами — нема? —
Хвалилися силою, кликали в бій:
— Та де ж та країна, щоб з нами у бій?
Чи скоро для ловів примчать сайгаки?
Чи скоро вже трапиться ворог який?

ПІСНЯ

про те, як опуць Дуктакхула, син дуучі —
Аля Монхля — зайняв вісімнадцять тисяч
кров'яно - рудих коней Джангра

Круг столу сидять ватажки з рядовими,
Сім кіл утворивши, і п'ють, і гуляють.
Діди посивілі — старі побратими —
Одне із них кіл гомінливих складають.
А друге коло — баби пішноїці
Та свіжі, як трави степні, молодиці,
Ще й третє коло — красуні - дівчата.
В мисках олов'яніх скрізь йжа парує
І чорна арза, наче сік із граната,
Одним лише виглядом манить, чарує.

Шість тисяч дванадцять бійців тут сиділо,
Жовтавих, як сонце над їх головою.
Од дивного трунку поволі хміліли
І так розмовляли вони між собою:
— Чи єсть де країна такая у світі,
Щоб з нами у битву вступити посміла ?
Чи знайдуться де юпаки гордовиті,
Щоб їм позмагатися з нами кортіло ?
Чи знайдуться де вороги для забави,
Чи знайдуться де сайгаки для облави ? —

І от в час розмови, в час бенкету того,
Як чорна арза тут лилася рікою,
До палацу Джангра жовтаво - ясного
Прибув посланець із країни чужої.

— Я син дуучі, я онук Дуктахула,—
Він голосно крикнув, — Монхля мене звати.—
І потім до Джангра, щоб воїни чули:
— Прибув я для того, щоб коней багато
Зайняти з твоїх табунів незлічимих.
Найкращих, могутніх, тобою любимих.
Коли ти сміливий і бистрий, як вітер,
Зумій наздогнати мене й коней одбити.
А — ні, то під жінчиним тихим подолом
Сиди і не думай виходить ніколи.—
Так крикнув він сильно, що в горах хуною
Оддавсь його голос стрясаючим гулом.
У декого випала чаша з арзою,
І воїни жовті за банкет забули.
І красень - палац золотово - строкатий,
Найкращий з палаців красивого сходу,
Затряссяувесь, мов од гулу гармати,
Від самого верху до самого споду.

— Та що за диявол такий появився,
Скажіть мені, друзі мої дорогі? —
Сказав отут Джангар й зза столу шдвівся.—
І як він із нами балакати сміє!
Ще можуть подумати, що ми боягузи,
В нас коней беруть, ну а ми — сиди дома.
Ганьба нам усім буде, славні друзі,
Себе ж оганьбити навік не попустим.
Прощить його треба. Хай знають чужинці,
Що ми під поділ не ховаємося жінчин.—
А старший півкола, Цеджі посівілій,
Що з правого боку сидів од владики,
Звернувся до Джангра, так, ніби між ділом,
Але щоби чув і Монхля ясноликий:
— Говорять, то внук Дуктахула старого
І син дуучі — силача ще й титана,

Що плечі і руки залізні у нього,
Що старший він витязь нойона Цагана.
У сотні держав і західних і східних
Всі знають, що воля у нього стала ва,
Що вславився здавна у битвах побідних
Він спритністю тигра й могутністю лева.
Тож треба із цим молодцем ще й героєм
Ставати до рішучого спльного бою
Всім лицарям нашим, як сонце жовтавим.
Шість тисяч дванадцять нас. Значить, не мало.
Тож треба усім шикуватись у лави,
Щоб бою гарячого ми не програли.—

Пригнали шість тисяч дванадцять найлучших
Степних скакунів — силу й гордість пустині,—
Що паслися мирно під сонцем палючим
В зелено - яскравій, широкій долині,
Де б'ють джерела, наче небо прозорі,
На вільнім, широкім, пахучім просторі.
Підвели під стіни жовтаво - строкаті
Палацу, і кожного тихо сідлають.
Синам найсильнішим найбільшої знаті
Чумбур з найчистішого срібла вручають.

Гнідий Аранзал — кінь Джангра владики —
Красу всю зібрав на нейждженій спині,
Всю силу в ногах,— непокірний і дикий,
Всю гострість в очах, у жовтавих, як дині.
Аж грає, іскриться у мускулах сила.
Гризе і згинає він срібні удила.
Синів п'ятдесят з найзначнішого роду
Ще держать його за чумбур, а він баско
Кида, наче тріски, рве срібне повідля,
На сонці палкім виграє його грива.
Як лапи широкі — могутні конита,

І ними він ладен весь світ розточти.
Попона на п'ому з шовків, оксамиту,
Сідло золоте і зброя багата.

Шість тисяч дванацять могутніх героїв
Виходили з шумних веселих покоїв
Палацу чудесного,— враз відкривались
Із брязкотом двері усі перед ними.
І ледве торкнувшись ногами міцними
Стремені, що на сонці огнями сіяли,
Із легкістю іскри на коней сідали,
У сідел тібетських подушки шовкові.
Об'їхали тихо хурул многолюдний,
Цвісти побажали країні чудовій,
Згадали її минуле ії многотрудне,
Всього побажали, могутні, здорові,
І хмарою грізною рушили з двору.

Першим Хонгор - богатир виїжджає
Із прaporом виславленим, піднятим вгору,
Що навіть в чохлі наче сонце палає,
Коли ж без чохла знамено величаве —
То більше сіяє за сонце яскраве.
Шість тисяч дванацять до грізного бою -
Всіх Хонгор повів вояків за собою
Жовтавих, як піски в пустелі безкрайні,
Як сонце у цьому південному краї.

Під Савром Червоним красунь сніжнобілий,
Усюди відомий, наїжджений Лиска.
Не раз Савр на д'ому у бій летів сміло.
Гарцює під ним, його втримати несила,
Міцними ногами, як іскрами, бліска.
І, скачучи, каже владиді своєму
Савар Важкорукий, милуючись з коней:

— Монхля поки того в степу доженемо,
Давайте почнемо отут перегони.
— Я згоден,— на те відказав йому Джангар.

Й ліші цокнули — брязнули сильні копита,
І Лиска з Саваром — верхівцем чудовим —
Як іскра сяйнув і полинув як вітер.
І Чалпій помчався як вихор, як буря,
Він — син Булінгіра — Санала степного.
Всі коні помчали — ліші пили над землею,
Навколо ліші хмари піску золотого.
Скрізь курява збита знімалась туманом,
Здавалося, світ став страшним, полум'яним.

Монхля доганяє Савар Важкорукий,
До бою готове він срібного лука.
Вже бачить Савар: вдалині, наче цятка,
Монхля бовваніє у куряви клубах,
Він коней жене кільканадцять десятків
І жодного з них не загубить в дорозі.
Монхля як побачив крізь куряви тучу,
Що ззаду його богатир здоганяє,
Зібрав весь табун і почав приставати,
Щоб краще розгледіть, з ким справу він має.
— Лиш Лиска зміг збити дю куряву срібну,
Ну, а вершник — Савар то орлоподібний.
Спочину хвилину одну перед боєм,
Наспів мені час позмагатись з героєм,—
Так думав Монхля, а Савар велими спритний,
Що зроду в сіdlі не лишав ще нікого,
Підносить сокиру важку непомітно
І вдарити хоче Монхля молодого.
Ta хитрий Монхля не дає себе вдарити,
Він бистро, як вихор, убік одітає
І ззаду Савару конем заїжджає.

Савар промахнувся, із рук випускає
Він гостру сокиру, Монхля ж натягає
Свій лук богатирський і цілить в Савара.
Пустив він із лука стрілу одну й другу.
І другою влучно Савара поцілив.
Гачки на запасках, застібнуті тugo,
Усі на Саварі умить розчепились.
Стріла пролетіла крізь спину м'ясисту,
В самісіньке сердце Савару попала,
І кров полилася — багряна і чиста —
І тут же як шумний вогонь закипала.
В божествених грудях Савара - героя
Враз стало так порожньо, стало туманно.
Ось кров полилася із рота рікою.
Здається, він весь — невигойная рана.
Він ледве домчав на коні бойовому
До гір величавих, до рідного дому.

Аж сімдесят днів поминуло відтоді.
На чалі коні, наче вихор, подався
Санаал войовничий, відомий в народі.
Він списом важчезним як дядькою грався.
Той спис у Санала давно був у схові
І знову потрапив у руки чудові.
Ось скоро протне Монхля жало сталеве,—
Здається, йому уже більше не жити.
Та сидячи мідно на сильнім коневі,
Вдалось йому спис дей як палку зломити.
Коня він за повід ізнов повертає,
Діставши сокиру, він нею гадає
Санаала прикончить. Не встиг той відскочить,
Ударив удруге — мов громом, здавалось.
В Санала уже затуманились очі
І ребра сталеві усі поламались.
І день ніби згас, стало темно натомість,

Санала поволі лишала свідомість.
Схопивсь він за гриву коня золотого,
І ледве втекти йому з бою вдалося.
Він мчав у пустелю, од бігу швидкого
На вітрі прудкім розвівалось волосся.

Шість тисяч дванадцять бійців виїжджають
Із Джангром великим — верхівцем зразковим —
Монхля доганяти, над степом безкраїм
«Ура» розкотилося ударом громовим.
І кинулись в битву верхівці велику ...
— Ти сном став країни чудесного сходу,
Ти мрією заходу став, наш владико,
О, мудрий наш Джангре, любимче народу.
Завжди був твій прапор похідний у славі,—
Так Хонгор сказав тут йому величавий.
— Коли ти наказував: «Миттю зловити!»—
То вже не повторював вдруге наказу,
Коли ти наказував: «Ворога вбити!»—
То ворог живим не лишався ні разу.
Я був як фортеця твоя ґранітова.
Я вмерти за тебе готовий, владарю.
Я жду, о великий, тепер твого слова,
Його лиш промов, я на ворога вдарю.
— Ну, дій, — відповів йому Джангр златоустий.

І Хонгор нагайку свою добув грізну,
Ісплетену з шкури так тugo і густо,
Що ніби була вона справді залізна.
Із шкури бичка - третячка серцевина,
А верх був грубіший — із шкури старої.
Узорна ї слизька, — наче шкіра зміїна.
Не бачив ніхто ще нагайки такої!
Кайма на ній з чистого шовку сіяла
Держално було з молодого сандала.

Підносить він чудо - нагайку багряну —
І вдарив Монхля з усієї він сили.
Одол - Кеке — кінь його, злій, неслухнаний,
Не слуhaє Хонгра, рве срібні удилы,
Мов вихор неструмний — вперед проходить.
Коня повертає тут Хонгор, до бою
Готовий, булат стопудовий виймає,
Який він під вбранням посив із собою.
Шідніши булат з найчистішої крилі,
Він вдарив Монхля у живіт, в поясницю.
Тоді войовничий онук Дуктахула,
Син дуучі, Аля Монхля проворний
Коня повернув, і мов куля із дула
Услід полетів він за ворогом чорним.
Один навколо одного довго кружляли,
Їх коні гули, наче грім, копитами,
По спинах - ковадлах один 'дного вдаряли
Стальними, зубчастими чудо - мечами.
Схилялись на кінській гриви широкі,
І кров з них лилася червоним потоком.
Хилились, підводились, знову хилились,
Затратили безліч уміння і сили,
Сім лінів і ночей вони буряно бились
Й ні той, ні другий подолать не зуміли.
І бились їх рубали, як леви змагались,
І кров їх лилася річками мутними,
Шматками їх тіло могутися рвалось ...

У Джангра - владики, що йхав за ними,
У грудях дванадцять відваг закипають
І підступають до горла, до рота,
І пальці свої в кулаки він стискає.
І кинутись в битву йому вже охота.
І очі його дальnobачні, орлини
Дванадцять разів повернулись в орбітах,

І каже він так: — Ти мій вовк у пустині,
Ти сокіл мій, Хонгре, боєць знаменитий!
В північній Бумбі — на твоїй батьківщині —
Тебе, як і лева, ніхто не поборе,
У інших країнах відомі й дитині
Безстрашність, могутність і спритність Хонгора.
Чого ж ти і досі з ним возишся, леве?
Віткни йому в серце ти лезо сталеве! —

Так Хонгор сказав до коня молодого:
— Кеке мій любимий, ну, будь проворніший,
Шіднось мене швидше до ворога злого,
Щоб міг я його ухопити мідніше,
Щоб міг я у нього націптиш лучче,
Щоб дріт мій йому в саме серде улучив.
Коли я Монхля у бою не здолаю,
Я Джанgra великого більш не побачу,
І вже не дойду до рідного краю,
Ім'я своє горде навіки утрачу. —
І, здішивши зуби, коня він пришпорив.
І спритний Кеке наче вітер понісся,
Доніс він Хонгора до ворога скоро,
Що той на Монхля аж грудьми навалився.
У подушку срібну одною ногою
Він твердо уперся, щоб мідно стояти,
У гриву коня він уперся другою.
Той вершник був Хонгор славетний, завзятий.
Так ставши, Монхля, — як легеньку шір'їну —
Шідняв із конем стопудовим, могучим
На дріт свій живтавий, і з усміхом кинув
До ніг воякам, що йшли густо, як туча.
І руки і ноги Монхля ізв'язали,
Скрутили на сильній, пораненій спині,
На лева - коня нагрузили — й погнали
Коня. Кінь подався назад у пустиню.

Савару й Саналу, що тихо лежали
Між гір золотавих в долині широкій,
Роз'ятрені рани перев'язали,
Дали їм, ослаблім, знесиленим, спокій,
А потім зплюючих ліків дали їм —
І так молодих вояків оживили.
По тирсі степній многошумним прибоєм
Женуть перед себе табун мідногривий.
І бранця Монхля захопили з собою.

І так всі шість тисяч дванадцять щасливо
Приїхали в Бумбу — країну північну,
Вернулися в рідне, уславлене лоно,
Біля палацу Джангра, що сяяв велично,
Всі шумно і бистро зіскочили з коней.
Коли вони двері штовхнули від себе —
Ш'ять тисяч дзвінків задзвеніло в палаці,
Коли ж потягли вони двері до себе —
Ураз задзвеніли усі вісімнадцять.
Зайшли у палац вони всі знаменитий.
Сів Джанггар великий на трон свій чудовий,
Оббитий шовками, ясним оксамитом,
І так гордовито і владно промовив:
— Хай ввійде Монхля сюди — воїн зухвалий! —
Монхля розв'язали. Поволі ступає,
Могутній і гордий. Доходить до краю
Рядів, що у коло бенкетне сідали,
Ш'ятьох що є сили в лице ударяє —
І сів, не промовивши жодного слова,
В ряду трохи нижче Цеджі - злотослова.

Був бенкет арзп ї араки у розпалі.
Коли од вина вже уста розігрілись,
Савар Важкорукий підвівся і вдарив
Монхля, аж у того в очах засвітилось.

На ліво Монхля головою склонився,
На правій щоді в нього знак залишився.
А знак той — відбиток долоні Савара,
Тавро то північної Бумби - країни.
І значить воно, що підвладний він Джангру
Від дня, коли вдарено, і до загину.
Перед від'їздом йому наказали,
Що мусить він Джангру приносить данину.

Лишившись самі, у чарки наливали
Ці воїни - красені, справжній леви,
Кумис благодарний, пили і гуляли.
Арза розливалася соком вишневим.
Згадавши минуле, багате на війни,
Сиділи щасливі, веселі, спокійні.

ПІСНЯ

про трьох хленчат — Хонуна Улана, Хара
Джілгана і Аля Шонхора

Шід час святкування семи тих кругів
(Був чорної арзи бенкет у розгулі)
Велитель наш Джангар розмову повів:
— В часи ті прославлені, давно минулі,
Як мчав ще гнідий мій вітрам наздогонь,
Я молод, завзятий був — що той огонь!
Коли не минули й ті місяці три,
Як Шавдалу взяв я шістнадцятирічну,
А ви, мої соколи — богатирі,
Ще тут не пишались, мов квіти у квітні,
Коли я, шукаючи різних пригод,
В степу тім незаймано — дикім тинявся,—
Праворуч схід сонця, зза обрію й вод,
З'явився він, Баатр Бадмін Улан що звався,
Що прагнув собі підкорити усіх,
Хто жив лиш під сонцем, старих і малих.
Тоді у двобої й мене підкорила
Велична його непоборна сила ...
І от, перед тим, як убити мене,
Сказав він: — Три прагнення муж може мати
По тім нездійсненнім, що блисне — й мине!
За чим же жалкуєш, дозволь запитати?
— Ще й трьох місяців не пройшло, як «моя», —
Сказав Ага Шавдалі я на нещастя,—
Це — перше, чого оде ремствую я;
Ще мріяв зібрати шість тисяч дванадцять

Моїх жовтошапочних чудо - левів,—
Це друге, — чого ось тепер пожалів;
А ще мав я мрію (до того ж — палкую)
Тримати кермо чотирьох жовтих справ:
Це третє й останнє, за чим я жалкую!—

Те вчувши, гігант Бадмін Улан сказав:
— Здійсняй ці бажання — з них кожне знаменне.
Тоді — й до двобою! —

Та й випустив мене ...

Тепер, коли став я владар на весь схід,
А Джангара ім'я лунає й по диких
Країнах, скрізь ясний лишаючи слід,—
Сюди споряджа він послів двох великих.
Так от, як прибудуть,— нема в нас, нема
Могутнього, рівного з ними двома.
Коли б ми до виходу їх та й зуміли
Схопити живими, доставить сюди
Самого Баатр Бадміна повного сили,
Побіда б за нами була назавжди!..
Скажіть же, що діяти, цвіт всіх країв,
Шість тисяч дванадцять ви богатирів?

Премудрий сидів біля Джангра праворуч,
Сказав Цеджі Алтан — і гомін затих:
— Еж в нашій державі (чи є така поруч?)
Людей — як піску, як мурашок отих!
Невже ж у країні, де сімдесят ханів,
Сміливця ні одного — хоч переліч,—
Який прислужився б вітчизні коханій?
Ану — всенародний об'явимо клич!..
— Так! Думка,— погодились всі,— непогана:
Давай Кюкен - Цагана в путь спорядім
На конику тім на солово - гнідім —
Коні молодого красуня Мінгіана.

Тут князь Кюкен - Цаган із кличем помчав:
— Насунули хмари, ще й грім загурчав!
На край наш дей рідний, на мілу вітчизну
Озброює ворог, ой, силу прегрізну!
На Джангарову на державу взялись!..
Якщо в нашій Бумбі, що всіх підкорила,
Є серде велике, незламана сила
Ще є хоч одна — виручай, озовись! —
Так він оголошував тиждень. Звернуло
Й на другий, на третій... Так днів, як один,
Аж сім раз по сім — сорок дев'ять — минуло,—
Ніхто не відгукувавсь: просто загин!..
Й на північ помчавши від тих від палаток,
В яру розташованих, там, де навстріч
Ув альчики грались щось двадцять хлопчаток,—
Він знов проголошує Джангара кліч.
Учувиши, біляве хлоп'я вітрогонне,
З прихолу розсипавши альчики враз,
Звернулось до князя: — Великий нойоне!
Ану повторіть, що сказали, ще раз! —
На мить озирнувся гінець, та й подався,
Хитнувши, враз попустив поводи;
І їхав він так, що хоча й не спинявся,
Проте, й не прискорював кроку - ходи,
Дивуючись хлопчика того питанню...
Так хлопчик сім днів прогасав за ним тінню,
Благав, узяли щоб до Джангара,— й біг...
Але Кюкен - Цаган узяти не міг,
Узять не наважувавсь, бо чи ж можливо
Маляті упоратись з велетнем тим,
Що Джангра колись пересилив, на диво,
Хоч був той відважним іще й молодим ...
Ех, сором вернути з таким ось, та й страшно;
Але й повернутись ні з чим було важко ...
Вагаючись так, ще три тижні він вів,

Назад за собою хлопчика вів ...
Як раптом цей хлопчик сказав йому палко:
— Мене посадити на круш,— тобі жалко
Коня золотого? .. Зажди ось, зажди:
Край Джангра дверей з золотою різьбою
Ми стрінемось ще незабаром з тобою,—
Бо бігти ж мені за конем не завжди!..—
Це вчувши, за праву за рученьку білу
Схопив його князь, посадив на коня
Злотисто - солового — й ристю щоспілі!..
І от — примчали того ж таки дня
До срібних дверей, аж під тіні піддашні
Високої жовто - строкатої башні ...
Вагаючись, як йому: стати, чи ні
Отут, перед раттю цих воїнів славних
Із хлопцем трилітнім,— два дні, аж два дні
Простояв нойон край покоїв державних!
Тут хлопчик сказав йому хитро:— Диви!
Я думав, привезли сюди мене ви!
Воно ж навпаки! Отже, першим прийдеться
Мені увійти, бо де вас сюди я
Доставив; там Джангтар вже жде — не діждеться,—
Та й враз Кюкен - Цагана, мов крадія,
Схопивши любенько за пояс червоний
І держачи поперед себе, зза пліч,
Ввійшов у палац той золотоколонний ...
Аж Хонгор шідвівся як лев їм навстріч:
— Мій Хошууне мілій, мій бідний! — нагнувся
І хлоця — назад щоб одвезти — схопив
За правую руку. Та той не ступив
Ні кроку! Стояв, як граніт ...

Одвернувся

Наш Хонгор з сльозами в очах та й:— Затям,
В цім ділі не важко накласти й життям ...

Візьми ж собі сина (де кров непогана !)
Велітеля Джангара — Хара Джілгана,
Ще Шонхора Алля (з такими друзьми
Не згинеш!), спночка Алтана, візьми,
Про тебе що візнав, та й гасає по плацу
Двірця.—

І, задуманий, вийшов з палацу.
А Джангар наш, Богдо, владика людей,
Трилітнє хлончатко притис до грудей;
Та так, посадивши на праве коліно,
Держав—дігував його в праву щоку;
Тоді, посадивши на ліве коліно,
Почав дігувати і в ліву щоку ...

Трьох хлонців у путь він звелів споряджати ...
Як стали ж їм коней баских вибирати,
З усіх шести тисяч дванадцяти — в бій
Був вибраний Богдо Аранзал гнідий.
А вибрали другим буланого того,
Коня Алтан Цеджі, коня бойового:
Трави не з одної землі він вхопив,
Води не з одної ріки попопив ...
І вибраний третім — до бою готовий
Мінгайана жеребчик злотисто - соловий,
Що мисль — на півсажень за ним удогонь,
А вітер — на сажень: не коник — вогонь.

Одих то трьох коней, до вихру подібних,
Було до дверей тих приведено срібних.
Їм ноги зв'язавши, хоробрим гінцям,
Залізом стриножили вісників бурі,
Всідлали й дали подержати чумбури
Струнким ста п'ятidesяти молодцям ...
М'які пітники — на підпітники срібні —
Шестиаркушеві на них надягли,

Ще й чорні ті сідла ковадлоподібні,
Попруги в катаури теж натягли,
З кінців тих тебеньок прежовтих, узорних,
Край сідел - ковадел тих пишних і чорних,
Між ребер вісъмох: ой, краси ж — до конит !
Тож — вісімдесят язиків тих ще й вісім
Зчепилися, чисто вбираючи піт;
На холки розвіспв хтось аж по сто вісім
Дзвіночків дзвінких; ще й на шию — дзвінки;
Всі — з чистої міді, співучі дзвінки ...
Усе, що в коні є швидкого, меткого,
Зібрали ді ноги, пташині, тонкі;
Усе, що дорідного є і стрункого,
Зібрали ді крижі — пружні, не гладкі;
Усе, що є гострого в зорі, палкого,
Ці очі зібрали, гарячі, меткі.

Мов ножицями, так вушищами стригли,
А вуха були ті чвертей цонад шість,
Восьмидесяти восьми сажнів — як бігли —
Здіймались в повітря хвости їм. Ну й ристь!
Ух, бронзові гнули і гризли вудила
Зубами мов свердлами; смерть ворогам.
І грали — аж кожна в них жилка ходила,
Ще й гривами грали — на страх ворогам.
Топтати готові, мов гіпопотами,
Ту землю чужу чотирма конитами,
Вони відкидали (мов грязь ту з конців) —
Від себе відбірних півста молодців,
Що ковані срібні держали чумбури ...
Так три аранзали стоять і хропуть,
Готові помчати, мов подуви бурі,
У ту сорокавосьмимісячну путь,—
І терлися одне об одне, їй чесались,
І з ніжним іржанням за ший кусались.

В юспіхи одягши хлопчат бойові,
Трирічному Шонхору давши в рученьку
Й двом іншим — нагайки, мов шаблі криві,
Заплетені вкладеними в них назавше
Трирічними шкурами чудо - биків,
З поверхнею — з чотирирічних биків,—
З долонями тими — стальними кінцями,
З кульками зі сталі й зализа на них,
А ще й з держаками з сандалів міцних,—
З червоними, з шовку того, ремінцями,
Нагайки ті чорні,— всіх трьох молодих
Пустили,— і всі затаїли свій дих
Шість тисяч дванадцять, уп'явши в них погляд,—
Пустили трьох хлопців на огляд.
Що ж ! вирішено, що ді три молодці
Й самому бику б тому роги зламали ...
За Джангаром всі одностайно бійці
Всього якнайкращого їм побажали
Й, втираючи сльози, проводили їх ...
Водночас злетіли три велетні браво
На коників бистрих, гарячих своїх,
Круг башти об'їхали зліва направо,
Ще й ламам, богам помолились, — та й враз
Десь напрям узявши праворуч, якраз
Від заходу сонця,— гей, зникли на конях ...

Так сім раз по сім — сорок й дев'ять ще днів
Скакали вони по безмежних тих гонах.
Вже Болзатин Боро курган завиднів ...
Позлазили з коней ...

На Сивці, на Бурці,
Коні Важкорукого Савра — Каурці—
Премудрий тут Цеджі до них де не взявся.
Халат на нім чорний шовковий метявлось.
— Дітки мої! Ніжні у вас рученята,

Ой, любій, крихкі ж у вас ноженята,
Вони ще у вас — неокріпі хрящі.
Послухайте ж слів свого дядька, і, раді,
Робіть на чужині по його пораді.
Чека на вас дике болото - кущі,
Широке — й до старості не перепалисти,
Ой довге ж! Упасти — на дні його гнисти.
Буланого Улман Аксага пустіть,—
Він знає вже сам, що робити,— і йдіть.
Перейдете живі - здорові — та й далі
Проскачете місяців три, день і ніч;
Побачите три огнеквітних сандали,
А звідти вам вийдуть дівчата навстріч —
П'ятсот молоденьких — та все ж, як ягідки,
В руках у них різні напитки й наїдки;
В їх бумбі * сто сил без одної ... Як стій,
Пустіть Арапзала гнідого: гнідий
Вже знає, що робити, щоб вам було зручно.
Це місце як пройдете благополучно,
Проскачете віддалі тримісячну знов,
Назустріч вам — юнка краси, ой, такої,
Що й страшно! В руках її — страви й напої,
Що в них — дев'яносто та дев'ять ще сил.
— Три братики, йдите ось, пийте з барил,—
Покличе:— Один одного пригостіте!..—
Солового першим тоді ви пустіте,
Він знає, що робити ...—

Навівши так лад,

Сказав «на все добре» Ім щире, привітне
(Що ніжною квіткою лотоса квітне),
Обняв, попрощавсь та й поїхав назад ...

Три ж велетні, три молодці розудалі,
Посівши на коней, пустилися далі.

* В значенні — посуд для нектару.

Праворуч од заходу сонця їх путь ...
Ногами передніми коні ступнуть,
То — бігу й на день вже, крізь гони широкі;
А задні ступнуть — то вже бігу й на ніч.
Такі то стоверстні, стомильні їх кроки!..
І так проскакали, гей, вітру навстріч,
Тримісячну віддаль, без краю широку!..
Людині, яка подивилась би збоку,
Здалося б: по морю зеленім плавді —
Десь мчать уперед сизо - білі зайці,—
Так мчали ці три по траві уперед,
Торкалися землі підборіддям ледь - ледь,
Шідтримуючи підборіддя грудьми,
Байдужі до спеки й нічної пітьми,
З лиця не стираючи пилу і поту ...

До чорного враз прискакали болота.
Згадавши тут дядькове слово те — дзвін:
«Пустіть туди першим буланого: він
Трави не одної землі ухопив,
Води не одної ріки попопив»,—
Аксага буланого першим пустили;
Пустивсь по слідах павука він щосили
(Той повз тут тому десять років, а гад
Проповз тому років із двадцять назад);
Крізь прірву, найвужче де, перелетів,
Та хоч би ж черкнув копитами край!
А двоє других — ой же махом одним
Так само тут перемахнули за ним!..
Всміхнулись щасливо хлоп'ята, ой, раді,
Що, дякувати дядьку, по його ж пораді
Вдалося їм дю небезпеку забути —
І далі, веселі, пустилися в путь.
Тримісячну відстань вони знов промчали
І взгледіли три огнеквітні сандали.

Назустріч їм вийшло п'ятсот щось дівчат —
Наїдки її напитки несли для хлопчат
(Що в них аж сто сил без одної було),
Вони їх благали і широ просили,
Щоб кожне з хлоп'ятоок і їло і пило ...
Гнідого тоді Аранзала пустили.

Той прянув вушищами в шість четвертей;
Зубами, мов свердлами, гриз він вудила!
Аж іскри з холодних пречорних очей!—
Він тупнув, копнув чотирма копитами,
Рвонувся вперед!— весь у бурі й грозі —
Вниз, вгору метався, лякавсь мов грязі,
Що задніми, гей, розкидав копитами ...
А двоє других, що за ним навздогін,
Те саме її собі виробляли, що він ...
П'ятсот тут дівчат вкоротили хвоста,
Відставши, з досади кусали вуста:
«Ну де ж таки! Десятитисячні війська
Захоплювали — ще й не гаючись, враз;
Та де ж таки! Навіть стотисячні війська
Ми брали в полон — ще й без опору, враз!
А тут ... Ловкачі ось такі і сміливці
Повернуть в Північную Бумбу — свій край,
Здійснивші по вірі - закону, щасливці,
Задумане». —

Й геть відступили, та їй край!

А ті — ще тримісячну відстань промчали ...
Тут дівчина пишна їм вийшла навстріч:
Ах, сонде і місяць в красі тій звучали!..
— Стій, братді! — таку повела вона річ.
Та хлопці мовчали. Аж тричі — от ширі!—
«Спиніться!»

Тут крикнув їй Хошун Улан,
Син Хонгора: — Дівчино! Хочеш ти миру,

Чи хочеш війни?—

Та й, зігнувши свій стан,
Меча він лобув. Відпустивши уздечку
Коня золотисто - солового,— враз
Завдав по прежовтій тебеньші - краєчку
Сім тисяч ударів дзвінких раз - по - раз
Та тисяч із вісім ударів беззвучних.
Золотисто - соловий від жартів незручних
Стрибнув вісімнадцять щось тисяч разів
Угору, ще й вниз вісім тисяч разів.
Тут дівчина враз відступила від них:
— Не бачила ж я ще таких - от швидких
І ловких - преловких коней пішногривих,
Не пропускала таких ще красивих
І юних таких молодців, як оді.—
Й відстала ...

Що ж? далі у путь, молодці ...

Зрадівши, що трьох перепон цих уникли,
Як радив їм Цеджі, владар по уму,
Щасливо всміхнувшись один одному,
Помчали — до грив скакунам аж приникли ...
Тут сталося: Аксаг буланий упав,
Край скелі пустельної чорної впав ...
Враз троє із коней зійшли — та й до нього,
За шию коня обняли дорогоого:
— Що ж трапилось де! Вже так близько меті.
З тобою що трапилось на шівputі?—
Коня не наважившись кинути й мчати,
У спрізі - жаді аж три тижні вони,
Над ним плачучи,— не могли ж бо мовчати,—
Три тижні отак провели тут вони ...

Ошівдні якось Аксаг Улан промовив:
— В минулі часи перегонів і ловів,

В перегонах на честь одружіння того
Джангарового на прекрасній тендітній
Тій Шавдалі — юнці шістнадцятилітній,—
На мене розсердився Джангар. Чого?
Що перший примчав я, пройшовши дороги,
Від всіх відірвавшись на шість аж беря.
Й мені поламав він, безсовісний, ноги ...
Гнідий Аранзах врятував від даря.
Щоб Джангру помститись, не думав я встати.
Встаю ж, щоб пошану гнідому віддати
Й вам, краю захисники, вам, молоді ...—

Сідали хлоп'ята на коней тоді.
Й пускались щосили утрох в перегін ...
Примчали до лисої тої гори
(На південь тяглась на багато щось гін),
Аж кречет там сірий на схилі гори
(Дві чорні пташки на крилі хилитались)
Сидів і дивився в туман, де зоря ...
До птаха під'їхали і привітались.
— В краю Бадмін Улана - богатиря
Три роки, як мрутъ вже мої діточки.
Почувши, що в царстві великого Джангра
Нетлінно - безсмертні і люди, й квітки,
Лечу,— мовив кречет,— в країну до Джангра.
— В країні Шівнічної Бумби нас ждуть.
Скажіть, що ми тут, в царстві Бадмін Улана,—
Сказали всі троє,— і далі, у путь ...
Аж ось з'явилася башта з туману
На північ від заходу сонця; в огні,
Осіянна, грала вона вдалини.
Син Хонгора, велетень Хошун - Улан,
Замислений, каже:— Порадимось, хлопці,
Як краще схопити нам мангаса, хлопці!—
А Джангара син йому — Хара Джілган:

— На башту накину петлю злототканину —
Й звалю! А ви схопите Бадмін Улана!
— Еге! — Аля Шонхор стрункий відповів,
Син Алтана Цеджі: — Гігант, що скорив
Великого Джангра ще в молодість його,—
Лиш хитрістю й спритністю візьмем такого! —
А Хонгора син, Хошун Улан, сказав:
— Ех, Джангара - владаря син! Не до ладу
Дали ви таку нерозумну пораду.
Не буде по ній, а — як Шонхор сказав.—

Розклали багаття із дерева За,
Ще й чай той, що зветься Зандан, заварили;
Розкрили червоний той зонт, що один
Він коштував діліх сто тисяч родин,—
Червоні, мов жимолость (так розморили
Їх спека і сон), простяглися безсилі
Й проспали без малого сім раз по сім
Аж днів сорок дев'ять — ну, мертві ж зовсім!
Проснувшись, по чаю, — ще що вони втнули?
А коней своїх на лошат обернули,
Геть гнидами вкритих дворічних лошат,
Себе ж — в стригунів, безпритульних хлюпчат;
До краю того володіння дістались;
Чимдалі все більше та більш наближались
До скляної чорної башти... На схід
Як сонде звернуло, десь після обід,
Син Хонгора, Хошун Улан, одв'язав
Лошат — та й на річку, а хлюпцям сказав:
— Ану ж, проберусь я на кухню, — й побіг...
На кухні були на вечерю: од ніг
Дворічних кобил — дев'яти отих маток
Аж дев'ять засмажених стегон - лопаток.
Схопив одну — й ходу. Поки хтось шімав,
Він діле стегно, ненажерний, ум'яв.

Кістки величенькі покидає крізь рот,
А дрібні крізь ніздрі він висякає — от!
Зловили — й до хана, мовляв: так і так,
Коли ми вечерю варили, дей шпак,
Цей хлопчик стегенде одно ухопив,
Поки ж наздогнали — геть чисто все з'їв.
Кістки величенькі покидає крізь рот,
А дрібні — крізь ніздрі десь впдув ... Так от ...
— А ловко придумано! — каже хлоп'я,—
Де ж чувано це, щоб такий ось, як я,
Міг з'їсти стегно, поки дей — о спіймає!..
Сам чорній великий собаці віддав,
На мене ж от — наклеп! Та — дурнів немає.—

Тут Бадмін бійцям своїм слово надав ...
Погодились: хлопчик безчинства такого
Ніяк, ну ніяк натворити не міг ...
Тож кухаря всі обвили самого ...
А хлопчик, не чуючи з радості й ніг,
Співаючи, велетню Бадмін Улану
(Який на престолі велично сидів),
Холодного пива підніс на пошану.
Розчулений (так вже хлопчак догодив
Піснями і всім), зволив одягу дати
Й співцем головним повелів називати ...

Тут арзи бурдюк хлопець наш попрохав,
Ще й м'яса стегно на придачу: мовляв,
Стареньких батьків, що слабі, слово честі,
До царського двору іду перевести ...
Вернувся до озера й друзів ... Коли
Наїхся добре, сказав: — Соколи!
У цю ж таки ніч, хай не жив я зостанусь,
А башти із золота й тошль я дістанусь.
Ти, Хара Джілгане, на зовнішню ту

Удар вісімнадцятитисячну стражу!
Ти, Шонхоре, з Аксагом на поводу,
З золотисто - соловим, швидким на ходу,—
На внутрішню вдар восьмитисячну стражу ...

I. враз обернувшись в змію, чарівник
Проповз вісімнадцятитисячну стражу,
Пройшов восьмитисячну внутрішню стражу
І крізь чотирнадцять дверей, ніби зник
У щілину, в башту блискучу проник.
Каганець на стіні тихо блімав, бліщав,
А наш Бадмін Улан горілиць дрімав
У срібнім священні - незайманім ліжку.
Тут велетень чашу, завбільшки як діжку,
Що сімдесят душ піднімають ледь - ледь,
Враз виповнив арзою — й чисто всю геть,
Всю випорожнив. Не повів навіть вухом,
Та так понад сімдесят раз — одним духом.

Тут серде його богатирське в грудях
Пребуйно забилось, мов крилами птах;
Дванадцять нестримних, прекрасних завзять
До вуст підійшло, щоб за серденько взяти.
Затисли сквильовано - палко долоні
Пребілі пучки — ой же гнів як зведе!
Орлині очі мов ніч — в своїм лоні
Дванадцять разів ворухнулись, червоні,
Мов кречета очі, коли нападе!
— Як згинуть, то вісім лиш членів дебелих,
А крові проліється один тільки келех!..—
Тож — з жовтої сталі добувши клинка,
Шід клич:— Не моя тебе вразить рука,
А Джангара Богдо, владики народів! —
Вражає — всім іншим на страх і на подив.
Меча вгородив в сечовий той пухир,

Аж сімдесят два рази там повернувшись ...
Схопив його Бадмін Улан богатир,
Праворуч, у пекло від себе жбурнувшись,
Та вдергався на правім мізинці ноги
Ловкач цей прехитрій, хлопча молодече,
Й схопився з ним. Ой же стялися вороги!
Той — в лівець пекло його!.. Та наш кречет
Удергався на лівім мізинці ноги ...
І знову стялися в жорстокім двобої!
Стрясали один одного над собою,
По черзі кидали один одного:
То цей того кине, то — той вже цього ...
Та Хошун поклав його, в запалі схватки,
Як стій перед троном, поклав на лопатки!
Аркан він зеленого шовку тут взяв,
Враз руки і ноги гіганту зв'язав,
Вузлом же скрутів на ковадлі - сідниці,
В ремінний великий усунув мішок,
Дверей чотирнадцять розкрив поодинці
І вийшов назовні (а в серці — смішок)...
Покликав Джілгана Хара, що у вражу
Вломивсь вісімнадцятисячну стражу,
Та їй крізь тристатисячний натовп жбурнув
Богатиря того Бадмін Улана,
Що в жовтім мішку у ремінному був;
Джілган же (бо кінь його — подув бурану —
Вбік кинувсь) лантух впустив посеред
Численної стражі: ні назад, ні вперед ...
Крізь тиск тристатисячний лоду юрби
Стрибнув богатир тут наш Хошун, схопив
Мішок і жбурнув його Джілгану знову,
Та той (ліш гнідий Аранзаз його знову
Вбік кинувся) знову впустив цей мішок.
Та Хошун як стій підхопивши мішок,
Крізь тиск тристатисячний знов перекинув:

— Коли Хара Джілган нездатний,— хоч ти,
Аранзале мій любий, мішка підхопи.—
Мішок тут схопив Хара Джілган на спину,
Минув семидесятитисячну рать,
Що кинулась хана свого рятувать,
І — в Бумбу Шівнічу лєтів мов з гармати.
Й Хошун до сідельця почав припадати,
Подушки коня золотистого; мчать
Щодуху вони, на всю міць своїх коней,
Услід Аранзала,— що мить, то сто гоней,—
В Шівнічу Бумбу як соколи мчать ...

Путь дев'ятимісячну хлонці сквалили
Покрити за дев'ять без малого днів ...
На п'ятий щось день вдалини вже виднів
Гігант Самба Делдінг, величної сили,
На скелеподобнім буланім коні.
— Дружок Аля Шонхор! — тут Хошун промовив: —
На Аксаг - Улані ти мччись уперед,
А я на моторному swoому соловім
Шізніше десь вас нажену вже.

— Вперед! —

Гігант на буланім накинувся звірем
На Шонхора Аля; та Хошун Улан,
Що мчав із ним поруч, підняв тут сокиру
Дволезу і так його вдарив, що стан
Розсік йому — вісім костей тих хребетних
І ребра крихкі — аж до сум переметних!..
Тож, голову ледве вдержал на плечах
Тангутську, всі п'ять почуттів розгубивши,
Гігант Самба Делдінг із ляком в очах
Припав до буланого шиї ...

Схопивши

Його за атласний той чорний бешмет,
Наш Хошун зв'язав руки - ноги, мов з криці,

Йому на ковадлоподібній сідниці,
Посік на шматочки дрібні його — й геть
Вглиб Ганга закинув ...

А десь кругломицій,
Що першим помчав, Хара Джілган зійшов
Край різьблених срібних дверей свого хана,
Великого Джангра ...

Був кожний готов
З його витязів (де ж велика пошана !)
Всадовити великого Бадмін Улана
Праворуч (не там, де сам Джангар сидів) —
На пішнім, на срібнім священнім престолі ...
Та — Бадман ступнув — й коло Джангара сів
На тім золотім, прекоштовнім престолі.

Син Хонгра — Хошун Улан, а з ним син
Алтана Цеджі — Аля Шонхор, один
Від одного краї, учвал своїх коней
Пустили ї проїхали так кілька гоней
Круг високостінної башти — гей - гей ! —
Чотирнадцять враз розчинивши дверей
(З п'ятьма тисячами дзвінків відчинялись,
З п'ятьма тисячами дзвінків зачинялись),
Постали вони в самім центрі, не в кут,
Тополево - злотної башти ...

Та тут
Спитав Богдо Джангар хлоп'ят про здоров'я ...
І от — в молоді, в честь краси й повнокров'я,
Влаштовано чорної арзи банкет.
Днів сорок і дев'ять тривав той банкет ...

— Коли Аранзал ваш як вітер ще був,
А ви молоді ще були і сміливі, —
Зі мною в бою, якщо я не забув,
Просили життя ви, — й зосталися живі.

Тепер от здійснили ви мрію свою
І стали ви ханом півсвіту держави. —
Царюй же й надалі в цім Бумбі краю,
З ім'ям увогні невмирущої слави! —
Сказав богатир Бадмін Улан і в путь
Зворотну пустився.

Всією сім'єю,
Усіх шести тисяч п'ятнадцяти, п'ять,
Квітчають бенкет той, пишаючись нею,
Окрішою властю, що витязів лет,
Гей, високо держить в руках своїх ханів,
Під сонцем осяяну віру бурханів, —
Пречорної арзи великий бенкет!

ПІСНЯ

про поразку лютого хана шуамусів
Шара Гюргю

Споруджений струнко — з північного боку
Тих вод океану, що зветься він Бумба,
Споруджений з заходу земель Тібета,
В дельті ріки Шилтя - Зандан,
В підніжжі дванадцяти гір іклуватих,
На схилах Манхан - Цагана високих,
Споруджений рівно за сімдесят саїв,
Джангра многословного палац розкішний
Весіннimi водами весь обмивався
Жовтого моря — широкого Шарту.
Мов з мармуру білий, той палац стояв ;
Він вісім десятків решіток мав,
Унінн закріплені в гніздах міцних,
На кожну решітку — тисяча юх.
Окраса решіток — ікла слонів,
Що ніжно - червоною фарбою грави.
З коштовного дерева двері були —
З сандалів міцних, що на горах зросли,
Харачі був зроблений з світло - ясних,
З червоних сандалів як степ запашних.
Із зливків срібла цагараки були,
Срібло те в морській глибині здобули.
Про кінчики унінів не забували —
З окремих сандалів майстри обробляли.
Такий був над долом, над морем широким
Палац Бумби — казковий, високий.

Він був обгороджений довгим парканом
З восьми тисяч стулок — та ще й не простих,
З восьми тисяч стулок ясних, золотих.
На стулках тих Джангара Богдо рукою,
Навіки прославлені дивом - різьбою,
Відтворені образи мужніх синів,
Дванадцять обраних славних батьків, —
Їх Хонгор — мужніший за всіх — очолив.
На стегнах були намальовані в них
Нагострені леза ножів бойових,
Ще й стиснуті туго у пальцях руки
Їх срібні, в узорах, дункі держаки.
Здавалося, пройде одна тільки мить —
І ворога кров як вода заструмить.

Так славою вкриті навіки вони,
Народом відзначенні вірні сини,
Що стали стіною у грізнім бою
За рідну, любиму вітчизну свою,
І власною кров'ю і власним життям
Вітчизни скоріть не дали ворогам.

На шівень від білого палацу Бумби,
Того океану широкого Бумби,
Куди не поглянь, незчисленне число,
Сто тисяч божниць навколо було.
А в центрі здіймалась до неба ясного
Найбільша божниця Джангра самого,
Що вславився ширістю серця свого,
Що вірним заступником мали його
Усі шебенери, яким він створив
Щасливе життя між зелених садів.
Жили вони дружно сім'єю одною,
Не мали «чужих» і «своїх» між собою.
На північ від білого палацу Бумби

Великого Богдо царство було,
На північ від білого палацу Бумби
Його стомільйонове царство двіло.
Сто рік повноводих його омивало,
Над ним і дозвілля і щастя витало.
То царство було молодих, невмирущих,
Що знають лише літо, не знаючи зим, —
Країна щасливих, країна могутніх,
Прославлена щастям нетлінним своїм.
Вона зогрівається сонцем ясним,
Ранковим промінням його золотим.
Там вічнозелена шумує трава,
Гойдається ніжна як шовк мурава.
Дощі там покrapають легкі, дрібні, —
І раптом вже сонце приходить на зміну,
Що промені сіє гарячі, ясні
На цю невмирущу, щасливу країну.

Коли ж запитають: а хто є господар,
Цієї країни могутній володар,
То скажуть: це той, хто, досягши трьох літ,
В трьох вежах розбив мурування воріт;
На роді четвертому він розметав —
Чотири десятки знамен розірвав,
Чотири фортеці він підкорив,
Ворота в усіх чотирьох розбив;
На п'ятому роді він розметав —
Знамен п'ятдесят на клауні порвав,
Ворота п'ятьох фортець розбив,
Фортеці могутні він підкорив;
На шостому роді у славнім бою
Великого хана Зула розбив,
Великого хана Зула скорив,
Схилив на праведну віру свою.
І знищив ворота фортець міцних,

Ворота шести фортець кам'яних.
В сім літ жорстокого хана скорив,
Ворота семи фортець розбив, —
Над жовтим мангасом побіду здобув,
Що східного краю володарем був; ,
В сім років він владу в руках своїх мав, —
Ширкіг постаріший йому передав.

Він з ласкою рідних ніколи не знався,
Мов пілід од тілля ще малим одірвався.
Навколо щасливі, навколо багаті,
А він — одинокий, самотній у хаті,
Ростила сирітку велика земля.
І ще неокріпле, безпере орля,
Нащалок великого богатиря —
Бумби - Зули великого хана,
Онуک Мергана — мудрого хана,
Великого хана Узюнга син —
Мужньо до смерті бореться він,
Царства великого мудрий владар,
Білний спрітка Джангар.
Він мрією став для східних країн,
Він казкою став для західних країн,
Він ханів могутніх не боєм - війною,
А мудрістю мужа серця покорив,
Ім'я Джангра по світу луною,
Як слава, летіло на крилах вітрів.
Дитиною ще — у сім літ володар
Над краєм Бумби славний Джангар.
На троні з срібла возсідає він.
Шовковий стойть перед ним балдахін.
Сидить Джангар на троні ясному,
Що сорок чотири ніжки у ньому,
Праворуч подушку лаврі кладе,
Ліворуч подушку лаврі кладе,

Як грізний орел він очима веде.
На березі тихого білого моря,
Де біла гора височиться крута,
Де двадцять морів починають зливатись, —
Там високо башта знялась золота.
Півсотні підпорок її тримали,
Чотири тисячі колон тримали.
Ta башта фундамент із золота мала,
A східці у башту леви шідпирали,
Коштовні каміння її прикрашали.
Такою високою башта була !
В ній вікна з вогнисто - ясного скла,
В них рамп із чорних сандалів були,
Під куполом зорі у ній цвіли,
A ще й в оторочках, убрана шовками,
Що ніччує і вдень розмовляли з вітрами.

Коли запитають, відколи й кому
Належала башта, то скажуть: тому,
Хто змалку коня приучив бойового
Безстрашно летіти на ворога злого ;
Хто тіло, подібне пружній тятиві,
Ізмалку привчив на діла бойові;
Кому вісімсот славно пройдених літ, —
Старому Ширкігу — буде одвіт.

На південь від башти божниці стояли,
Як гори на сонці божниці сіяли,
A в центрі між ними до неба ясного
Хурул височився Ширкіга самого,
Що вславився ширістю сердя свого,
Що вірним заступником мали його
Усі шебенери. Їм долю створив
Ширкіг, їх до щастя й достатку привів.
Жили вони дружно, сім'єю одною,

Не мали «чужих» і «своїх» між собою.
Округ Шикірлю — понад морем лежала
П'ятимільйонна Ширкіга держава,
Долина широка й не вміщала,
Де річка Шилтя - Зандан протікала.
В достатках жили там під сонцем ясним
І щастя діліли з Ширкігом старим.
Де схил від гори кам'яної спадав,
Сандаловий терем на скелях стояв.
Про дивну красу його слава громіла,
Легенди читати про нього любили
Дванадцять великих сусідніх держав.

На шівень від башти божниці стояли,
Їх десять мільйонів на сонці сіяло,
А в центрі між ними на площі широкій
Хурул щідіймався там білий, високий.
Усі в благоденстві, у розкоші тут
П'ятсот шебенерів у п'ому живуть,
Живуть вони дружно, сім'єю одною,
Не мають «своїх» і «чужих» між собою.

На північ від терему царство лежало
(Священне море його оточало),
Жило із володарем дужим своїм,
Щасливе життя поділяючи з ним.

Коли запитають — відколи й кому
Належить усе це, то скажуть : йому,
Онуку багатого Бамба хана,
Єдиному синові Алтан хана,
Що завжди в боях домагався побід,
Алтану Цеджі, — буде одвіт.

Де чорний глибокий шумить океан,
На схилі гори Гюші - Зандан,

Як дивна окраса башта стояла,
Ту башту ім'ям Гюші називали,
Про башту чорну легенди складали,
Дванадцять країн ті легенди читали.
На південь від неї божниці стояли,
Як гори високі на сонці сяяли,
А в центрі між ними на площі широкій
Хурул виділяється білий, високий.
Усі в благоденстві, у розкоші тут
П'ятсот шебенерів у ньому живуть,
Живуть вони дружно, сім'єю одною,
Не мають «чужих» і «своїх» між собою.

На північ від башти Гюші лежала
Семиміліонна Бумби держава,
І простір держави далі сягав
Тих земель, що Іх океан омивав.
Усі в благоденстві, у розкоші тут
З володарем мудрим щасливо живуть.

Коли запитають, відколи й кому
Земля ця належить, то скажуть: тому,
Хто високо прапор країни тримає,
Хто голосно, владно усім заявляє:
«Мені лиш належать і людство і світ!» —
Сирітці Джангру, — буде одвіт.
Країна його в океан уширалась,
В воді океану - Бумби купалась.
На берег він тричі на день припливав,
Від берега тричі на день відпливав.
Насупроти вітру приплив був ранковий,
На берег пісок він приносив чудовий.
Піску чинدامані чаруюча сила
Робила усе, що людина воліла.
Як день погасав, то вечірній приплив

На той бік від берега води котив,
На березі тому, на тій стороні
Піски викидав сріблисті, злоті.
А в полудень Бумба печальний жалівся,
У всі береги розлютовано бився.
Страшна в океані була глибина —
До тисячі миль досягала вона.
Була ширина океана такою,
Що птиця із срібною головою,
Із срібно - червоними птиця крильми,
Із барсовим сердем і лева грудьми,
У нападі ніби хоробрий орлан,—
Вогнисто - яскравий птах - балабан,
Що тільки єдиним помахом крил
Умить проліта дев'яносто миль,—
Такий бистролітній птах - балабан,
Коли б пролетів через весь океан,
Коли б пролетів океан навпрямель,
То зніс би в дорозі аж троє яєць.
Такий був широкий Бумба - океан!
І знов його кожен володар і хан,
Він ім'я славетнеє Джангра носив
І кожен із ханів про нього лиш снив.

Велику країну сирітки Джангра
Шідперла кряжиста біла гора,
Яка на старого сідого орла
Із заходу сонця подібна була,
Із сходу рожевого, світло - ясного,
Здавалось, подібна на лева старого.
В країні Лисою звали її,
В країні Білою звали її.
Сім тисяч ханів із земель чужих
Про неї лиш снили у мріях своїх.

Країною правили сімдесят ханів,
Було у них сімдесят океанів,
Над ними усіми був мудрий владар,
Найдужчий у світі, — спрітка Джангар.

Весна починала снівати, цвісти.
Коня повелів осідаль, привести
Прославлений Гюмба, — гнідого свого,
Щоб їхати до Богдо, вітати отого
Верховного хана, вітати з весною,
З її перемогою над зимою.
Три тисячі воїнів поруч спішать
Верховного хана з весною вітати,
На конях помчались туди водою,
Туди ген, де свій зника океан,
Лишаючи хмару, пил за собою,
Червоної куряви сонця туман.
Як тільки Алтан Цеджі узняв,
Що Гюмба до хана Богдо помчав,
Коня — скакуна сідлати велів,
Аксага — Улана привести велів.
І чвалом подався в далеку дорогу.
Три тисячі воїнів вірних круг нього,—
Юрбою веселою мчали вони,
Щоб Богдо вітати із святом весни.
Пройшли перевали, Сандалову гору,
Давно позникали із їхнього зору
Червоні стовпи пилоги над горами,
Підняті кінськими копитами.

За ними, вгинаючи камінну путь,
Усі тридцять три силачі ідуть.
А далі за ними сімдесят ханів —
Володарі сімдесяти океанів.
До Богдо великого всі поспішали,

До Богдо великого чвалом помчали,
Пройшли незчислимі, промчали юрбою
Крутую, високою Толі - горою,
Спустилися з гір, і під вигуки й крики
Заповнили бистрі сандалові ріки.
Примчали, заповнили гору скелясту,
Подібну до лука Йонхор, дугасту.
Сто десять мільйонів сюди прибуло,
У славного Богдо у гостях було.
У селах придворних, що роєм гули,
Вони розміститися ледве змогли.
Обранці від правого кругу півколом
Праворуч місця зайняли біля столу.
Коли запитають, хто в центрі сів,
Хто праве півколо гостей очолив? —
То скажуть: прославлений в краї своїм,
Прославлений розумом мудрим, ясним
Алтан Цеджі в середині сів
І праве півколо він очолив.

Коли запитають, хто в центрі сів,
Хто ліве півколо гостей очолив? —
То скажуть: прославлений віщими снами
Хан Гюмбе - сновидець в середині сів
І ліве півколо він очолив.

Один до другого обранці звертались,
Один у другого узнати намагались:
— Кого ще немає в урочистий час,
Кого ще немає тепер поміж нас? —
Тоді запитали: — Від чого б і чому
Сміливцеві Хонгру не бути самому,
Чому зашізвився великий володар,
Чудового терему мужній господар?

В цей час, як про нього питалися гості,
У теремі дивнім на срібнім помості
Там Хонгор на троні своїм возідав,
І Хонгор Червоний такеє сказав:
— Всі барси відважні і сміливі хани,
Що їм підкорились усі океани,
У Богдо великого, певно, зібрались,
У Богдо великого вже привітались. —
І тут коневодові Хонгор гукнув,
Щоб Лисий негайно осідланий був.
Умить осідлав той для Хонгра самого
Буланого коника — Лиску міцного,
Усе приторочив, усе прив'язав,
Шовковий аркан із собою узяв.
І виїхав він і з собою повів
Три сотні одібраних богатирів.

Зібрав дев'яносто тисяч одбірних,
Одна на одну між собою подібних
Хангайських кобил у верхів'ї Харгати,
Що паслися там у долинах багатих.
Із гуркотом — громом в обіднію пору
Промчався табун через білу гору,
Примчали хангайські коники сиві
До моря Кюнкян - Цаган щасливо,—
Каміння копитами чисто все збили,
Сипучий пісок по дорозі лишили,
Пройшовши міжгір'я високі проходи,
В ущелинах диких пили вони воду,
А огир хангайський, лихо зачувиши,
Уshima колючими небо проткнувши,
Вдивляючись пильно стривоженим зором
У простір далекий, на синій гори,
Біду неминучу узнавши, стояв,
Про долю майбутню тривожно гадав.

Та зір коновод на хангайця метнув,
Буланого Лиску він добре стъобнув,
Сім тисяч разів він ударив м'еткого
І з кличем знайомим озвався до нього.

Буланий підскочив, як вихор злійнявся,
Як вітер у бурю буланий помчався.
Здавалось, копита свої позбиває,
Здавалось, на зброй метал позгинає.
Стрункий коновод, нахилившись свій стан,
В ту ж мить розторочив шовковий аркан.
В сім тисяч кільчаток аркан той зібравши,
У білу, у жилаву руку узявши,
Напав на тритисячний дикий табун,
Що в ньому ховався хангайський скакун.
Схиливши голівку чудову до ніг,
Хангайський скакун поміж кіньми пробіг,
Між ноги найвищих стрілою проскочив,
А ініжчих, стрибнувші, як барс, перескочив,
Стрибнув через три океанські затоки
Як море глибокі, як море широкі,
Стрибнув дев'ятсот міліонів разів,
Махнув через гори бистріше вітрів.
Буланий услід розігнався, стрибнув
І теж три затоки перемахнув.
За велетнем сивим буланий помчався
Вздовж берега, де океан хвилювався,
За велетнем сивим погнався услід.
Пройшовши важкий, непокірливий брід
Гірської бурхливої Кюдер - Зандан,
Він кинув зелений шовковий аркан.
Тоді, як обвал той — скотився з гори,
Як зрушений камінь — скотився з гори.
Шовковий аркан вісім тисяч разів
Хангайському огию шию обвив,

Кінь дубки ставав вісім тисяч разів,
А потім помчався, неначе шалений,
Що навіть аркан той — шовковий, зелений —
Тугіше струни, тятивою напнувсь,
До білої спини йому не торкнувсь.
І так він понісся, так він помчав,
Що ледве силач - коновод тримав
Між пальцями кінчик аркана міцного
Із шовку зеленого, з шовку пружного.
На схилі крутім через кручу Хангая,
Зашнений огір з розгону стрибає.
На білій горі, на похилому схилі
Торкнутися спини його пощастило
Зеленим арканом — силач у ту мить
Аркан до ременів зумів прикріпити,
А огір аркана так натягнув,
Що срібній вушка в стременах зігнув,
Аркан той шовковий він так натягнув,
Що глибоко землю ногою копнув.
Буланий у землю також упірався,
Грудьми він широкими ледве подався,
Чотири копита у землю вросли,
Немов би стовпи із заліза були.
Аркан той шовковий, аркан непростий,
Що був ніби корпус людини товстий,
Неначе тятива на луді ставав,
Він тоншим від жили тонкої ставав.
Здавалось, аркан розірветься от - от,
Ta скочив з буланого тут коновод,
Помалу шовковий аркан вкоротив
І тихо до гриви коня підступив,
Він спину погладив незайману, гристу,
Як вата неторкана — білу та чисту,
А потім за гриву вихрясту своєю
Вхопився могутньою він п'ятірнею.

Накинув недоуздок срібний на нього —
Небачений витвір мистецтва тонкого.
Вудила заправив йому золотії,
Із лхаського срібла вуздечки новії.
Не бавився огир вудилами тими, —
Зубами своїми погриз золотими.
Уздечку срібну коновод закрішив
І віжки на гриву коню положив,
За чумбур сріблянний, за повід узяв
Й до палацу Хонgra попрямував.
Як стали до двору уже наблизатись,
Хвилюючись, огир почав підтягатись —
Червоний живіт закруглив і підтіг
Із жиром, що шаром під шкірою ліг.
Загривок, що високо вгору здіймався,
Подібно дугастій трубі загинався,
Чуприна, що густо на очі лягла,
Неначе трава, що не в'яне, була.
Вогнисту красу переніс до очей,
Грайливість усю переніс до грудей,
А швидкість усю переніс до своїх
Легких і могучих копит золотих.
Подібну на заячу — вигнуту — спину
Мав огир у цю урочисту хвилину,
І стегна прекрасні та жирні у нього,
І ніби в тушканчика бистрі ноги.
Прекрасну, грайливу він голову має,
А зір — як вогонь пломеніє і сяє.
Як соколи бистрі, як соколи ті —
Чотири копита його золоті.
І от урочиста настала пора
Сідлать скакуна на подвір'ї Хонgra.

Як тільки підпітник на спині відчув,
До неба сім тисяч разів підстрібнув.

Як тільки штник наложили срібний,
Дрижав кінь і бився немов навісний,
Та вже на штник і на спину лягло
Подібне ковадло ві срібне сідло.
Худурга із золота, ніби з вогню,
Чудово оздобила холку коню.
Коли золотую подушку відчув,—
Він знову сім тисяч разів підстрибнув,
Нашпув катаур — двадцять п'ять язичків
Його прикрашали кругом од країв,
Нашпув многолисту ремінну попругу
В обхват пошід черевом щільво і тухо,
Так тухо затяг, що між складками шкіри
Вона заховалась у м'якоті жиру.
Ремні сріблясті на лопатки напнули
І гудзиків сімдесят два застібнули.
Нагрудники з золота врешті наділи,
Мідні поводи на сідло положили.
За повід притримали, кінь гарпував,
Їзду відчуваючи, кінь танцював.

Прийшла одягти урочиста пора
Швидкого багряного хана Хонgra.
Сорочку надів він з трави, що не в'яне,
Бешмет благородний із шкури кулана,
Накинув терлек, що по ясному двіту—
Неначе залізо добіла нагріте,—
І поясом все де чудовим, коштовним,
Що ніжно узорами вишитий був,
Що коштував сімдесят вибраних коней,
Тут Хонгор на стані своїм затягнув.
І чботи він стопудові надів,
Що в їх каблуках по сто вісім шарів.
Надів він і шолом ясний срібляний,
Що ніби кувадло важкий та мідний.

Його одягала прекрасна даріця
Зундан - Зула, молода, білоніса,
Бумби Айлгата багатого донька.
Вона поверталася швидко і ловко
Навколо Хонгра молодого, швидкого,
Усе приміряла любовно до нього.
Хустку шовкову до тугого стегна
Швидкому Хонгру пов'язала вона,
На ній же узор, весь розшитий сріблом,
Був вартій юрти із великим добром.

Взяв Хонгор своєю мідною рукою
Нагайку в'юнку, в серцевині якої
Було тридцять шкур із могучих биків
І сімдесят зверху — з могучих биків —
Навіки зашиті мідними рублями,
З п'ятыма тисячами стрічками - кіндями, —
Нагайку, що тиснули безліч років
Сини п'яти тисяч батьків - силачів,
Нагайку, що дивні научені руки
Плели - заплітали узором гадюки.
Коли на три пальці нагайка чіплялась —
На гудзики срібні вона застібалась.
А ручку нагайка оздоблену мала —
Та ручка була з вікового сандала,
Не в лісі зростав він, один височився;
Сім років, підтятій, лежав і сушився.
Нагайка окрасою ручки була,
Окрасою ручка нагайки була.
Узяв він нагайку, два кроки ступнув —
І вже за порогом сандаловим був.
Замріаний кінь як забачив його,
Не міг приховати хвилювання свого.
Як Хонгор ногою торкнувсь стремена,
В коня розбудилася сила страшна,

Могутнім стрибком він під небо злетів,
Підкинувши Хонгра мільйони разів.
Але промайнула одна тільки мить —
І Хонгор меткий на подушці сидить,
Ніхто ні единого звуку не чув,
Як Хонгор в стременах на огирі був.
І огир полинув бистріше від птиці,
Об'їхав усі стомільйонні божниці.
Праворуч натягнутий повід сіпнув —
Із правого боку палац обігнув;
Праворуч від терема вітром помчався,
Червоною хмарою пил підійнявся.
Загін охоронців з собою повів
З трьох тисяч одібраних богатирів.
Хонгор височів над всіма рядовими,
На ціле плече виділявся над ними.
Подібний до лева кінь молодий,
Упевненим будучи в силі своїй,
У тім, що від коней одірветься ін,
Залишить тритисячний ззаду загін,
Од коней простих відриваючись, мчався,
На левові груди вперед видаався.
Здавалося, повід до краю напнеться,
Здавалося, повід ось - ось розірветься!
Долиною Зу за водою промчали,
А в гирлі ріки поводи попускали.
Нагайкою Хонгор коня гарячив,
По краю тебеньки нагайкою бив, —
І сивий летів через гори і кручі,
Лишивши позаду нахмурені тучі.

Круг терема Богдо — великого хана —
Зібралася барсів юрба многославна,
І всі, хто у Богдо у гостях були,
Спокійну і тиху розмову вели.

Вони говорили:

— В степу за горами
Ізза Шикірлю багряними стовпами
Здіймається пил іспід кінських копит,—
То Хонгор Червоний на свято спішить.

Не встигли і глянути навіть вони,
Як виринув Хонгор конем з далини.
Він був найкраснішим, найдужчим з людей,
А кінь — красивіших не знайдеш ніде.
Вже Хонгор промчав, та лунав ще за ним
Коневих копит нестихаючий грім.

На північ від нього палац залишився,
Палац, що з сандала увесь будувався,
На південь від нього лишались хати,
Ta Хонгор летів до своєї мети.
Він швидко усіх обігнати зумів,
Лишивши позаду загін вояків.
І, ногу уперши в дзвінке стремено,
Він вийняв з чохла золоте знамено,
Що навіть в чохлі було здатне воне
Собою затмарити сонце одно,
А бувши розгорнуте в будьякий час,
Сім сонць було здатне затмарити враз.

Дітвора всіх слуг незчисленних двірських
Із радістю кинулась взяти чумбур,
Що майстер зробив із оленячих шкур,—
Аж сталася бійка за де межи них.
Щоб віжки навколо луки оповити,
Прийшлося п'ятдесят два рази їх скрутити,
Лука ж богатирського того сідла
Важкому ковадлу подібна була.
Спід подушки шитої чистим сріблом

Взяли вони плетений срібний триніг,
І доки коню надягали гуртом,
Їх кінь десь не раз повалив було з ніг.
Чумбур розпустивши із правого боку,
Кінь з сондем і місяцем грався чубком,
Ладен струсонути всю землю широку
Волоссям, що в'ється понад сагаком.

А Хонгор Червоний у цій самій хвилі
Рукава терлека закинув мерцій
Собі на лопаток прозорі хрящі,
Що, як і рукава, були сніжно - білі.
Подібний же до наковадла шолом
Лиш трохи насунув над правим виском.
А всі десять пальців, що завжди були
Кінцівки у них обдаровані різно
Дарами несхожими, враз уп'ялись
В долоні широкі, притиснуті грізно.
Підстрижене в роді минулім волосся
Підправлене в роді біжуцім волосся
Рукою красивою ханші, неначе
Вилося над панцером жовтогарячим.
Подібна до Кобдо потилиця чорна,
Здіймаючись над неосяжним хребтом,
Хитається плавно. Тварина моторна
Могла б на хребті тому гратись біgom.
Подібні до дзеркал сережки - перлинки
З замочками - вушками ніби росинки
За мочками ніжними ледь трепетали
Й гюре своїм дотиком ніжним ласкали.
А зуби немов черепашки білі,
Їх видно було за версту — бліскотіли.
Примружились чорні очі крижані,
А щоки сіяли криваво - багряні.
А плечі у Хонгра завширшки були

Якраз сімдесят та ще й п'ять сажнів,
А силам його дорівнятись могли
Лиш сили семидесяти двох орлів.
А Хонгрових стегон була ширина
Якраз п'ятдесят ще й два сажні сповна,
Й рівнялася стегон ставних його міль
До мілі п'ятидесяти д'яволиць.
А стан був таким і струнким і гнучким,
Що велетня тулуб хитався на нім.
І люди, могутній побачивши стан,
Шептали : «Це сонце, мабуть, Шикірлю»
Казали: «Це сонце ясне Шикірлю,
Господар ріки тії — Шалтя - Зандан!»

Ішов він туди, де в араші Гашік
Жив лама Галдан — наймудріший старик.
В мовчанні спішив дужий Хонгор туди,
Аж стан колихався од швидкої ходи.
Дійшов він і рівно сім тисяч разів
Пройшов навколої й своїх уст не розвів,
На тисячу більше вклонився разів,
І лама жезлом його благословив.
Із благословенням він тим поспішив
До Джангра в палац. Він ішов непомалу,
Хитаючись наче тростинка сандала,
Що десь виростала сама між пісків.
І бачили барси за кілька верстов,
Як Хонгор до Джангара в гості ішов.

І так усі зустрічі раді були,
Що ще заздалегідь гуртом загули.
Завісу дверей білу, наче дардаг,
Взяв Хонгор й собі на лопатки потяг,
І тільки на крок од дверей він ступив,
Як сімдесят вибраних вмить задавив.
Коли ж другий крок від порога зробив,

То десять найкращих він переступив.
Ступнувши ще раз, перед Богдо він став
І широ нойона свого привітав
Із щастям великим тієї пори —
З щасливою зустріччю Цаган - Сари.
А потім на виступі зліва присів
І срібний, ковадлу подібний, шолом
На подушку кинув розшиту сріблом.

Тоді від чола він рукою повів,
Пригладивши чуб, що немов аж синів.
І враз усі лами, що тут же були,
І хани усі, що зійшлися сюди,
На Хонгрів привіт і свій голос зняли,
Сказавши, що всі вони добре жили.
А потім з них кожний у Хонгра спітав,
Як Хонгор цей час в самоті поживав.
Туттиша запала, бо раптом Гюмбе
До Хонгра промовив: — Я кличу тебе. —
І Хонгор до нього в ту ж мить підступив,
І він на коліно його посадив.
Він пестив, у щоки його ділавав
Й тим шану велику йому віддавав.
— Мій Хонгре, ти силою здатний скорить
Всі шість нам ворожих сьогодні країн.
Ти можеш відвагою навіть спинити
Навалу руїнницьку сотні країн.
Ти — сонде ясне моого рідного краю,
Своєю ласкавістю здатний, я знаю,
Прославити себе у країнах п'яти,
Мій Хонгоре, сину, спроможешся ти.
Наш Джангар, наш владар Богдо, де до вас
Звертаюсь: зважайте на те повсякчас,
Що Хонгор казатиме, мудрий бо він
Й любов'ю до Бумби відзначився він.

До трону, який і блищав і яснів,
Ступив тоді Хонгор і збоку присів.
Він вище сидів, ніж все ліве півколо,
Яке тут сиділо внизу і довколо.
Якщо ж запитають, хто в правім півколо
І хто всіх очолить в палаці і в полі,
То я відповім, що очолить півколо
Прославлений розумом світлим довколо
Не тільки у селищах Бумби всієї,
А й далі, за межами Бумби своєї,
Алтан, син славетного Кюлік - Мунхаль,
Прославлений меткістю мудрих порад,
Що з Хонгорою - велетнем сів собі вряд.
А поряд з Алтаном, — весь край його зна, —
Син хана Бусуда, сам Боро Мангна.
За Боро Мангна, саме поруч із ним,
Сидить богатир, що відомий усім, —
Син Маджіг Туги, Важкорукий Савар,
Що слави зажив йому влучний удар,

Зібралися із Бумби до Джанgra у двір,
Сидять вони вряд собі пасмами гір.
Сімнадцять їх з правого сіло півколо,
Сімнадцять їх, барсів відважних, довколо.
Коли ж запитають: хто ліве очолив? —
То я відповім і на це, що півколо
Очолює ясновидючий Гюмбе,
Уславивши снами країну й себе.
Неначе гора серед гір, поряд з ним
Сам Хонгор Червоний, як сонце ясний,
За ним славнозвісний Хавтін Енге Бій,
За спритність країні відомий усій.
Зібралися із Бумби до Джанgra у двір,
Сидять вони вряд собі пасмами гір.
Сімнадцять їх з лівого сіло півколо,

Сімнадцять їх, барсів відважних, довкола.
Всього ж дужих барсів велике число, —
Їх сто сорок тисяч в палаці було.

На чільному місці сидів серед них .
Сам Джангар - володар — як місяць ясний.
Волосся його — як сандал запашний,
Чоло його — нібито Майдера сляво,
Потилиця — наче проміння Зункви,
А тім'я — мов сяєво Очир - Вани.
Сидів він щасливий, як діти малі
В дитинстві бувають на нашій землі.
А з лівого боку сновиди Богдо,
Над лівим шівкою сімнадцяти барсів
Сиділа ясна чпндамані країни,
Шістнадцятипілтня дружина Богдо,
Окраса славетного ханського роду,
Привезена звідти, де сонде заходить,
З тих місць, що були поблизу від двора
Й де знали, що є Орог - Йондон гора.
Такі в неї коси предовгі були,
Що, навіть узяті під пахви, вони
До краю сковатися все ж не могли,
Лишавсь бо кінедъ ще від їх довжини.
Шовковий терлек, пишно золотом ткан,
Стягав без напруги стрункий її стан,
Халат, що наймення Нарма собі мав,
На плечі накинутий, вільно лежав.
І тільки хазвінг з торочками округ,
Лишав на лопатках мигочучий пруг,
Ta пара сережок, що з мочок звисали,
На шиї свій полиск ясний відбивали.
Їх вартість, казали, така, що сповна
Семи стам кібіткам рівнялась вона.
В очах її щастя, як сонце, палаю

І радістю кожному серде проймало,
І так воно сяло часом з вишнини,
Що в темряві, певне, зумів би пастух
При сяйві тому випасать табуни
Й тоді, як на заході день би потух.

Всі сорок зубів її, всі, як один
Подібні були до найкращих перлін.
А кожний із пальців преніжних білів
Біліше іскристих хангайських снігів.
А губи такі вже червоні були,
Що наче крові з них краплини текли.
Голівка ж дариці своєю красою
З голівкою пави рівнялась одною.
І вісімдесят та ще й дві вона мала
З тих здібностей, що їй життя дарувало.
До всього ж — у неї і сміх чарівний,
І голос тендітний, і погляд ясний ...

Шідданці, що там на порозі сиділи,
Один до одного таке шепотіли:
— Нойон і нойонша в нас славні владики,
Шід Ґхньою владою землі великі.
Межі Ґхній величі й владі немає,
Про силу і славу їх кожний тут знає.
Від того й владики великими стали,
Що всі їм йорели свої посилали. —

А в цей час дарга тридцять п'ятеро коней
В окуті залізом киргизькі вози
Спокійно собі запрягав, і в дорогу
Збирався поквапно — данину возить.
Він взяв із собою тоді не один
Бочонок великий і рушив туди,
Де землі підлеглі безмежно тяглися,

Збирати арзу. Та якщо вже арзи
В підбитих йому бракувало, то він
Араку наказував їм перегонити
І зносить у бочках до кутих возів.
А там надпивав собі з кожної бочки,
П'янів щохвилини і гнав вороних,
До палацу Богдо свій шлях спрямувавши
На конях спітніих, незмірно хмільний.

Коли ж до палацу нарешті дістався,
Взялися за бочки сини модаків,
Та жодний із них, хоч і як силкувався,
Не зміг донести до порога таки.
І всі розгубилися якось умить,
Не скинули навіть і оком навколо,
Бо кожний напевно побачив би з них
Свій сором несвітський в очах не одних.
Та раптом Санал підійшов до возів,
Поправив шишак свій, подібний до груші,
І, взявши під пахви неждано для всіх
Найбільшу із бочок, до палацу рушив.
А там, кілька кроків ступивши, зійшов
На ганок високий і, вмить за поріг
Поставивши бочку, він сміхом зайшовсь ...
Та ось підійшов син Алтана - Гюрю
До бочки тієї з своїм коряком
І, вмить наточивши її у коряк,
Наповнив арзою всім чаші великі.
Нашив семилітньому Дуна Герелу,
Налив п'ятилітньому Тангсак Герелу,
Налив їм у чаші, а чаші ж були
Такі, що їх навіть підняти не могли,
Тих чаш, із землі кілька дужих людей,
А Дуна й Тангсак підіймали ті чаші
Двома тільки пальдями, іграшки наче ...

І довго пили так, аж поки співці
До п'ятого кола пісень не дійшли.
А тільки де коло вони почали,
Як поту струмки юм з лиця потекли.
Та знову співцям довелось починати
Від першого кола і п'ятим кінчати,
Бо вибрані з правого барсів півкола
Богдо величали й відважних синів.
А в лівім півколі хвалили невпинно
Коня Аранзала і всіх скакунів,
І хана, і ханову краю - дружину.
Й дали вони слово мідної клятви :

— Зречемося заздрості ми і хвальби,
Хай зради й жадоби не буде в думках,
Віддаймо народу відважні сердця
І даймо присягу, що ладні в боях
Віддать за народ свою кров до кінця.
З'єднаймося навколо володаря ми
І будьмо найближчими хану людьми.
Нема між нас барса, який би тікав,
Злякавшись у битві ворожих списів,
Нема в нас коня, що юздця б не підняв
На гору найвищу, до смуги снігів.
Залізо розпечено і полум'яне
Не може злякати нікого із нас ;
І чорні потопи із хвиль океану
Не можуть злякати нікого із нас ;
Злякати не зможе нас навіть вона,
Ота жовта зброя стальна й крижана.
Життя проживемо усі як один,
Й не буде ніколи за нами провин.
Уникнем в житті, коли дійдемо згоди,
Трьох чудищ — створінь найстрашніших природи.

**Дотримавши слова, досягнемо цим
Блаженства ми всі й досконалості з ним.—**

І барси цю заповідь всі прийняли
Й присягу незламну по цьому дали.
А далі гуляти собі почали
У Джангра - нойона, нечувано п'яні,
Всі тридцять п'ять барсів, а з ними були
Ще й хани семидесяти океанів.

Та скоро вони від банкетної втоми,
Звалившись, лежали, немов непритомні.
В цей час повелителя - хана дружина,
Шістнадцятилітня красуня Шавдал
Взяла в свої руки із золота гуслі,
І вміть вісім тисяч озвалося струн.
Почувши близький і знайомий мотив,
Мінгіан із гори Мінг його підхопив.
Він дудку притиснув до губ золоту,
На ній повторивши мелодію ту.
І раптом злилася вона в один звук
Із голосом Хонгра, що пісню живу
Любив і наспівував зараз улад
І гуслям і дудді. Ту пісню ураз
Співці на той час підхопили якраз,
І пісня знялася і в степ понеслась.

Прокинувся Джангар тоді на зорі,
Як сонде червоне, що гріє наш світ,
Зза хмари піднявшись, пилло угорі
Уже над деревами, вище їх віт.
І кухар, що в палаці звавсь бистроногим,
Приніс свої страви на таці до нього.
Та Джангар до них не простяг і руки,—
Сидів і снував собі власні думки.

Тоді білий кухар гукнув посланців
І всім наказав Ім негайно іти
До барсів Богдо і усіх їх знайти.
Покликав ще сімдесят бистрих гіцців,—
Послав їх негайно покликати ханів,
Всіх ханів семидесяти океанів.

Всі швидко зібрались до Джангра у двір,
До Джангра, що був як гора серед гір.
Зібралося стільки їх, скільки вміщав
Палац, де володар Богдо проживав.
Місця тут за славою завжди займали
Всі барси, що в палаці зараз стояли.

І Цеджі - Алтан, славний в палаці й полі,
Що завжди був чільним у правім півколі,
Звернувся до Джангра з такими словами:
— Ділся, володарю, з нами думками.
Чого ти замислився, Джангар - нойон ?
Чи мо' тобі снivся лихий дуже сон ?
Чи може йде ворог з далеких країв
І треба сердя гартувати для боїв ?
Чи зраду задумує хтось серед нас,
Щоб ззаду ударить в напруженій час ?
Ти нас нагородиш, як звіриш в тиші
Думки, що таїш у своїй ти душі ? —

Давно уже Цеджі - Алтан все сказав,
Та Джангар сидів непорушно й мовчав.
Вперед тоді вийшов великий Джілган,—
Був батьком Джілгана Дарвад - Алтан - хан :
— Прославлений Джангар, ти звір нам думки
І з нами хоч раз поділся таки.
Якщо захворіла дочка Зандан - хана,—
Дружина улюблена, мила, кохана,
Із ханства паучкої мрії, простір
Якого лежить на цьому схилі гір,

Де чорна вершина, чарівна, як сон,
Горі, що наймення йй Орог - Йондон,
Ти горем своїм поділся із нами.—

І знову ні слова у відповідь хан.
Тоді ще раз мовив великий Джілган :
— Скажу, не злякавшись,— всяк слухай мене,—
Нехай з вас ніхто у цей час не дихне :
Було повеління від Джангра мені,
Були у нас з ханами чвари в ті дні
Я з ханами Жовтої річки судився,
Й тоді правосуддя я й права добився.
Ви, Джангре, сказали Джілгану тоді,
Коли прислужився він вам у білі :
«Провин я прощау тобі тридцять і три,
Прохань твоїх сповню я тридцять і три».
Був бідним колись нині славний Джілган,
Але не просив він нічого у вас.
І був спрота нині славний Джілган,
Але не просив він нічого у вас.
Тепер я звертаюсь з проханням одним :
Володарю, дай нагороду мені —
Повідай хоч раз свої думи сумні.—

І знову ні слова у відповідь хан.
Не мовив, а крикнув тоді вже Джілган :
— Чи славою хочеш ти нас залякати ?
То є серед нас іще Хонгор преславний.
Чи може поклав нас красою ти взяти ?
То є серед нас ще Мінгіан наш прекрасний.
Чи може ти силою хочеш злякати ?
То є межи нами Савар наш всесильний.
Якщо ж ти розумних шукаєш,— межі
Не знав іще розум Алтана - Цеджі.

Ось тридцять п'ять барсів твоїх і вони
Рівня тобі, Джангре, бо ханські сини.—

І мовивши так, Джілган руку простяг,
І вийшов з палацу, піднявши дардаг,
А слідом і барси за ним, як один,
Із палацу вийшли тихіше води.

І Джангр тоді конюха з двору гукнув
Й від хана наказ Боро Мангна почув :
— Сідлай мені зараз коня Аранзала,
Що шерсть його завжди мов сонде палала.—

І Боро Мангна взяв уздечку зсрібла,—
Тонкої роботи уздечка була,—
Недоуздок взяв й, не шкодуючи ніг,
Виконувати ханський наказ він побіг.
І вмить він баского коня Аранзала
Поквапно прип'яв до стрункого сандала
На місці злиття двох буруючих рік,
Де кінь його пастись на березі зник.
В тім місці, де був червонавий пісок,
Три тижні мав кінь перестояти. Строк
Потрібний для того, щоб бути готовим
Пуститись у похід на ханове слово.
За час дей короткий всі відклади жиру
У місці одному зібрались під шкіру,
І м'язи тепер вишинались спід неї ;
Повис безпорадно подібний до дорого.
Загривок над чолкою білою, чорний
Чубок, що, звиваючись, ока дістане,
Легкий став, неначе трава, що не в'янє.
Все краще зібралось тепер у крижах,
Неначе володар того забажав.
Вся швидкість зібралася знов у конита,
Що їх наче з золота широго літо,

І спина вже схожа на заячу спину,
І стали мов точені стегна й коліна.
Звелась голова його вище сідла,
А очі — неначе два гострі свердла.
Не менше восьмидесяти саженів
Кораловий хвіст його став в довжину,
А грива перлова тепер в ширину
Була вже не менше як вісім сажнів.

І от коли строк той уже пролетів
Коня, що з породи був тунжирмутів,
Найперше лоша жеребця - рижака,
Семи сот кобил жеребця - вожака
До Джангра тоді Боро Мангна привів
На ланді мідному в самісінький двір.
Уміла рука Боро Мангна сідала
У похід далекий коня Аранзала.
Коню він накинув раніш підшітник,
А потім і тисячолистий пітник.

Та кінь Аранзал аж ніяк не хотів
Стояти на місці, а рвавсь і тримтів.
Поклавши пітник, наложили сідло,
Яке до ковадла подібне було,
На пригuzок конюх подхвісник поклав
Із лхаського золота, що аж палав.
Кораловий хвіст вітердем розвівало
І волос коню на кряжі закидало.
А потім поклали подушку з узором,
Що золотом кожну хвилину мигтів,
І вмить натягли катаур із срібла,
Що мав двадцять п'ять прехороших гачків.
Шід подушку, золотом Турма заткану,
Поклали сріблистого кінчиц аркана.
А зверху лопаток коня Аранзала

І конюх, і слуги гуртом застібали
Нагрудник із золота,— сімдесят два
Він гудзики з золота чистого мав.
Тасьомчасті віжки іще принесли,
Що з сотню сажнів довжиною були.

В цей час Аранзал гарщував безупину,
Копитами бив, вигинаючи спину,
Його тільки й стримував витий чумбур,
Що майстер зробив із оленячих шкур.
А Джангар на себе в цей час натягав
Сорочку на колір нев'янучих трав,
А потім було йому слугами дано
Бешмет із найкращої шкури кулана,
Ще й білий терлек на бешмет одягав,
Поясом туго свій стан затягав.
До пояса Джангар умить прикріпив
Чарівну хустину з найкращих шовків,—
Усякий узор, що нашито на ній
Ціною кібітці рівнявся одній.

Хитнувшись на стовосьмилистих шілборах
Сап'янців розкішних в прекрасних узорах,
Взяв Джангар й надів ще шишак свій побідний,
Що був до ковадла важкого подібний.
Нагайку він правою стиснув рукою,
Нагайку, яку аж п'ять тисяч синів,
П'ять тисяч найдужчих синів - силачів
Ретельно сплітали, не знавши спокою,
П'ять тисяч вугластих добірних тасьмин
Укладши в середину шкур із волів,
Нагайку ж узором скрасили їх руки,
Подібним до тих, що на спині в гадюки;
Держак з одного молодого сандала
Тримати рука повелителя мала.

Дві тисячі днів дей сандал молодий
Сушився і став як шір'на легкий,
А застіжка тої нагайки була
В три пальці, як мірять її ширину,
На ній ще долоня була із срібла
В три пальці, як мірять її ширину ...

Ступив тоді Джангар умить за поріг,
Помчав до коня Аранзала як міг.
І тільки торкнув стремено він ногою,
Як кінь, підстрибнувши, піднявсь над горою
Й, пустившись туди, де раніше стояв,
Лиш куряви хмару невидану зняв.
Та Джангар - нойон так сів у сідло,
Що коване з бронзи дзвінке стремено
Й не брязнуло навіть, неначе воно
До Джангарових ніг в одну мить приросло.

Баский і навальний скакун полетів,
Минаючи шум припалацних дворів,
Звернувши праворуч, він кинувся чвалом
Повз палац, що нібито впріс з сандала.
За спиною в Джангра лиш спис коливався,
Та сонячний промінь на спині лишався.
Мчав Джангар до башти, що нібп горою
Стояла поодаль собі над рікою.
— Тут Хонгор? — так Джангар гукнув як домчав.
— Тут! — Хонгор, виходячи з башти, сказав.
І Джангар коня Аранзала спинив
І так він до Хонгра з сідла говорив:
— Не знаю, на схилі якої гори
Й коли крові чаша моєї проллеться,
Не знаю, на схилі якої гори
Кісткам висихати моїм доведеться.
Не знаю, в яке буде пекло летіти

Душа, як прийдеться ти тіло лишити.
Тобі доручаю я долю країни,
Гляди ж, не проспи ти лихої години !
Ти Бумбу Північну вартуй від біди
І змідній державу славетну завжди.—

Так Джангар промовив і раптом учвал
Поніс його далі скакун Аранзал.
Вже сімдесят річок вони проплили,
Що їм невідомі напевно були,
Як Джангар - володар в дорозі зустрів
З півкола, із лівого богатирів.
І ось богатир, що попереду мчав,
Великому Джангру - нойону сказав :
— Великий нойоне, лиш мить почекайте
І відповіль щиру хоч раз мені дайте :
Поперше, ви подиху уст шкодували,
І дим ви Алтана не раз ображали;
Подруге, під владою Хонгра лишили
Й велику образу мені учинили.
Чому де я Хонгрові мушу коритись,
Якщо вже про де довелось говорити ?
Потретє, якщо не потрібний вам край,
То він і мені ні до чого нехай.
Ну, що ж, у гаразді лишайтесь завжди ! —

Ударивши раптом свого Аранзала,
Богдо відповів і полинув туди,
Де ранками сонде з туману вставало.
Ще сімдесят річок вони проплили,
Що їм невідомі напевно були,
Як Джангар - володар в дорозі зустрів
З півкола, із правого богатирів.
І раптом Гюмбе, що прославився снами,
Звернувся до Джангра з такими словами :

— Великий володарю, мить почекайте,
Послухайте тільки і відповідь дайте :
Цоперше, ви подиху уст шкодували
І глибоко цим ви мене ображали ;
Подруге, під владою Хонгра лишили
Й велику образу мені учинили.
Чому ж де я Хонгрові мушу коритись,
Якщо вже про де довелось говорити ?
Потретє, якщо непотрібний вам край,
То він і мені ні до чого нехай.—
Промовив і птицею зразу на схід,
А барси й собі полетіли услід.

Шлях Джангра лежав через гору круту,
Ta він переміг і її висоту,
Хоч скелями й славиться Гандик - Алтай.
Так Джангар лишив Бумби рідної край ...

І чутка кризата про те, що в країні
Шівнічної Бумби лишився однині
З усіх великанів один тільки він,
Лиш Хонгор - силач, краю рідного син,
Дійшла до найближчих і дальніх країн,
Дійшла і до лютого хана шулмусів
Догшон Шара Гюргю, що взнатъ про де мусив.
Так вразила гнівного хана дя чутка,
Що він десь і юсти одмовився хутко.
З'явився тоді Хурдун Шара негайно,
Що знов перетворення різного тайни,
І мовив до хана : — Догшон Шара Гюргю,
Чому ви з'явили, Догшон Шара Гюргю,
Бажання сім днів не вживати шлюсюна ? —

І хан відповів йому : — Любий вельможе,
В краю, що під променем вічно погожим

Ранкового сонця цвіте - прощітає,
По дей бік гори з ім'ям Гандіг - Атлая
Розкинулось дарство, що в спадок одніні
Від батька дісталося Джангру, хлоцчині,
Що має у себе собі тільки рівних
Аж тридцять п'ять барсів, і дужих, і гнівних,
І держить ще дужчого біля меча
Червоного Хонгра — свого сплача.
Та кажуть, що Хонгор з незнаних причин
На всю ту країну зостався один.
А тридцять п'ять барсів, що злі, як шакази,
З Богдо на чолі,— кат їх зна, де пропали,
Де ділісь, що з ними, — чуток про це мало.

А що як почати в дей час боротьбу,
Війною піти на Північну Бумбу ?
А що коли знищити раптом їх гору,
А коли висушить Бумбу в цю пору,
А Хонгра того, що, як Бумба, рожевий,
Віддати шулмусам на суд ненажерний ?
Хай кинуть його аж під землю під сьому,
У море Червоне, в глибинъ невідому.—

Вельможа, що знов перетворення тайни,
Хурдун Шара мовив по тому до хана :
— Ви правду сказали. Я згоден. Проте,
Коханий мій хане, ви зважте на те,
Що може Богдо — де ж лиши здогад самий,—
Не зник, за чутками, а може живий ?
Не дастъ він снокою тоді нам довіку ...
Якщо Джангар має ще й силу велику
Таких перевтілень, то, знайте ви, теж
Я знаю цих тайн перевтілень не менш.—

І зов він великий ізняв. На те звісъко
Велике зібралося ханове військо.

Середній же зов він ізняв,— на те звисько.
Середнє зібралося ханове військо ;
А зов він малий як ізняв,— на те звисько
Зібралося мале тоді ханове військо.
Зібралося — більш за рої комашині,
Густіш за піски у сипучій пустині,—
Над п'ять міліонів на зов бойовий
Зібралося війська, готового в бій.
На Джангрове царство війною пішли.

Які б там великі степи не були,—
Не стало б трави, як дізнавсь про де хан ;
Який би великий не був океан,—
Не стало б води напоїти їх стан.
Ішли вони, дням загубивши число.
Так військо до Цагана Енге прийшло,
Що славився в Бумбі, як перший багач,
Що славився в Джангра, як дужий силач.
Араки і м'яса на землях його
На рік цілий стало для війська того,
Для війська, якому в дорозі, бувало,
Води океанів — і то було мало.
Земля ж того Джангра спокійна була.
Спочатку Мінгіана розбили до - тла.
Спустившися річки Зандан течією,
Алтана Цеджі ізрівняли з землею.
По чорному вниз океану рушали,
Гюмби володіння украї сплондрували,
Та все ж і по цьому в Північній Бумбі
Спокійно жили, працювали собі.

Опівдні, як день спалахнув в вишні,
Дізнавсь про ді вісті тривожні й страшні
Наш Хонгор, що мирно, не знавши удару,
Сидів на той час у цалаші у Джангра.

І розум його став відразу нахмурений,
І розум його став і гнівний і збурений.
Важка, як сандал, голова ошаліла,
Побіг він в хурул — тільки б швидше до діла,—
Де білий містивсь бистроногий гелонг.
— Скоріше, скоріше сурміте у дунг,
Зберіть ковалів з сімдесят і двох рік! —
Зачув білий Манджі - дунгачі його крик,
Шість раз просурмивши, чолом він поник.
І миттю до Джангра в палац прибули
Усі ковалі, що навколо жили.
І вміть круг палацу Богдо збудували
Велику фортецю із чорної сталі !

У палац той Хонгор, у Джангрів, прибігши
І весь старовинний баран переривши,
Знайшов у барані пружний білий лук,
Якого ні разу не брали до рук
Від часу великого хана Узонга.
Цей лук ледве - ледве зігнути могли
П'ять тисяч борців — колективна потуга,—
Та й то лише із Джангром Богдо на чолі.
На що вже той Хонгор — силач, але й він
Не міг цього лука зігнути один.
Та поки отак готовались вони,
Війська Шара Гюргю дійшли до стіни,
Кільцем оточили той Джангрів палац,
Кільцем, як паском,— сімдесят тисяч раз.
Кінці прaporів на всі боки - кінці
Гойдались, немов комиші на ріді.
Кінці гостролезих списів од чекання
Щетинились наче голівки чакана.

І серде всеславного Хонgra і тіло
Завзяттям, одвагою заклекотіло.

І сам він зігнув свій пружний білий лук,
І три тятиви закладав з своїх рук.
І стріли він брав, стільки брав, що бува
Часом не вміщала їй пругка тятива,
І разом пускав їх — і враз п'ять полків
Додолу лягали — і всі без голів.
Так дні пролітали, — і тиждень минав,
А Хонгор пучками все стріли пускав,
І стріли він брав, стільки брав, що бува
Часом не вміщала пругка тятива.
І з пострілом кожним — уже без голів
Лягало по вісім десятків полків.

Три тижні іще він держав бойовисько,
Палад захищаючи Джангрів од війська.
Вельможа тоді, чарівник Хурдун Шара,
Що знов перетворення різного чари,
Щоб визволить військо, щоб виручить хана,
Націливсь стрілою у Хонgra - Улана
Й зза сімдесят двох зза ворожих полків
В великого Хонgra стрілу він пустив.
Натяг тятиву, що аж білою стала,
А ж іскри навколо вогняні металася,
І так у пагорок уперся ногами,
Що з нього вода потекла ручаями,
Стрілу, націливсь, в серде послав.
Стріла полетіла, вп'ялася в рукав
І велетню руку поранила праву.
Вхопивсь тоді Хонгор за рану криваву
Й згадав знов про Джанgra - нойона, що десь,
Покинувши бій, як хлоп'я молоде,
За гори полинув, помчав, полетів
Туди, де десятки глибоких морів,
А він залишився один серед війська.

Почув його голос Одол - Кеке Лиска,
Поліпнув на поміч, скоряючи даль.
Тут Джангра дружина — цариця Шавдал —
Пов'язку на Хонгрову рану наклада,
Поранену руку йому зав'язала.
Круг палацу Хонгор ще раз обійшов,
Од ханових військ одбиваючись знов.
Отак одбивався, а час проминав,
Аж ось до палацу і Лиска примчав.
І що ж од палацу лишилося нині?
Стояв Кеке Лиска на свіжій руїні,
А Зандан Зула, сандалова цариця,
Шукала вже де б їй у нору зариться,
Шукала притулку собі під землею,
Куди б заховатись з бідою своєю.

Примчав аж до ханші старий спвій Лиска,
Що вірність до неї зберіг ще з колиски.
Взяла, осідала його в тую мить,
Як личило ханші, як звичай велить.
Вхопивши у руки, як справжній солдат,
Аж надто вже довгий важений булат,
Його до сіда прив'язала. По тім
Вклонилася кінським копитам усім,
Пустила коня і промовила так:
— Хоч би не поліг у бою наш вояк,
Наш Хонгор - силач, що хоробро і гордо
Стоїть за вітчизну, покинуту Богдо.
Ще знайдеться в світі такий не один,
Як наш океан, найрідніший нам Бумба.
Ще знайдеться в світі між інших країн
Країна така, як і рідна нам Бумба,
Ще знайдеться в світі й цариця така,
Що схожа б у всьому зі мною була.

Та Хонгра врятуй всемогутня рука,
Червоного Хонгра за славні діла! —

І Лиска, де вчувши, помчався стрілою
На розшуки Хонгра, назустріч герою.
І Лиска, де вчувши, помчався стрілою
На розшуки Хонгра, на поміч герою.
Числом незчисленний шулмуський загін
Погнався, пустився за ним навзdogін.
Числом незчисленний шулмуський загін
З усіх чотирьох уже гнався сторін.
За повід, що зроблений майстром зі шкіри,
Сто тисяч разів та ще й зверху чотири
Схопить намагались шулмуси його.
Та він їм не дався. До Хонгра свого
Пробився крізь полчища грізного війська,
Де й спла та знову взялась богатирська!

Вже десять у Хонгра відваг клекотять,
Схопив він тоді свій довгастий булат,
Із вигуком грізним взяв меч до руки,
Напав на середнього війська полки.
Рубав він направо, наліво рубав,
Все знатъ вибирал, та все знатъ вибирал,
Минаючи бідних, бо бідних жалів.
Нездадним він був до стрілецьких голів.
Та й глянув назад,— а позаду, позаду
Незчисленне військо обходить в засаду,
Обходить, щоб Джангрів палац штурмуватъ.
Вернувся назад і почав знов рубать
Навколо палацу знеславлену рать.
А потім поглянув та й став міркуватъ:
«Що діяти, що його в світі робить
З палацом Богдо, що одбив у цю мить,
Що знову в облозі позаду лежить?»

Що діяти, Шара Гюргю, із тобою,
Що спереду мене вже сунеш стіною?
Та перш, ніж потрапить під землю під сьому,
Доскочити лиха, прийняти біду
(Однак не минуть їх, як видно по всьому),—
На тебе я, Шара Гюргю, нападу,
Зламаю твій стяг, що в бою виграє,
А тім'я, мій хане, сріблясте твоє
Всі шістдесят два моїх вдари дістане,
Схоплю тебе, хане, за вбрания погане,
За вбрания барвисто - строкате твоє!»

І врізався в полк, і рубає, і б'є,
До Шара Гюргю прокладаючи шлях,
Зламав йому раптом цяткований стяг,
На тім'я його, як струмочки із хмари,
Пустив він свої шістдесят два удари,
Схопивши його за убір шаруватий,
За ханів убір шарувато - строкатий.
Ta чує вже Хонгор, як з лівого боку,
Пробивши між ребрами рану глибоку,
Вп'ялося вісім тисяч стальних тошріців,
Ta чує вже Хонгор, як з правого боку,
Пробивши між ребрами рану глибоку,
Вп'ялося вісім тисяч шулмуських гачків.
На тім'я упали — сам хан їх лічив —
Удари важких шести тисяч мечів.
В живіт уп'ялися — і він їх носив —
Всі сімдесят два гостролезі списи.
I він похитнувся і став повисать,
Не встигши і ймення Богдо проказати.

— Ганьба для Червоного Хонгра на муки
Потрапити раптом до ворога в руки!—
Так вигукнув він.— Та не здамся їм, ні! —

І Лиска свого стьобонув по стегні.
Рвонувся вперед, і розспались всі
Гачки, топірді й гостролезі списи.
Хитаючись, мчав, гордо зводячи стан,
Тамуючи біль неймовірний од ран.
Вилзу, під узгір'ям крутим, під горою.
Край броду ріки, над самою рікою,
Хоч рани боліли й звичага не близько,
Відбив він од військ дев'ятсот тисяч війська.
Притис теє військо вилзу, під горою,
До броду притис над самою рікою
І так засміявся, що все затремтіло.

— Дурний же він, хан, дей шулмуський вертило,
Убогий хвалько,— він позбувся ума.
Що може зробить він військами всіма
З моїми,— у мене їх тридцять п'ять дужих,
Що їх ще ніколи ніхто не подужав!—

Тут розум потьмаривсь, як сонде у млі,
Хонгор простягся на чорній землі.
Конем тоді Шара Гюргю під'їдждав,
І чорною сталаю його припинав
Такою завтовшки, як стан чоловічий,
До воза киргизького,— так велів звичай,
А потім шулмусам віddав і сказав:

— На день йому, хлопці, щоб мук він зазнав,
По вісім по тисяч ударів давайте,
Залізом розпеченим тіло доймайте
Не менше на день восьми тисяч разів.—

Та Хонгор пощасти собі не просив.
Ці иуки були навіть більше запеклі,
Ніж ті, що зустрів би в дванадцятім пеклі,

Коли б в одну мить мав пройти в сьомі землі.
— Закиньте тепер в сьомі землі для змору,
У хвилі бурхливі Червоного моря! —
Знов мовив їм Шара Гюргю.— Стережіть
Всі сімдесят років і двоє ще літ.—
І Хонгор корився тяжкій своїй долі,
Зазнавши шулмуської муки - неволі.

А потім шулмуси на Бумбу напали,
Табун вони коней з собою погнали,
Табун, що ним Джангар пишався. По тому
На всі сім шляхів десь погнали із дому
Народи славетної Бумби; ловили
І гнали з собою усе,— не лишили
У Бумбі й маленької навіть дитини.
Дружин сімдесят і двох ханів країни
Погнали, одним усіх цепом зв'язавши.
Джангровій жінді, володарці, ханші,
Належало першій вихолити з двора.
Білява, як рожа, висока гора
Лежала знеславлена, згорбивши стан,
Як висохлий Бумба — старий океан.
Погнали усіх — і старих, і малих,
Знеславивши ймення славетне для всіх,
Імення володаря, Бумбо, твого:
О, Шара Гюргю, ти добився свого!..
Він іхав, і гордістю повнився він.
— Улуси із Бумби усі, як один,
Між двох океанів оселювати будем:
Між першим—солоним і другим—отрутним,
На тирсі сухій, коренищі сухім,—
Так Шара Гюргю мовив слугам своїм.

А Джангар - нойон ні про що те не відав.
Багато земель за дей час він одвідав.

Давно він поїхав із Бумби, в ті дні,
Як Бумба цвіла, наче цвіт повесні,
Поїхав, та ще не добувсь до мети.
Так довго блукав він, шішовщи в світи,
Що кінь його рижий та так уже схуд,
Що жиру шукати в нім даремний був труд!
Блукавши, про Хонгра забув, великану,
Про Бумбу забув і про дні учорашні.

В цей час — чи то сон, чи то яв довгождана—
З'явилася вежа, мов сонечко ясне.
В віконде сандалове глянув. В вікні
Принадна, як місяць, сиділа рагні.
Така вона гарна, така чарівнива,
Коли поверталась, бувало, налево,
Так ясно ставало од лівої щічки,
Що можна було полічити і в нічку
Дерева сандалові в тому краю.
А тільки вона повертала свою
Головку направо,— од правої щічки,
Так ясно ставало, що можна і в нічку
Сандали злічить. Та якось вона
Сиділа самітно собі край вікна,
Зірчатою граючись хусткою з шовку.
І ось у цю вежу незрівняно ловко
Прокрався і Джангур до рагні у вікно,
За руку вхопив і умить аж на дно
В кишеньку поклав її,— прав чи не прав,—
На коня, він скочив і далі помчав.

Не знати, чи довго він був у дорозі,—
Спинивсь коло моря, що кольору бронзи.
На березі тім, в тінь пролізши ведмежу,—
Поставив із білого каменю вежу.

Отак подружились, жили в тишині,
У щасті минали їх радісні дні.

В ті дні зачала од нойона жона.
Так місяць дев'ятий уже промина,
В десятім на світ появився синок,
Одрізали чорний сталевий пупок
«Послушником Дара» — свяченим мечем.
Ще в хлопчика третій лиш день за плечем,
А він на коня уже скочив — і гайда
У ліс полювати, може звіра де знайде.

Отак полював він від рання до рання,
І матір і батька кормив з полювання.
Любили його, своє щастя, батьки
За те, що і сильний він був і меткий,
Назвали його — еж, твердий був, як мур,—
Іменням «трилітній Рожевий Шовшур»,

От якось полюочи,— ранком було де,—
Відтіль, з того краю, де сходило сонце,
Уздрів пилогу куди оком не кинь,—
Не кожен зіб'є таку курячу кінь!
Поїхав хлопчина на ту пилогу.
Шід'хавши, бачить: стоять у кругу
Сімнадцять до сідел прив'язаних коней.
А з ними й гнідий, такий, аж червоний,
Подібний по кольору до казана,
У нього копита, як ноги в слона.
«Це, мабуть,— подумав,— найстаршого кінь»,—
Подумав, та й глянув зневацька у тінь,
А в тіні, під тим під конем, як в шатрі,
Сиділи — сімнадцять їх — богатирі.
Сиділи в кругу, а між ними Гюмбе.
— Це, мабуть, найстарший,— втішав він себе,

Не в силі очей від коня одірвати.
Помітив Гюмбе його, став підкликати.
Пізнав Аранзала під хлопцем Гюмбе.
«Гей, як би на землю зсадити тебе?
Як скинуть тебе з Аранзала, скажи но?
І де його взяв ти, шумуська дитино?
Ти де, на якому гористому схилі,
Розвіював кості, розвіював білі
Великого Джангра?» — так думав похмуро.

Подумав і рушив назустріч Шовшуру:
— З яких ти, скажи нам, хлощино, країн?
І чий ти, — питав його, — хлопчику, син? —
І хлопець подумав і так відповів:
— Того я не знаю, з яких я країн,
Не знаю і хто я і чий буду син.
Пустелі безлюдної я країнин,
Ми втрьох живемо там: я, мати й отець. —
А потім і сам запитав під кінець:
— А ви що за люди? Немов од погоні
Йдете, що такі в вас замислені коні.

— Ми воїни будемо славного хана,
Мов день сонцевикого хана Зандана, —
Так мовив Гюмбе, ширу правду склавши, —
Вертаєм додому, зібравши, як завше,
З трьох ханів на Жовтій ріді свою подать,
Що вправо од краю, де сонце ісходить.
Ось, хлопче, візьми в подарунок і йди,
Своєму отцеві його одведи. —
І дав він коня в подарунок малому.

Надвечір Шовшур повернувся додому.
Зустрів його батько, розгнівався він:
— Отак нерозумний знеславлює син

Славетне ім'я свого батька! В світи
Хіба посилає я для того, щоб ти
Дволіток збирав, що з кочівель одбились?—
І пандир схопив. З усієї він сили
Ударив ним двадцять разів позад себе,
Ударив ним десять разів перед себе,
Та син не промовив і слова на це,
Підняв свій шолом, як легеньке пірде,
Коня напоїв і приш'яв до кола.
І сон богатирський торкнувся чола.

А ранком, знов ӯчуши на полювання,
В той бік, що направо лежить од світання,
Од краю, де сонце ісходить щодня,
Знов куряву дужого вгледів коня.
Поїхав назустріч, на ту пилогу.
Під'їхавши, бачить: стоять у кругу
Сімнадцять до сідел прив'язаних коней,
А з ними й буланий, такий же моторний.
«Це, мабуть,— подумав,— найстаршого кінь».
Подумав, та й глянув зненацька у тінь.

А в тіні під тим під конем, як в шатрі,
Сиділо сімнадцять ӯх — богатирі,
Алтан Цеджі мудрий — найстарший був він,—
Пізнав, що під хлопцем був Джангарів кінь,
Ta хлопчика, звісно, узнати не міг.
— Ти де, на якім роздоріжжі доріг,
Розвіяв нойона великого кості,
Його Аранзала держиш на помості?—
А потім подумав і мовив до гостя:
— З яких ти, скажи нам, хлопчино, країн?
І чий ти,— спитав його,— хлопчику, син?—
І хлопець подумав і так відповів:
— Не знаю і сам я, з яких я країн,

Не знаю і хто я, і чий буду син ...
Пустині безлюдної я краинин,
Ми втрьох живемо там: я, мати й отець.
— Ось, хлопче, візьми,— враз промовив мудрець,—
Отцю одвези,— то дарма, що в пилу.—
І дав йому синю велику стрілу.

Узяв той стрілу, повернувся додому.
І вийшов назустріч батько малому.
Віддав йому хлопчик усю у пилу,
Даровану синю велику стрілу.
Шізнав її враз, тільки в руки узяв,
Країну північної Бумби згадав,
Червоного велетня Хонгра згадав.
— Мій сину, скажи, хто коня тобі дав
Того, що ти вчора додому пригнав?
— Під час полювання, на тій стороні,
Що вліво од краю, де родяться дні,
Я куряву вгледів — де оком не кинь,—
Таку, що не кожен збивати може кінь.
Я йду назустріч, на ту пілюгу.
Шід'їхавши, бачу: стоять у кругу
Сімнадцять до сідел прив'язаних коней.
А в тіні під ними, неначе в шатрі,
Сиділо сімнадцять їх — богатирі.
Кінь карий подібний був до казана,
Копита у нього — як ноги в слона.
«Це, мабуть,— подумав я,— старшого кінь,
Того, що найвище зайняв із сидінь.
Це він,— я подумав,— коневі господар.
Хоч сам він, здається мені, й не володар,
Бо теж над собою велителя має.
Ta в спірці, здалось мені, не відступає,
Старий дей, а гордо трима себе й браво,
Своє не програє велителю право».

— Який чоловік передав тобі, сину,
Сьогодні стрілу дю велику і синю?
— Коли полював я у тій стороні,
Що вправо від краю, де родяться дні,
Я куряву вгледів. Таку кушпелінь,—
Подумав я,— міг тільки дужий збитъ кінь.
Назустріч поїхавши, бачу я: коні —
Сімнадцять їх коней — і всі на припоні.
Кінь жвавий, буланий,— здалося мені,—
Належав якомусь, либонь, старшині.
Подібну до крил буйну гриву він мав,
І хвіст мав шовковий, що стил прикривав.
Тавро золоте мав на правім стегні —
Шівнічної Бумби, здалося мені.
Такий він моторний, хоч зараз бери,
Хоч мчи за чотири на ньому гори,—
Не бачити поту на нім ні краплинни.
Хоч їдь до якої ти хочеш країни,
Чотири великих пливи океани,—
Він втоми не вчує, в путі не пристане.
Хазяїн його, був, здавалось, таким,
Що в спірці трима себе завжди він браво,
Що в спірці з велителем навіть своїм,
Своє не програє велителю право.—

І Джангар йому тоді так відповів:
— Мої то були тридцять п'ять батирів.
Я мав океан — його назвисько Бумба,
Мав гору, що теж називалася Бумба,
Мав край свій і ханів мав сімдесят двох,
Такого в небесних країнах сімох
Не відали щастя, в якому я жив.
Я мрію був всіх підземних країв.
Нащадок я племені велетнів дужих,
Я правнуком звуся бумбайського мужа,

Племінником звуся Мерген Тордо - хана,
І сином Узюнга — великого хана.
Я бив ворогів своїх, брав у полон,
Мої повеління були їм закон.
Всі землі були під моїм під законом.
Я — Джангар, я звуся великим нойоном.
Самітним я був в своєму щасті родиннім,
Я був спротою у світі — у цілім.
Єдиний я, Джангар,— кінець і початок.
Єдине у світі, що прагнув я мати
Для повного щастя мого,— де був ти.
На розшуки сина пішов я в світи.
Трилітній мій хлопче, Рожевий Шовшуре,
Тебе я знайшов,— гетьте, роки похмурі!—
Північної Бумби вітчизняне небо,
І Бумбу, і все проміняв я на тебе! —

В обійми гарячі скопив він хлоп'я:
— Мій хлопчику любий, надія моя!
Тебе я знайшов, загубивши його,
Червоного велетня, Хонгра свого.—

Трилітній Шовшур запитав його потім:
— Самі ж ви сказали мені, що самотнім
Були ви у щасті родиннім своїм.
А хто ж отої Хонгор, що нині об нім
Ви слово промовили, хто він такий?

— О Хонгор Червоний, о велетень мій!
Його переваг не злічити мені.
Він вірно служив в лихоліття сумні,
Шідмогою був в дні сирітства мого,
Живою фортецею краю свого.
Та що там! Достойно здобув він хвалу ту.
І ласкою був він моєю і люттю,

Ловив хоч кого із засуджених мною,
Розчавлював всіх, коли брався за зброю.
Мені не зміти відваг його всіх.
Подужником був він підлеглих моїх ...

А кінь Аранзал, що стояв біля двору,
Заржав сімдесят два рази у цю пору:
— Якщо ти мужчина, господаре мій,
І в тугу не вдався за краєм своїм,
То я, вірний кінь твій, всією душою
Сумую за Бумбою, скучив за нею.—
І Джангар виходив, сідло своє брав,
Рудого свого Аранзала сіллав,
Як воїну личить, як звичай велить.
Убравшись у зброю, одягши свій щит,
На вірного скочив на свого коня.
Ta думка ще швидше його обганя:
«Як з велетнем бути рожевим своїм,
З трилітнім Шовшуром? Що діяти з ним?»
Покликав до себе Шовшура малого,
За праву взяв руку і мовив до нього:
— Он, бачиш,— гора, що сягає до хмар?
Отам, під тією горою Мангсар,
Лежить твого діда держава, а в ній
Живуть і твій дід, що по матері, й твій
По матері родич Шаджін Дев'я хан,—
Туди одвези свою матір, в їх стан.
Син — батькова кров, тож вертайся мерщій,
Щоб стать у шімозі країні своїй.
Як матір туди привезеш — і хвилини,
Не гайся, вертайсь до своєї країни,
У Бумбу Шівнічну,— сказав і помчав.

Найкращий у Бумбі рудий, що стояв
Без діла весь час на припоні, в неволі,

Підтягнутий тugo сідлом, що ніколи
Чомусь не скидалося,— скочив умить
І вниз течією Зу - Зандан летить.
Уже перелинув він, перелетів —
Шість тисяч крутих, гостроверхих хребтів.
І так уже мчав він, що навіть і днем
Не видно було пилоги за конем.

Чи довго, чи швидко,— лік втративши дням,—
Прибув він у край свій, вклонивсь берегам
Своєї ріки — Іртишу голубому.
По Шикіраю вниз він спустився по тому,
Прибув на те місце, що знав його здавна,
Де башня Ширкіга стояла прадавня.
На місці, де башта була золота,
Вже жовта, суха поросла блекота.
Прибув він до башти, що всіх чарувала,
Що всю з запашного зробили сандали ...

А там, замість башти, і жовту й густу
Вітри колисали щодня блекоту;
І ні в кого Джангру було запитати
Про те, що могло цю країну спіткати,
Хоч Бумби країна й велика була
І сотня людей не одна в ній жила.
Та все ж таки мусить хоч хтось у ній бути,
Щоб звістку про неї міг Джангар добути ...
Блукаючи довго, прийшов на лужок,
Заглядів хатину, над нею димок
І раптом спитав:— А чи є хто в цім домі? —
І вийшов із хати дідок невідомий.
«Це, мабуть Узюнга синок повернувсь», —
Подумав дідок і округ озирнувсь.

І став його Джангар про край свій питати.
— Ну як тобі, спину, про все розказати?

На славну країну твою дорогу
Напав колись лютий - прелютий Гюргю.
Семимілонная рать була в нього,
І все він зганьбив, не минувши нічого,
Й відважного Хонгра твого заодно
У море бурхливе спустив аж на дно.
І десь там під съомою, кажуть, землею
Осталась нора, що стойш ти над нею ..,
— Догляньте ж, дідусю, мого ви коня,
А я ще сьогодні, цього ж таки дня,
У пекло спущусь, на самісіньке дно,
І Хонгора там я знайду заодно.—
Шідняв золоті він два костури вгору
Й почав помаленьку спускатися в нору,
Спиравсь на обидва, де ширша нора,
Де вужча нора — на один він спиравсь.

І от промайнула доба не одна,
І батькова знов потягла сторона
Малого Шовшура. І він на коні
Дістався до Бумби за два, за три дні.
Та ні в кого було Шовшуру спитати
Про те, що могло цю країну спіткati.
Блukaючи, вгледів сандаловий спис,
Прибіг, в Аранзала на шиї повис.
— Чи є хто в цім домі? — спитав'він.— Скажіть!
Коня мені швидше цього одв'яжіть!—
І мовив старий: — Поки жив я ще сам,
Нікому, дитя, Аранзала не дам.
— Дідусю,— промовив Рожевий Шовшур,—
Віддайте мені Аранзалів чумбур,
Я хочу знайти павукові сліди,
Що десять літ тому забився сюди.
Жукові сліди я також відшукаю,
Що повз ще давніше до нашого краю.

Я виходжу доли, ліси та горби,
Сліди ж відшукаю країни Бумби.
Віддайте ж коня Аранзала мені
Я вітром полину на дьому коні.
— Мабуть, сину, батько твій був родовитий,
Що край наш судилося тобі захистити!
Бажаю вернутись, до діда прийти
У рідний куток, досягнувши мети ...
Будь завжди в дорозі здоров і щаслив! —
Промовив старий і коня одпустив.

Рвонувськ Аранзал і щодуху побіг,
Торкаючись легко ногами землі,
Лиш куряви смуга лишалась в імлі ...
Добувськ Аранзал до семи тих доріг,
Що ними у полон гонили з Бумби
Отут через ріки, ліси та горби.
Обрав без вагання середню дорогу
Й помчав він, поклавши здобутъ перемогу.
Річну далину наш рудий Аранзал
Пролинув за місяць то риссю, то вчвал.
А місячну відстань промчав за добу,
Стрибав через ріки, не йшов у плавбу.
До Джангра підлеглих нарешті примчав —
І раптом спинивськ, як укопаний став.

А люди щохвильки очима шукали
Того, що напружено ждали щодня.
Дивились на хлопчика, не пізнавали,
Хоч всі й пізнавали коня.
«Ми зроду на те не втрачали надій:
Джангар ось приїде зненацька до нас,—
І ярма впадуть, і умрутъ лиходії,
І клятому неклу настане свій час,
І ми заживем, як раніше, на волі.

Та, мабуть, цього нам не збутись ніколи !
Напевне, хлопчина дей Джангра забив
Й чумбур Аранзала собі захопив,
Не бачити рідного краю нам далі!» —
Журилися, повні гіркої печалі.
— Чия це країна? — спитав їх малий.
— У Джангровім царстві колись ми жили,
А зараз в причинного Шара Гургю,—
Малому один богатир відказав.
— Чи близько до башти лихого Гургю? —
Настирливо хлопчик у них запитав.
— Тримісячна відстань.— І хлопчик помчав.
В дорозі заглядів він куряви смугу.
Назустріч йому ще бистріше грака
На карому конику хлопчик скака.

Рожевий Шовшур, осадивши коня,
Хлоп'ятко чуже на розмову спиня.
— Та мов же скоріш,— каже хлопчик хапливий,—
Діла бо нагальні, та й вісті важливі.
— Тому й зупинив, що дізнатись хотів.—
І хлопчик Шовшуру таке розповів:
— Раніше я жив в обітованім краю
Видатного Джангра, що всі його знають,
Тепер же у Шара Гургю я слугою,
Що лютістю славиться здавна страшною.
Там тридцять, здається, богатирів,
В дю мить з ним воюють,— хлопчак відповів,—
А вже коли наші прийшли аж сюди,
Напевне здолають, як скрізь і завжди.
Мене дожидають там люди мої,
Скажу, хай рушають у рідні краї.
— Не квася, хлопчино, продовжуй бо далі,
Скажи, які сили у Шара Гургю?
— Поставили близько твердині Гургю

Фортецю гартовану з чорної сталі,
Ще Хонгром збудовану круг бумбулви,
Хоч тисячу років спокійно живи !
Із дикого білого каменю другу
Фортецю спорудив рабам на наругу,
А третю із дуба, що перед цією
Не гірша потужністю й міццю своєю.
Знаходиться військо за стінами тими,
А війська там того, неначе пісків
В безмежній пустелі, засипаний ними,—
Шовшурів хлопець таке розповів.
— Мій батько казав, що на річці Тявліта
Знаходиться п'ять міліонів кібіток,
Кібітки ці, хлопче, тобі я дарую.
Шіда й забери геть усі їх собі.
А тільки країну Бумби одвоюю,
Ще кращу я дам нагороду тобі ...
А зараз бери все, що є у Бумбі—
Нехай одкочовують, час бо настав,—
Шовшур так сказав. Хлопець далі помчав.

І раптом Шовшур обізвавсь до коня:
— До башти Гюргю довези за півдня !
Якщо ж ти не зможеш цю відстань пройти,—
Зіб'ю всі чотири тобі коніти.—
Шовшурів кінь Аранзал відказав:
— До башти тебе довезу, а щоб знов,—
Усі океани Гасланга в цю пору
Вали розхвилювані кинуть угору
Й затихнуть, замовкнуть на деякий час,
Узявші за військо стотисячне нас.
А шуму зчиню я, а гаму та крику —
Ще більш за орду многотисячну, дику.
І мчати я буду отак до кінця,
В шумусів твоїх затріпочуть сердя,

І радістю проймуться всі неземною,
Загледівши куряву, здійняту мною.
Якщо ти відвагою, міццю своєю
Дубову фортецю не зрушиш з землею,
Якщо не розгромиш, бува, кам'яної,
Якщо не зруйнуш ти вежі сталеної,
Зламавши ж знамен тридцять двоє за тим
Разом із знаменом Людюнг, головним,
Не вхопиш за срібні Гюргю дагараки,
З яким не зрівняються звірі ніякі,—
Я шию зламаю тобі,— він сказав
Й прудкіш ніж стріли його далі помчав.
Немов многотисячне військо летів,
І шуму було ніби йшло п'ять полків,
А курява збита що хмара пливла.

Шулмуси зраділи — надія прийшла!
Назустріч поїхали богатирі,
Один у один були всі тридцять п'ять,
Усюди співали про них піснярі,
Пишалася ними шулмуська рать.
Алтан Цеджі згодом сміливцям сказав:
— А то такий порох збива Аранзал!
Не можна його до фортець підпустити,
Нам треба негайно його зупинити.
Саваре, на Лиска сідай, належни,
І вершника зараз сюди поверни.—

І кинувсь Савар на прудкому коні
За хlopцем, що линув собі вдалині,
Й зненацька скочив скакуна за чумбур.
І крикнув тримітній Рожевий Шовшур:
— Пусти поводи! Я поклявся коню,
Що й разу в дорозі його не спиню! —
Та той йому й слова на де не сказав,

А мовчки назад Аранзала погнав.
І тільки прибув до постою свого,
Як рать оточила шівкою його.
Відважний сміливця шанує і любить !
І стали всі хлопця по черзі голубити.
Та він невдоволений з богатирів,
Розмову таку неприємну повів:
— Пустіть поводи, не доводьте до зла,
Спочатку покінчимо ратні діла! —

Гюмбе сильну руку угору підняв,
Ударив свого вороного коня,
На військо вороже ліворуч напав,
Алтан Цеджі вдарив коня свого в спину,
На ворога кинувсь, праворуч напав.
Шовшур на коні на своєму помчав
І врізався просто йому в середину.
Багатим не вірили в їх каляття,
Убогим лише дарували життя,
Скрізь трупи ворожі, нема їм числа,
Завзята їй страшна різанина була.
Полків з дев'яносто усіх розметали,
Знамен із півсотні чи їй більш розтоптали.
Ніхто богатирських колон не зборов,
Хоч з них ручаями і дзюрила кров.
У панцир од ран обернулася шкіра,
Та все подолали завзяття і віра.
Шовшур за собою, мов бурю, їх вів,
Громили, розгонили скрізь ворогів.

Одважний Шовшур кинув клич бойовий
Бумби богатирської: — Ворога бий !—
Дощенту він знищив фортецю дубову,
Сандазовим списом пробивши основу,
Розбив, зруйнував, розметав кам'яну

І тільки не міг він здобути стальну.
Три тижні вони безупину рубались,
Та сили великі ворожі зостались.
Лишився живий лиш Рожевий Шовшур,
Та Цеджі - Алтан, що стояв наче мур.
І мовив Шовшур: — Слухай, Шара Гюргю!
Нашав ти, як звір, на вітчизну мою,
Тоді коли батько мій був у бою.
Загнав ти шулмусів у засідки й сіті
Тоді, як мене не було ще на світі.
Узнавши тепер, що хазяїн прибув,
Ти жінді своїй під поділки шмигнув.
Якщо ти мужчиною зватись достоїн,
Якщо ти насправді з покликання воїн,
Виходь же сюди й поєдинок приймай.
Якщо ж не мужчина ти, то пам'ятай:
Останню фортецю твою розгромлю
І пальцями білимі мідно вхоплюсь
За всі дагараки я башти твоєї! —
Сказавши, поглянув він грізно на неї,
Ударив коня понад сімдесят раз,
І кінь опинивсь біля вежі ураз.
Ta ще раз, як стъобнув, лучилася морока,—
Вартівня була вже занадто висока.
Зійшов він з коня тоді, наче та хмарा,
Меча взяв, що звався «Послуханцем Дара»,
Півсотні разів ним ударив за мить —
І замість фортеці руїна лежить.
Розбивши стальну найміцнішу твердиню,
Він пішки пробрався тоді в середину,
А слідом за ним і Алтан на коні
Пронісся, як вихор страшний на весні.
Рожевий Шовшур кілька кроків ступив:
— Я зараз за срібні вхоплюсь дагараки! —
А потім з розгону стрибнув і вхопивсь

На юрті за срібні кінді дагараки
І юрту на землю умить повалив.
Тут Шара Гюргю де не взявся похмурий
І раптом зчепився з трилітним Шовшуром.
Лихого Гюргю ще ніхто не боров!
Підводились, падали, билися знов.

Точилася довго страшна боротьба,
Дванадцять, мабуть, минала доба,
Та рано було ще кінець прорікати,
Хоч наче Шовшур і почав знемагатись,
Бо надто вже він недосвідчений був.
Алтан Цеджі потім до нього тукнув:
— Твій батько колись, засукавши рукав,
За пояс тоді супротивника брав,
Притискував мідно, нагонив тривогу,
А потім йому підставляв свою ногу,—
І скільки б ваги супротивник не мав,
Угору настільки його підіймав,
Що тільки в повітрі метялися ноги,
Дістати додолу не маючи змоги.—

Міднів підбадьорений старшим хлопчина.
Минала удруге дванадцять дніна.
Щосили він Шара Гюргю придавив,
За пояс тоді бліскавично вхопив,
Підставивши ногу, зігнувши його,
Обличчям притиснув до тіла свого
І, гордо піднісши спіtnіє чоло,
Об землю ударив що сили було.
Отак його кидав, аж поки в борні
Скала не розпалась на друзки дрібні,
Аж поки не збурилися всі океани,
І розум його не повили тумани.
Розлючений, кидав іще кілька днів,

Розтягся Гюргю на сто вісім сажнів.
А потім на білій пісок повалив
І голову лікtem у землю вдавив,
Шідкинув Алтану, а той упustив —
І ворог із цього в ту ж мить скористався:
Схопивсь і до війська необзвір подався.

Ударив тоді Аранзала Алтан
І притьма за ворогом рушив у стан.
А слідом за ним і Рожевий Шовшур,
Сандаловий спис свій схопивши, як тур
Поліпнув за ним і його наздогнав
Раніше, ніж кінь перед ворогом став.
Шіймавши за руку мідною рукою,
Об землю ударив ним перед собою,
А потім якусь таємницю збагнув,—
Дванадцять разів позад себе жбурнув
І, мить потягавши його по землі,
Алтану Цеджі передав. Ген в імлі,
Заглядівші обрис крутої гори
Та скелі стрілчасті, немов стовбури,
Що здалеку їм за приналду були,
Шід'їхалі близче, на землю зійшли
І ноги Гюргю, величезні і сильні,
Скрутили удвох, закували на спині,
А руки розложисті мідно зв'язали,
Назад заломивши, і далі помчали.
Кінь радісно куряву хмарою збив
І сімдесят раз в далину протрубив.

— То наші напевно скінчили діла,—
Зраділи навколо, і пісня лягла
Дзвінка та бадьора — вітчизні хвали.
По п'ятдесят тисяч голів узяли

Й до скель вони з ними тоді прибули.
І знов Аранзал дику куряву збив
І сімдесят раз в далину протрубив ...
Чимало минуло відтоді часу,
Як Бумбу прогнали за рідну межу,
Давно лиховісна минула пора,
Як Хонгра скovalа глибока нора,
Як Лиска старий опинився один,
В заляній триярусній стайні замкнутий,
Важкими триногами - путами скутий,
Роками стояв без траві і води.
Та якось почув він, як кінь заіржав,
І в дрож його кинула воля почута.
Стрибнувші, порвав на собі всі він пута,
На лібки скочився, ногами забив,
І стайню триярусну раптом звалив.
Од вітру хитаючись, врунами трав
Назустріч своїм як стріла він помчав ...
І тільки добувся до них, як почав
Кусати їм ший, неначе питав
Про їхнє здоров'я. А потім Гнідку
Поклав свою морду на гриву м'яку.
І якось притих, зажурився, укляк,
Немов притомив його пройдений шлях.

Смутні ватажки богатирські стояли,—
Одне почуття їх до гурту звело,
Мовчазні, схвильовані, важко зітхали,
Бо Джангра і Хонгра між них не було.
Зібрали вельмож Догшон Шара Гюргю,
І всіх посадили в два довгі ряди,
По росту — один супроти одного.
А потім наклали похоже на рожу
На кожного бранця тавро золоте,
Що тисячу років не сходить з лиця,

І всім наказали суворо віднині
Шідлеглими зватися Джангра - борця.

Алтан Цеджі мовив: — Лихого Гюргю
Нізащо у світі не випустим з рук,
А ж поки ми Хонгра і Джангра звитяжних
Назавжди з пекельних не вирвемо мук.—
І ставши на цьому, вони подались
До краю свого, що колись позбулись.
Навстріч їм летіли озера й горби,
А ж поки вони не дістались Бумби.
Блищала гора там незаймано біла,
Вода в океані велично шуміла,
Що звався колись океаном Бумби.
Похожий на рожу, виліскував палац
У весь з запашного мідного сандала.
А трохи на південь од палацу того
Велика каплиця здіймалася строго
Із білою банею посередині.
І ось пробудилися простори сині,
І скрізь розчинилися вікна і двері,
Прокинулись гори, озера, гаї,—
То Джангра мільйонів аж сім шебенерів
Разом засурмили у дунги свої.
І ось повелителька вічного краю,
Країни, що смерті ніколи не знає,
Шістнадцятилітня ханша мала
На трон гордовито й велично зійшла.
Мов сонце зрадіому люду засяла,
Узявші Шовшура на руки, сказала :
— І Хонгор і Джангар, що зникли в свій час,
Вже скоро повернуться, мабуть, до нас.
А ти свою матір привіз би сюди ... —
Поїхав, привіз. Молока — що води —
В розкішнім палаці Богдо потекло,—

Багато кобил там молочних було.
Сиділи тепер батирі за арзою,
Домігшись для Бумби своєї спокою.

А Джангар, що в нору глибоку пробрався,
На костури два золоті обпирався,
Де ширше було; а де вужчав прохід,
Лишався одного там костура слід.
Він болі та муки пекельні зборов
І землю четверту в цю хвилю пройшов
Й до сьомої врешті так само добрався.

— Куди ж простувати? — і він завагався.
І вмить по червоній дорозі побіг.
І довго він біг так, не чуючи ніг.
Ще здалека вздрів дві високі гори,
Що хлопчик їх кидав, неначе шари.
І Джангрові дивно: він зроду нечув,
Щоб тут ось, у пеклі, силач такий був.
І от він про Хонгра хлопчину спитав,
Чи він його часом, бува, не стрічав?
І Джангар почув від хлопчини того:
— П'ять тисяч шулмусів катують його,
Катують і мучать за правеє діло,
Шматують ударами змучене тіло,—
А він тільки ї знає, проказує все:
«Нема ні сестриці у мене, ні брата,
Щоб вирвати змогли мене в супостата.
Немає у мене і рідного сина,
Щоб волю принесла мені його сила.
О Джангре мій славний! Не чути ... немає...
Не бачиш ти мук моїх», — плаче, ридає.
Поклав я, що, мабуть, прийшла вже та мить
Коли таки Хонгра я мушу звільнить,

А як невідомі мені ще бої,—
На горах я пробую сили свої.—

А Джангар був радий зустріти хоч муху,
Почувши слова такі, кинувсь щодуху,
Хлопчину вхопив і в дорогу далеку
Він рушив в страшенну, задушливу спеку.
Ні травки ніде, ні краплинни води.

Зазнали обидва тяжкої біди.
Назустріч їм хлопчик летів бистроногий,
Й вони запитали про Хонгра у нього.
— Я хочу спочатку полегшить ваш стан,—
І вихлюпнув з рота води океан.—
Вгамуйте ви спрагу свою,— він сказав
І тільки потому розмову почав.
— П'ять тисяч шулмусів катують його —
І вашого друга і друга моого.
П'ять тисяч ударів щодня має він,
П'ять тисяч ударів по шкірі живій.
Весь час він кричить, бо не може мовчати:
«Чому ж мене Джангар не йде виручать?»
Ну й вирішив я, що прийшла вже та мить,
Коли таки Хонгра я мушу звільнити.
Отож і помчав я, не чуючи ніг.

І Джангар, не знаючи радості вишні,
Схопивши на руки малого хлопчину,
Землі під ногами, не чуючи, біг.
Чимало пробігли. Самотня і біла
В долині кібітка лише бовваніла.
Добувшись до неї, ввійшли всередину.
Казан в ній підвішеній, чорний од диму.
Під ним сандалове багаття палаюло,
А паливо поряд на кущі лежало.
В кібітці на стінах — і зліва і справа —
Висіли дві туші — оленя й марала.

Та Джангар про воду її про Іжу забув,
Простягся, як ремінь, і мідно заснув.

А хлопці тим часом варить заходились
На південь м'яса, як баба з'явилася
Із дзьобом орлиним, на ніжках сайгака,
Худа її довжелезна, неначе ломака.

— Ви будете, бабо, дрова підкидати,
А ми сядем Ґости,— сказали хлоп'ята.
І баба дрова почала підкидати,
І стало м'ясде в казані закипати.

Та поки хлоп'ята сюди та туди,
Від баби та м'яса пропали її сліди.

— І звідки одя отут відьма взялася?!—
Уперші цавіку здивувались вони
І знову варить заходилася м'ясо.

— Невже ж де до нас посланець сатани?—
Та баба її на дей раз з'явилася до них,
І знов здивувалися широ вони.

— Тікай но,— казали її,— поки не пізно!..
— Я, діточки, винна,— промовила слізно.—
Я надто була вже голодна,— сказала.

І, сівши, в багаття дрова підкидала.
«Чого ж нам від неї іще сподіватись?»—
Про себе подумали її сім хлоп'ята.

— Іди собі геть, не турбуйся дарма!..—
Аж гульк!.. Ні бабусі, ні м'яса нема.
І раптом розмову вони почали
Про те, через що вони з дому пішли,
Та її знову про відьму. Незручно їм стало:
Прокинеться Джангар, а їжі замало.
«Подума напевне,— гадали вони,—
Що м'яса нам мало, хоч два казани
Ми її з'їли його».— І хлоп'ята схопились
І знову варити його заходились.

Прокинувся Джангар і мовив хлоп'ятам:
— Якщо ви наїмесь, то час уже й спати,
Я сам наварю собі м'яса,— сказав
І хмиз під казан підкладати почав.
З'явилася бабуся, при виході стала,
На сонних поглянувши, зареготала.

— Говорять: хто плаче, того поучають,
Того ж, хто сміється, доконче спитають:
«Чого ти смієшся?» — Сміюся я з них
З отих нерозумних хлоп'яточок малих,
Що змусили гріти тобі казана,—
Промовила хитро й глумливо вона.

— А що вам до того? — Йй Джангар на те,—
Куди буде краще, як пити дасте.—
І, взявши дірявий черпак, він велів
По воду до річки шіти тій старій,
А сам він тим часом поклав у дворі
Усе обдивитись. І слідом пішов
За нею з кібітки. В дворі він знайшов
Аркан з людських жил і бурдюк чарівний,
Ще й молот блискучий — як місяць ясний.—
І Джангар в бурдюк все добро те зібрав,
Вернувшись у кібітку й стару почекав.

— Черпак негодяшній, води не набрала,—
Вернувшись від річки, бабуся сказала.
— Підкиньте, бабусю, галузок у жар,—
Йй Джангар ласково на це проказав.
Як м'ясо ж виймати настала пора,
Він вихопив меч «Посуханедь Дара».
Бабуся відьмацької зброї позбулася,—
У пелену м'ясо взяла, та й не зчулася:
Розсік її Джангар з одного удару.
Упала бабуся посеред дороги,
Крізь землю її провалилися ноги,

А тулуб піднявся кудись аж за хмару.
— Я ворога знищив, я відьму забив!—
Гукнувши, тут Джангар хлоп'ят розбудив.
Разом посидали і м'ясо поїли.
— Тепер же, хлоп'ята,— промовив,— за діло!
Полізу я в нору оту, до котрої
Сховались одрубані ноги старої.
Як тільки гойднеться аркан, пам'ятайте:
Одразу нагору мене витягайте!

Спустившись униз, він заглядів кібітку,
В кібітді побачив прекрасну, мов квітку,
Мов зірку, мов сонце, вродливу рагні.
В чеканні стояла вона при вікні.
Поставила гостеві дівчина страви,
Смачні, запашні і численні приправи.
Та Джангар бувалий,— за стіл не сідає,
— Де ділась поранена відьма?— питав.

— Їх ти не бачила?— він запитав.
— Здається, поранена вже появилась,
Вона у тій хатці, що геть похилилась,—
Сказала рагні. Він пішов, відшукав;
Вернувшись, подивився і враз зрозумів:
Це ж голених сім перед ним юнаків,
Розрубану відьму складають вони.

Стара до синів так сказала:— Сини!
Прибув сну подібний нойон. Зустрічайте!
Він з верхньої Бумби, і Джангаром звуть..
А Хонгор, дей велет, якого ви знаєте,
У морі Червонім, бурхливім; і путь
До нього далека — дістатись нелегко.
А Джангар як тільки до вас підійде,
На зуби його хай удар упаде,

Язик хай йому омертвіє у роті,
І сам він навіки хай мідно засне.

— Я, Джангар, прийшов, образ марень нічних,
І образ жаданий всіх снів золотих,
І предмет бажань твоїх денніх,— сказав.
Ввійшов і сім хлощів відразу пізнав.
Сім чисто поголених знов юнаків
До нього гуртом потяглися з боків.
І Джангар їх спритно лобами ударив,
Убивши сім хлощів єдиним ударом.

«А що тут у хаті в поганців одих?»—
Подумав нойон і ступив на поріг.
З колиски залізної, десь іздаля,
Сказали тримісячне дивне маля:
— Учора убив ти матусю мою,
Сьогодні усіх повбивав ти братів.
У тебе в душі, мабуть, змій оселився,
Якщо вже на злочин такий ти пустпвся.
Ти, Джангаре, першим був, мабуть, в краю
Серед безсоромних — цього не втаю.—

Як ляпаса дав він, маляти щока
Вміть стала подібною до коряка.
А тільки він в ліву ударив, як знов
Щока тая стала стукачка немов.
Зчепились, шпурляли один одного,
Два тижні боролись, та все без пуття,—
Ні той не зборов, хто згасав, як вогонь,
Ні той, у кому починалось життя.

Боями ж спокушений Джангар - нойон,
Ударив у бік сімдесят два рази
І з силою кинув додолу, до ніг,

На білій пісок, а потім меча,
«Послуханця Дара», добув за хвилину
І вдарив тоді, мов шулмуса, ураз
Мечем; від такого могутнього вдару
Розпалася б певно найбільша гора,
Та меч так відскакував, мов од граніту,
Ковзавсь, не лишав він на тілі і сліду.

І хлопчик сказав:— О нойон сну подібний
Країни надземної Бумби, Джангар,
Проліпнуть три місяці,— станеш, Джангар,
Мов привид країни своєї, безрідний.—
Хлопчина сказав де і рвучко скопивсь,
Із Джангром у бійді шаленій зчепивсь.
Вже Джангар наш спритний за руку вхопив
Маля де і двадцять мільйонів разів
Розлючено поперед себе він кидав.
Маля де аж десять мільйонів разів
Вдаряючи ззаду, все кидав та кидав ...
А лоть не вщухала, не зменшувавсь гнів.
Ковадлоноподібне лобище душив
Нойон щось із тисяч чотири разів.

А вранці підвів його і подививсь,
Лиш дірочку вгледів під пахвою одну,
Як вушко китайської голки, не більшу.
Тоді він кридевий добув собі ніж,
Що висів у нього на лівім стегні,
І вмить рішуче розпоров йому бік
І серде єдине із жилами вірвав.
І раптом із сердя страшні язики
Червоного полум'я вибухли й Джангру
Вогнем обхопили довкола боки.
І Джангар покликав бурханів тоді
Та предків, старезних і древніх дідів,

Щоб дощ несподівано чорний наслали
Й вогню загасили страшні язики.
І дощ таки випав йому на боки.

І Джангар вернувся до дівчини знов,
Сказавши їй:— Крале, чия ж ти така,
Самотня собі, одинока й сумна?
— Дочкою тенгрія колись я була,
Та якось по квіти у ліс я пішла,
А там мене вгледіла відьма й сюди
Забрала до цього маляти - хлопчини,
Щоб я берегла тільки спокій дитини.
— Шо ж, дівчино, маєш робити тепер:
Лишатися тут чи піднятись наверх?
— Я хочу піднятись,— сказала,— наверх.—
І він підійшов до аркана із жил,
Узвяся за нього, руками потер.
— Візьмися, голубко, мерещій за аркан.
— Та ні бо! Ви спершу візьміться, Джангар!
— Візьмися, кажу тобі!— мовив він знов.
— Та ви ж чоловік і в вас вищий є дар,
Як можу я взятись раніше за вас?
— Ану бо, берися!— звелів він ще раз.

І тільки гойднувся, хитнувся аркан,—
Його хлопчаки з усіх сил потягли,—
Вони й зрозуміти ніяк не могли:
Дівча з'явилось мов ранній туман.
— Не вичерпать хитрості, Джангре, мені,—
Сказала вона.— Ну, та добре, тягніть!—
Дівча потягли, не шкодуючи сил.
Та потім аркан той, ізсуканий з жил,
Вони перерізали; й Джангар униз,
Як скеля з гори, полетів і розбивсь.

І довго, упавши, нестяжно горлав,
Бурханів до себе на поміч скликав.
Лежав він, країни шівнічної сон,
Омріянний Хонгром відважний нойон.

Тут миші пробігли — самиця й самець.
Сказала самиця:— Ти ж мій молодець,
Поглянь но, лежить туша свіжого м'яса,
Послухай, візьмімо, з'їмо його разом.
— Захворів одним він нещастям часу,—
Його не чіпай ти, і я не згризу.
— Яке ж бо ти м'ясо та з'їсти б хотів,
Коли вже не це, що лежить отут марно,
Що кинуте тут для мишій і щурів,
І пахне п'янючо, і солодко, й гарно?—
Сказала отак і одгризла шматок.

— Людина безсила! І ляль в ній клекоче,—
Стать миша маленька владаркою хоче.
Огидний в крові висуває писок,—
Він мовив і пальцем ударив в стегно,
У праве,— і в миші лишилось одно ...

Самець десь помчав з переляку один.
Минула доба — повернувся і знов
Зелений листок у зубах він тримав,
А потім самиці турботно віддав.
І, згризши, звелася на ноги вона.
— Тепер я шматок відгризу із стегна
У цього поганця, що змучив мене!—
Сказала, стріпнувшись, бадьоро самиця.
Відбив Джангара праве стегно; знов одне
Лишилось; лежить вона, хоч не лежиться.
— Та я ж говорив,— гій закинув самець,—
Навіщо чіпати? Хай лежить молодець!—

Самець тоді швидко подався кудись.
А другого ранку вернувся; затис
Листочок в зубах і віддати хотів,
Та висмикнув Джангар у нього з зубів.
І знову самець в путь - дорогу рвонувсь ...
Знемігсь, аж на третю добу повернувсь,
Прибіг, і з листочком зеленим сидів,
Та Джангар і цей в нього вирвав з зубів.
Самець таки знову побіг, поскакав.
Минуло днів зо три,— він знову примчав
З єдиним листочком зеленим в зубах,
Та й цей опинився у Джангра в руках.
І дбайливо Джангар ту мишку лічив,
А потім назавжди на волю пустив.
А далі він другий листочек зжурав
Й собі на стегно на розбите поклав ...
Стегно ізцілилося зовсім. Зжурав
Він третій листочек, а потім устав ...
Хоч п'ятьма й страшна залягла навкруги,
Та промінь стрілчастий бліщав навкруги.
О, ні, то не промінь ясний, золотий,—
То сонячний світ одрагні так світив ...

Це царство нічного бескеття було.
Прислухався Джангар: щось страшно гудо.
А потім почув він небесний хорал,
Прибіг і побачив квітучий сандал.
Дерева тяглись верховіттям уверх,
Торкаючись стиха другої землі.
Як тільки листочків вчувається там шерх,
Дзвенів насолодний голос в імлі,
І линули звуки в ясні небеса ...

А Джангар не міг і листочка спіймати!
З завзяттям подерся на дерево сам,—

На перший сучечок почав він ставати;
Піднявся ще вище — дзвенить голосок ...
Він знову подрався на вищий сучок.
Зірвавши аж двадцять листочків, сховав
В кишенью; одного у рот він поклав.
— О, дайте до ранку побуть біля цих
Найкращих із друзів жаданих моїх! —
Промовив він раптом і міцно заснув.

На ранок прокинувся й зразу почув
Він друзів своїх суперечки страшні.
За що ж сперечалися друзі його?
Хтож зможе женитися з них на дочці
Тенгрія, яка мов чаруючий спів ...
Хоч кожен із них і кричав, і горляв,—
Ніхто з них нікому її не давав.

Нойон тоді доњку тенгрія пустив.
— А вас же я, голови ваші пусті,
Знайду, — це він хлощям наказував строго,—
Сидіть, доки я не вернуся сюди.—
Так мовив і зник, немов присмерк, мов дим,—
Він Хонгра шукав по шляхах, по дорогах.

А раптом назустріч прибігли із Іжею,
Що мала сто присмаків, з Іжею свіжою
Три дочки тенгрія, і кожна — зоря.
Нойон, скуштувавши, про Хонгра спітав.
— Це місце пустельним було лише дном,—
Сказали йому, — були моря глибини,
Не було тут броду, не було мілинни,
Було все величним обгорнуто сном.—
І Хонгор тут крикнув на всесвіт три рази,—
Вода роздалася на три рукави,
Створивши незміrnі, бурхливі стави

Уперто і раптом, рішуче, відразу.
І дочки:— Тут Хонгра лишила твого
Буренна душа богатирська його!—

Схопивсь тоді Джангар і довго він біг.
Прибіг до багряного, пінного моря.
Назустріч примчали, не чуючи ніг,
Щось тисяч із вісім шулмусів; мов в горі,
Стояли на варті вони біля моря ...
Тут Джангар, піднявши важений булат,
Рвонувся до них і тримтіть їх примусив.
Він безліч разів одчайдушно рубав,
Вогнем на обпіда боки нападав,
Пробився, прорізавсь крізь лави шулмусів.
Несщадно рубався багато він днів,
А кинувши погляд, ураз зрозумів:
Лишілося сотні з чотирі шулмусів.
Підняв тоді меч на плече і напав,
І знову боровся, трощив і рубав.
І кров'ю димучою богатиря
Земля напоїлась, і ріки, й моря.
І тільки лиш Джангрова шкіра палаха,
Від вдарів пандером нібито стала,
Ta ледве трималась у тілі його
Душа, що горіла раніш мов огонь ...

Чотири чорти наблизились; і ось
Він, трьох зарубавши, з четвертим боровсь.
Підкинув до неба,— ще той і не впав,
Як він нальоту його вмить розрубав.
На березі моря Червоного став,
І так, безпорадний, предовго стояв.
Ta раптом він вигляд листочка нрибрав,
І в море бурхливе звалився, упав.
По дну по морському уперто побрів ...

Ось купу каміння велику уздрів,
Арканом зв'язав тоді з людських він жил,
Доклавши для цього усіх своїх сил,
Каміння із моря, із дна витягав,
І поклик відваги над морем лунав,—
І поклик країни його там лунав.

Каміння він витяг, кістки позбирав
Червоного велетня Хонгра; на прах
Листок пережований чвиркнув, сказав:
— Коли ти зцілюючий лист, то пора
Тканиною зрослою в квітах сандала
Зділить моого Хонгра і швидко, і вдало!—
І кості тоді між собою стулились,
Зійшлися — і зразу усі іздулись,
І Хонгор лежав вже під небом ясним,
Цілком погонувши в солодкому сні.
Та Джангар, поклавши листочок у рот,
Кудись несподівано раптом склався.

— Людина, чи бач, виявляється, спать
Спроможна так довго,— тут Хонгор озвався,
Поволі підвісь, довгий сон подолавши.
— За мною, здається, ніхто не прийшов,
Лиш ти завітав, мою долю пізнавши.
Ти, Джанре, з'явився?— Аж той підійшов,
Як друг, і до Хонgra уперше нагнувсь
І носом його кришталевим торкнувсь,
Обняв; цінувались два тижні. І горе,
І щастя згадавши над буряним морем,
Вдвох рушили в Бумбу - країну ... А хто
Той відає шлях?.. Та ніде і ніхто.

Прибігли вони аж до двох хлопчиків.
— Із чорними мыслями ді молодці,

Скарай же їх, Хонгре! О, скільки то мук
Зазнав й натерпівся від їхніх я рук!
— Тож послугу неоціненну зробили,
Аркан це ж вони натягали щосили.
Та ѹй звідки б дістали ви листя зелене?—
Сандалове ж дерево тільки й дає!
І як ви зцілили б, діставшись до мене?
Було б смертним тіло і серце моє.—
Так Хонгор сказав, взяв дітей із собою,
Довів їх до рідних земель і пустив.

Побігли і Джангар, і Хонгор; їх двоє;
Червона нора їм відкрилась; ступив
Один, потім другий. Там тьма непрозора.
Ішли, і думок був нестриманий плин.
Спиралися на костури два — де просторо,
Де вузько — спиралися лише на один.
На землю на третю вони піднялись,
І мук там набрались пекельних; лились
І сльози, і піт ... Уже й п'ята земля!
Дорога важка ... Серде зве:— Не вернись!—
На землю на сьому вони піднялись.
І Цеджі Алтан і Шовшур там стояли,
Вони погукали знайомих здаля:
— Давайте спускатись!— Там нори зіяли.
І Джангар сказав:— Хлопчик той, що знайшов,
Стільки дав тобі горя і мук,
Він, Хонгоре, тут!— Тоді дей не зборов
Цікавості й мовив:— Улюблений друже!
Чому ж не сказав ти раніше про це?
Я буду з тобою тепер ось судиться ...—

А Хонгру — відрада! Йому не сидиться.
Мов сонце, його засіяло лице ...
І Хонгор із Джангрем прийшли до зорі.

Зібралися хани усіх океанів,
А їх — сімдесят та ще й два! Поміж ханів
Було тридцять п'ятеро богатирів.
І тиждень шуміло в них свято гучне.
А потім пішли до верховного лами,—
І кит цей розлігся поміж берегами,—
Видовище віри у них осяйне.
Вони, покрутившись сім тисяч разів,
Вони, поклонившись сім тисяч разів,
Одержанали скіпетра благословення
Верховного лами і з божим натхненням
В палац повелителя Богдо вернулись.
Стояли навколо, вклонялися, гнулись.
І Джангар, що з бігом часу залишився
Без трону, — на троні спокійно розсівся,
Подушку шовкову перекладав ...

Край вічності сонцем тоді засіяв.
Це край — богатирський, це край всіх щасливих,
Немає смертей в цьому краї жахливих.
Країна, де сонце — ясне, золоте,
Немає зими, вічно літо двіте.
У дружбі собі народ Бумби живе,
Спокійно собі народ Бумби живе.

До Богдо на учту зійшлись веселитися,
Народу було — не могли уміститися!
Арза полила мов потік золотий,
Скінчили удруге гостей частувати,
І мовив наш Хонгор величний, мідний:
— Я позов бажаю на Джангра подати.
Адже ж досі й слова мені не сказав,
А сину — три роки, Шовшуром назвав.—
Всі крикнули разом: — Він правду сказав! —
І Хонгру сказали, ім'я щоб він дав,

По - своєму сина, малятко назвав.
— Послухайте, що пропоную вам я:
Нехай буде Лотос — де ніжне ім'я,
Еж хлопця ще змалку та сила тягда,
Що вершить життя і релігій діла,
Це ж він готував, народившись, себе —
Зібрати в єдине всю Бумбу - Тіbet.—
Ім'я де якраз задовольнило Іх,
Ханів багряних морів усіх,
І заспокоївсь край Бумби ураз
На довгий, щасливий і радісний час.

ПІСНЯ
про похід проти лютого хана
Хара Кіняса

В землі, що лежить на схід сонця від нас,
Володарем був Догшон Хара Кіняс;
Собі шідкорив сім країв він наземних,
Мангасів чотириста тисяч підземних;
Велику державу його не займав
Ніхто із сусідніх могутніх держав;
Зібрав в охорону свою знамениту
Сміливих і сильних із цілого світу.

Його охоронці — останній із них
Все ж тюмень би витязів сам переміг.
Як їдуть навстріч ворогам вісім тисяч, —
Оточують хана рядів вісім тисяч;
Коли ж він лягає на сон і спочин
У вежі із живтомережаних стін —
Щоб він спочивав і щоб спав він спокійно,
Його стережуть двадцять тисяч постійно.
У поміч до них на сталевих цепах
Кружляють у диких і спритних стрибках
Гієни і барси, трощити у силі
Усе на путі, навіть каменю брили.
Коли ж їх спускають із цепу вночі,
То хоч би із сотні земель силачі,
Шикуючись в шість рядів, разом напали 6, —
Вони всіх од вежі подалі прогнали 6.
Зачувши ричання цих лютих звірів,
Втечутъ найбезстрашніші з богатирів.

За повними арзи і м'яса столами
У жовтомережаній вежі ясній
З добірних бійців сорока тисячами
Сидить хан Кіняс той на учті гучній.
Нагрілися шлунки від арзи і м'яса,
Сп'яніли бійці з частування Кіняса
І згадувати стали походи ста літ,
Розвідку згадали шістнадцять літ.

— Під сонцем яслим, під зорею нічною
Хто зможе, зухвалий, змагатись зо мною? —
Так хан, потираючи руки, питав
І чорними пальцями щось одбивав.

І десять разів обернулись пророчі,
Мангаські дошкульно допитливі очі.
Отой богатир, що сидить на чолі
Трьох тисяч одважних на правім крилі,
З ім'ям Беке Цаган, який в ста країнах
Уславивсь безстрашністю зграй соколиних,
А в землях шести тисяч ханів довів,
Що піде один — сам на сотні левів,
З конем своїм, знаним в країні сумирній,
Де вірних збирають чотири кумирні, —
Отой Беке Цаган, звитяжель великий,
Такі промовляє слова до владики:
— Держави усі підкорю тобі я,
Куди тільки ступить копито коня. —

А той богатир, що сидить на чолі
Трьох тисяч одважних на лівім крилі,
З ім'ям Наран Кюсхе, чиє бачить око
Події на сорок наступних років,
Хто знає події, що сталіся в строки
Минулих десятків і сотень років, —

Отой Наран Кюсхе, всевіда великий,
Такі промовляє слова до владики:

— У променях сонця, що сходить лівіше,
В тіні, що кладе її Гандаг Айтай,
Країна лежить одна в мірі і тиші, —
Казали: то Бумби сіяючий край.
Під сонцем гарячим у центрі її
Ночують і днюють бурхан на бурхані,
А далі стрічаються дві течії,
Й спокою нема в Єрген - Шартг океані.
Велична Арсланг - гора срібно - злотиста,
В оранжових променях ранку вдалі,
Як гаснуть зірки, бліскотливо перлисти,
Біліє як пуп той небес і землі.
Весь час в океані знімається вал,
Неначе шаблюка блищить перед боєм,
Впинспіть на берег перлини й корал,
Принесені з глибу бурхливим прибоєм.
Отой океан — наче лотос священий,
І люди, що воду святу з нього п'ють,
Не тліуть, а прийде їм час прпречений, —
В країну до тенгрів вічинних ідути.
Течуть вісім тисяч річок аж до нього,
Дзюрчать по дворах вони, мимо дверей
І живлять аж сорок мільйонів людей.
Річки ті, що воду несуть всім без ліку,
Ні разу іще не замерзли од віку.

Холодної Дамби моторні струмки,
Що воду приносять для Джангара - хана,
Тієї країни володаря й пана,
На брили її піщанки рвуть берег стрімкий;
Вони, що весь час напувають владику,
Ні разу іще не замерзли од віку.

В долині Ел Самбал табун без числа
Для витязів славних пасеться на волі:
Смачною травою вона поросла;
Чудесна трава ця не в'яне ніколи.
Її, мов співаючи мане, хитає
Удень і вночі вітередъ од Алтая.

Очиром вінчанна, мов світла хмарина,
Там вежа мережаножовта стоїть,
Сіяючи в небі, неначе картина,
Й заходить над хмарами в вічну блакить.
Сімнадцять збудовано там куполів,
І сім куполів — з черепашок коштовних,
А десять — із каменів, полум'я повних;
На них вісім тисяч палає орлів,
Із золота кованих дуже уміло,—
Вони, наче справжні, розкинули крила.
На лівій стіні повирізьблював майстер,
Як янь із тушканом женуться обоє,
На правій стіні повирізьблював майстер,
Як барс і гієна гризуться в двобої.

Од вежі на віддалі польоту стріли
Збудовано міст, золотий і красивий,
Мов небо північної ночі мінливий.
В обох стінах зроблені входи були;
Прикрашують їх превеличні колони,
Шішло на них золото чисте червоне.
На жовтомережаній вежі ясній
Стримить довгий спис, де позначено дні
І роки народження хана - владиці
І вік, що прожив його Джангар великий.

Шість тисяч дванадцять могутніх вождів,
Які поклялись на святім талісмані,

На мірде, що висить на шиї у хана,
Зажерливість, заздрість забути назавжди,—
Не знають тісноти в цій вежі ніколи,
І широко всі в п'ятдесят і два кола
Сідають на девскіри, білі, як сніг.

Найбільший з великих, із сміливих перший,
Сам Богдо хан Джангар сидить вище всіх,
На барсову подушку лікті оперши.
Як глянути ззаду, — хан Джангар сидить,
Гойдаючись наче сандалова віть;
Як глянути збоку — на учті вроцистій
Він сяє, мов місяць уповні сріблистий,
А глянути спереду — він, як той лев,
Що люто чекає на лань між дерев.

Розкішно жінками розчесані коси,
Сріблясте, бліскуче звисає волосся,
Лежить оберемком по м'язах спинних,
Що навіть верблюд би пройшов проміж них.
Відрослі торік і підстрижені інні
Над вухом кучері хвилями сині.
Із заячу голову перла серіг
На вушках з верблюдачу лапу палають.
Мов крила в орла, пишні вуса звисають.
Як кречет, що здобич смачну підстеріг,
Влучають у ворога очі магічні.
Лопатки на сімдесят ліктів величні,
А понад лопатками в силі своїй
Літа небожителів — тенгріїв рій.

У пальцях, що мечуть сандалові списи
На страх супротивних і звірів земних
Й влучають у діль свою, — сили злилися
І лева й слона, що хрестились в них.

Сам Майдера образ на лобі засяв,
Обидва плеча все життя захищали
Беатр - Йаман - даг і святий Маха - Гала,
А тім'я бурхан Очир - Сад захищав.
Чіпкі в нього руки і виннуті груди, —
Таких не було ще ні в кого й не буде.

В країні отій зберігається строго
З червоного дерева спис - важкодрев;
Старанно й уміло вилітали у нього
Гілки шести тисяч червоних дерев,
А стрижень у триста і сорок сажнів
Із рогів зготуваний сотні дашів;
Обкручений жилами стрижень одей
З шести сотень меринів різних мастей.
Відлите вістря із алмазної сталі
З шістнадцяттю гострими лезами з сталі —
Страхіттям для душ; у шовкову петлю
Нав'ючений міг би проскочить верблуд;
А кожне із трьох товстелезних кілець —
Неначе трилітній гладкий баранець.

Зелений цей спис із важкого сандала,
Аж поки не суне ворожа навала,
Підноситься з білого каменя вгору
Від жовтострокатої вежі ліворуч,
Устромлений в нього на шість саженів,
І витягти списка ніхто б не зумів.
Хан Джангар той любить оленяче м'ясо,
Він любить, щоб арза у чарі лилася,
У вежі його без кінця і без краю
Над арзою учта весела триває.

Півколо з трьох тисяч богатирів
Очолював мужній, міцній богатир
З підгір'я холодних, колючих вітрів,

З підгір'я, де промінь згасав золотий.
При боді він шаблю бліскучу носив,
Що нею в боях як косою косив,
Й країна Зар Тюбі була не одна,
Що шабля чигала на неї ясна ...
А місця того, де він завжди сидів,
Хватило б півсотні богатирів,
І двадцять усілося б богатирів
На місці, де стиснутий Гюмбе сидів.
Як кінь його — Зані Хурдун Хара біг,
Здригався весь світ аж до трьох поколінь ...

З ним поруч з утіхи чи може й з розпуки
Сидів у задумі Савар Важкорукий.
Зазнав він ще з малечку горя чимало,
А тільки підріс, як коханих батьків
Тяжке безголов'я зненацька спіткало —
Загинути Ім довелося таки,
А край їх улюблений вщентъ зруйнуvalа
Орда розлютованих войовників.

І взяв тоді Савр скакуна осідав
І степом широким поїхав туди,
Де висох потік й не було вже води.
Хоч спрага й пекла невимовна його,—
Та він заповідання батька свого
Виконував свято. А той наказав:
Щоб Савр Догшон Шара Мангаса нагнав,
Бож він родовитими сиріт зробив
І вбогих багатством нагородив ...
Стомившись у спеку, опівдні один
Дорогою їхав поквапно юнак.
І ось його вгледів Цеджі молодий
І мовив тоді банкетуючим так:

— Чи знайдеться в білому світі людина,
Яка юнака воявничого спнить!

Як тільки слова оді Джангар почув,
Погодився він, головою кивнув.
Шість тисяч дванадцять батирів
Вже коней сідали своїх одночасно,
Й великий нойон попереду полків
Вже став на коні прудконогім, прекраснім.

Батир молодий Ерке Шонкор проворний
Коня бистроногого враз осідав,
І виїхав прапороносець моторний,
Тримаючи прапор, мов сяйво заграв.
Мов сонце яскраве, він сяє навколо!
Коли ж розгорнути гаптоване коло,
Здається, що ціле сузір'я горить,
Оздоблене шовком, що тъмарить блакитъ.

І Джангар великий за ним вирушає,
Шість тисяч дванадцять батирів збирає.
Так їхали днів сорок дев'ять бійці,
Минули й дубовий місток на ріці.
Вони не спинялися цілими днями,
І спать не лягали ясними ночами.
Колодязь, до сердя подібний, знайшли.
І Савра побачили в хвилях імли.
І шлях до води зайняли за горою,
Де пасся жеребчик гнідий за рікою,
І враз оточили його звідусіль
На білім піску, між потоптаних зіль.
Та Савра вони не могли побороти,—
Він піший догонив загони кінноти,
І дужих батирів збивав із сідла,
І кров үм стікала з блідого чола.

А коні, роняючи сіла, тікали
Туди, де синіли стрімкі перевали.
І падало тяжко на землю бійді
Від леза сокири у дужій руді.
Вони полонити його не зуміли,
І прapor шовковий донизу скилили,
Й на землю посходили з коней басках
Шість тисяч дванадцять батирів струнких.

А дома лиш Хонгор лишився сп'янілій,
В покоях у Джангра лежав він безсилій.
І ось Герензал, що чекала бійців,
Збудила, схвильована, Хонgra від снів,
І воду на тім'я йому випливала,
А чоло дзеркальне, неначе з сандала,
Поклала собі на коліна вона,
І гладила чорного чуба, чуйна.
І Хонгру сказала турботна дружина:
— Яка має гемонська бути причина,
Що Джангра і досі з дороги нема?
О, він — наша мрія, він — казка сама!
Чи хані мангаські занадто завзяті?
Чи трапилось лихо зза Савра - хlop'яти ?
О, бистрий, прирученій мій барабан!
Алтайське верхів'я, високий курган!
Прекрасний і дужий мій сину вірлній !
На ворога гостреній спис безупинний!
Ти — наче той вовк, що ганяє оведъ !
Спіши на підмогу, ти — вірний ловедъ ! —

Ламаючи пальці, він слухав дружину
І блімав очима, а серде невпинно
У грудях батира стискалося палке,
І, стиснувши зуби, він мовив таке:
— Чому не збудив він, як йхав до бою ?

Чи він помирився уже з ворогами?
Чи він подружився із їх чаклунами?
Я ж тиснув своєю важкою рукою
Шість тисяч дванадцять батирів в двобою!
Сюди їх привіз я з далеких країв
На сивім коневі до наших шатрів.—
І раптом почав він щосили гукати
І кликати Зандан Заргу у палати.
І сім тисяч конюхів несамохіть
У дверях при вежі з'явилася вмить.
І Хонгор звелів, щоб сіддали для нього
Коня семилітнього, дивно прудкого,
Що винесе, дужий і бистрий усе,
Що й гору важку на собі понесе!

І кинувся Лиска, мов вітер ярами,
Летить через гори прудкіш від орла,
Так гінко ступає стрункими ногами,
Що камінь спід нього летить, мов стріла.
І пил променистий здіймався навколо,
Заславши собою ясне видноколо.

Як Хонгор з дороги нарешті примчав,
То Джангара великий до нього сказав:
— Примчав ти до мене, мій беркут жаданий!
Ясний, наче сонце, мов лев, нездоланий!

А Савар тим часом під деревом став
І жовту сокиру безпечно тримав.
І Хонгор до нього гукав з дахни,
І скрізь було чути відгомін луни:
— Затримай на хвилю сокиру свою!
Хоч голову зітнеш мені ти в бою,
Коли я не кину твій тулуб на спину,—
Але, щоб не гнівати Джангра мені,

Хай краще навіки в бою я загину
Й зазнаю тортурів в пекельнім огні.—

Тим часом і Лиска, що бачив без краю
І гострих сокир, і хоробрих бійців,
Стальними очима навколо ширяє,
І вухами чуйно своїми повів.
Вмить Савар коня ударяє по лобі,
І лопнула срібна попруга на нім,
І злізло сідло у блискучій оздобі,
Виблискує злотом і сріблом своїм.
Ta кінь не упав від удару тяжкого,
Припавши губами до пилу земного!
І Хонгор назад завертає коня,
І Саврові списа у груди вганя,
І кида його на коня він без тями
Й, заюшений кров'ю, що ллється струмками
Із носа та з горла і з рота його,
Шід пррапором ворога в'яже свого.

І славний нойон Богдо Джангар великий
Обох побратав, помирив їх навіки,
Нещадного Хонгра із Савром мідним,
Покривши їм голови мідре святым.
І всюди послав він гіндів по дорозі
До ханів найбільших країн чотирьох,
Щоб скрізь сповістили в щасливій тривозі
Про друзів нових, побратимів обох.

Спинились шість тисяч дванадцять батирів
Край жовтострокатої бумбулви,
І з коней зійшли, і в шумливому вирі
Півколами сіли кругом корогви.
А дуун Герелу звеліли співати
Сто вісім пісень золотої шастри,

І Тангсик Герела просили заграти
На домбрі, що сяє, мов сонце згори,
А Очир Герел, про якого казали,
Що краї при ньому про все забували
Й самі розстібались у юніх дівчат
На грудях при ньому всі гудзики вряд,
Сидів між батирів, і сяйво круг нього
Здіймалось, неначе круг сонця ясного,
Й сошілку до уст він рожевих прикладав
І клапани пальцями ніжно торкав,
І так він заграв на сошілці чарівно,
Мов лебідь сумний, що співає так дивно,
Коли він у хащах густих комишів
Весною надвечір виводить свій спів.
І звуки сопілки і співу гучного
Здавалися звуками з неба ясного.

І Джангра країна безсмертною стала,
Де літо довічне і сонце сяйне,
Де ранок щодня слов'ї зустрічали
Й щасливо живе покоління міцне.
І Джангрове славне ім'я полум'яне —
Мов втілення щире ідей чинدامані,
І всюди про нього складають казки,
І заздрять численні мангаські царьки.
Арака тече серед літнього гаю.
І він бенкетує, у вежі гуляє,
Круг нього сто колів батирів ясних
Усіх шести тисяч владик світових.
Він владу зміднив, мов незламне каміння,
І віра засяла, мов чисте проміння.

Між них є батир Улан Хонгор моторний,
Син Тевшюн Беке Шикшіргі непоборний,
І небіж Ширкіга, мідного, мов бук,

І хана старого Темлегта онук,
А Мерген Гюлі Зандан Герел безсила
Батира у двадцять два роки родила.
Відзначивсь своєю хоробрістю він
Поміж сизачів ста найбільших країн.
Коли ж ударяли його нагаями
Шість тисяч разів,— він не відав нестяями.
Одразу зривав він коріння й сучки,
І вмить нападав на мільйонні полки.
Такий він меткий, що коли він стрибає,
Уряд вісім тисяч списів він минає.
Він дужий такий, що із ворогом він
Три роки воює, хоч б'ється один.
Коли ж його стан ізігнувсь, як тятива,
І кругле обличчя, мов місяць, красиве,
Поблідо, мов попіл, спиский і сухий,
І очі закрились під стрілами вій,
Як тільки він сів на свого Аранзала
Й помчав десь, і раптом батира нагнали
Аж вісімдесят переможних бійців
І в нього без ліку загнали списів,—
Вони не зуміли з сідла його збити,
Вони не змогли його тіло вмертвити,
Й рішили, що вбити його їм дарма,
Бо, мабуть, душі у батира нема.
— Така ця країна предпиня Бумби! —
Промовив хоробрій Кюске до юрби.

— Чи зможеш ти Хонгра живим полонити? —
Спілав у Цагана Кіняс повновидний.
— Я зможу країну спустошить усю,
Що зветься долиною Жовтої Зу,
Я зможу в полон його сміливо взяти,
Шість тисяч дванадцять батирів прогнати.
І я проберуся до нього у стан,—

Так мовив у відповідь Беке Цаган.
— А що як не зможеш його ти зламати?
Страшної зазнаєш від нього відплати!
Адже в одному із нещадних боїв
Він п'ятдесят тисяч вояків розбив.
— Якщо я не зможу його полонити,
Бодай мені більше на світі не жити!
— Коли твоє слово і ~~щ~~пре й міцне,
Я сповни усі твої кращі бажання,
Прошу твої вчинки тяжкі без вагання
І дам у подяку за все, далебі,
Мільйон сімсот тисяч підданців тобі,
Що здавна над Салва - рікою живуть.
Лиш клятву страшну ти свою не забудь! —
Цаган дігував гостре лезо із криці,
Сім раз прикладавсь до свого палаша,
Від вдару якого залізо іскриться,
Спаляхує сяйвами чорна іржа.
І тричі вклонився він срібному трону,
І мовив він миттю гучніше від дзвону:
— Сідлайте моого вп ~~Щ~~охора мерштій,
Що прудко літає, немов буревій!
Помчу на коні я, полину я з вежі
В шалений двобій у широкім безмежжі! —

І Цеджі Алтан, ясновидець старий,
Розказує Джангру про тайну розмову,
Як ворог жорстокий рушає у бій,
Готує підступно нечувану змову.
І споміж трьох тисяч батирів ясних
Так Хонгор промовив до друзів своїх:
— Мій Джангар великий, подібний до мрії!
Шість тисяч дванаадцять батирів мідних!
Ви чули Кіняса підступного дії,
Ви чули, що Беке Цаган йому рік.

Як мусить пролитися кров моя щира,
То має пролитися тільки ковток!
Як мушу я тліть серед ратного виру,
То має зотліти лиш горстка кісток !
Коли я під кінським конитом загину,
То в цьому не буде образи мені.
Не буде образи, коли за годину
Я згину від шаблі в чужій далні.
Я йду у бій у пустельній країні
На срібній Ерклю, на тій верховині! —

І мовив великий владика Богдо:

— Ти гострий, мов лезо, меткий, як ніхто!
Ти вовк мій шалений, що нищить отари!
Та вийти самому супроти почвари,
Супроти мангаса не личить ніяк.
Там зрада і підступ чекає в боях!
А що, коли виїдуть всі на змагання,—
Шість тисяч дванаадцять бійців — без вагання?
— Кругом розголосять, що Хонгор хмільний
Злякався посла від старого мангаса,
Що Джангра на поміч узяв у двобій ...
Для дербен - ойратів страшна де образа!
В долині з курганів стікає вода,
І кара за дії на винних лягає.
Як після бенкету зникає біда,
Так щастя по смерті повік не буває!
Мершій вп до брами мені приведіть
Коня семилітнього, друга прудкого.
На нього ви можете й гори звалити!
Не знайдете в світі ви більше такого!
Хоч кажуть про нього, що тихий він став,
Але не бувало у світі ще бою,
Щоб хтось серед степу його наздогнав
І зброєю вдарив по ньому тяжкою.—

Між кіньми коняр скакуна розшукав,
До брами у башту підвів й осідав.
А кінь той чуйними, мов гуслі, вушима
Аж Хурмуста тенгрія небо черкає,
Що в сокола того, зіркими очима
Уп'явсь у незримі верхів'я Алтая.
Гардюючи звився над богатирями,—
А їх там сім тисяч стояло круг вежі,—
Та жодного з них не діткнувсь копитами
Прекраснimi, ніби ті чаші для деджі.

У башті ж високій і жовтострокатій,
Там Хонгор — звитяжець хоробрий і дужий
Поміж шести тисяч дванадцяти мужів
Вбиравсь у строї у військові багаті.
Надяг тонкотканий шовковий бешмет,
Що коштував тисячу тисяч монет,
І пандера чорного гарту вдягнув,
Щоб груди в бою захистити від ран.
На шию надів образок - талісман,
Де лик Кюлке Богдо зображеній був.
На плечі ж круті, ніби скелі кремінні,
Він узву натяг — дорогий нарамінник,
Його стебнували жінки жовтошкірі,
Носити ж казали поборники віри,—
Не впала крові і краплина ніколи
На жовтогарячі гаптовані поли.
Вродливий і дужий юнак сонделицій
Надяг іще пандера з білої криці,
Блищали на сонці дядьковання міdnі—
Він варт був півсотні муштрованих коней.
Лиснів на підбивці шовк ясночервоний,
Що краяли матерні руки умій,
Як Урджина Бадма охоче навчила,
А Тангсик Герел аж п'ять місяців шила.

І застібки срібні засяли, мов зорі,
На пішнім, коштовнім військовім уборі.
На голову вдяг він коштовний шолом —
На ньому, якраз над опуклим чолом,
Сіяв світлошикий святий Маха-Гала,
А зграя граків золотих прикрашала
Верхівку високу. І золото щире
Промінням іскрилось. Вгорі ж, на очири,
Стриміла ще постать різьблена у злоті
Бурхана, що звавсь Очир - Саді. Вже потім
При лівому боді він меч пристебнув —
Майстерного чорного гарту меч був —
Що Маля, ковалъ незрівняний, кував,
Що Кеке славетний його гартував,—
І хисту доклали майстри знамениті,
Що рівних нема їм у цілому світі!
Як кажуть — від помаху того меча
Стенається з жаху країна Зар - Тюбі,
І навіть чавун семилистий і грубий
Спалахує вмить од удару меча!

До Джангра наблизився Хонгор. Шолом
На землю поклавши й віддавши чолом,
Він голову білу — білішу бурхана —
Шідвів і промовив: — О, мій Богдо хане,
О ти, що тобою лиш тільки живу,
Що марю тобою ві сні й наяву,
І ви, що в боях були поряд зі мною,
Я стати з мангасом ладен до двобою!
Провидцю ж великий, мій Алтан Цеджі,
Проглянь у майбутнє і правду скажи:
Коли посланця від злобителя хана
Зустріну і де я? — Тінь Бека Цагана
Я зором провидця в прийдешнім ловлю:
Зустрінешся з ним ти на схилах Ерклю

У місяці Юр, саме восьмого дня,—
Чотири бо місяці нині якраз,
Як він день - у - день поганяє коня,
Спішиться, щоб виконатъ ханів наказ,—
Так Альтан Цеджі велемудрий прорік.

I Джангар звернувся до Хонгра ясного:
— О хвила прудка неподоланих рік!
О трепетний шелест сандала стрункого!
Мій Хонгор хоробрий! Здолавши простори,
Позаду лишивши степи неозорі,
Ти, ворога стрівши тяжкого на скелі,
Замирення вдай, щоб у ханські оселі
Із миром вийти,— бодай мали ми змогу
Гінців розіслати в усі сто країн
I військо потужне з усіх ста країн
Зібрати в сім тижнів собі на підмогу.
Тоді на Кіняса ми підем війною,
Тоді ми Кіняса укриєм ганьбою!
А гей но, араки несіть запашної,
П'ятнадцять разів юнакові герою!—

Але Шикшіргі, що на правім коліні
Араки тримав величезний бурдюк,
Якого нè зрушать і тисячі рук,
Почувши великого Джангра веління,
Поривчасто встав і, жбурнувши бурдюк
Араки міцної на землю стару,
На Джангра зирнув,— і в турботі за сина
У кутику ока майнула слозина.
В розпуді він мовив: — О добрий мій хане!
Невже ж бо у тебе жорстокості стане
Недолітка Хонгра — єдину дитину —
Послати в далеку ворожу країну
На вірну загибель, на глум та на згубу!

Таж Хонгор — тигрятко ще кволе й беззубе,
Таж Хонгор — безкриле орля жовтороте!
Чи ж вистачить сили в малого збороти
Мангасів могутніх, Кіняса - потвору !
На смуток прирікши мене до загину,
Сам будеш голубити ханшу дружину
Та з вірними друзями ханського двору
Втішатись за кухлем араки важким.
Та бійся! Прочують про те хижаки
Усіх чотирьох нам ворожих країн,
І рушать війною на нас, як один.
Бо хто, як не Хонгор, держави твоєї
Твердинею вірною й певною був?
Бо хто, як не Хонгор мій, слави твоєї
Поборником ревним і відданим був ?
І хто, як не Хонгор, правдивої віри
Завжди охоронцем був грізним, завзятым,
Віддавши їй серде і мужнє і шире?
Чиєю рукою опівдні життя ти
Околишніх ханів усіх переміг,
Щоб, павши коневі твоєму до ніг,
Вклонились ногам твоїм у стременах? —
Замовк він, та туга бриніла в очах,
І сльози великі, що ті горобці,
Котились невпинно по жовтій щоді.
І вмить тоді Хонгра, єдиного сина,
Старий Шикшіргі посадив на коліна,
До сердя горнув і в лиці ділував,
Та докір у погляді Хонгор вбачав,
Бо очі дивилися сумно й печально.

І батькові так відказав спин повчально:
— Мій батеньку любий, дорогший за душу,
У вічі я правду сказати вам муши:
Лишались до старості ви нерозумним,—

Та юшді не буть, як воді не кишіти,—
Тож доки мій кінь, на якому бездумно
Гасав я по землях ста тисячі ханів, —
До щенту не зіб'є прекрасні копита,
Мене не здолають мангаси погані,
Здоровим і дужим як нині я буду
Й за років п'ятнадцять додому прибуду! —

Казавши слова ці, нагайку ремінну
Тримав у руді він. В ії середину
У три стальки шкуру трілітки бика
Проклала вибаглива майстра рука,
Уп'ятеро з шкури бика п'ятилітки
Упівши майстерно. При держалні з вітки
Сандала сухого висів ланцюжок,
В кінець же з вареної сталі важок
Уплетений був, і в шовкову тканину
Вгорнув ії хтось, ніби матір дитину.
Три роки вона десь лежала без діла,
Завинена в шовк, шкарубка й задубіла.
Ta Хонгор затис ії так у правиді,
Що кров проступила на шкірі й на криці.

От Хонгор вклонився й швидкою ходою
Пішов до дверей з бумбулви золотої.
І Джангар славетний із богатирями
Пішов за ним слідом до самої брами,
Де кінь під сідлом на нойона чекав,
Бив землю копитом і тихо іржав.

Мов іскра, підхоплена вітром у полі,
Метнувся юнак у сідло, ніби вперше
Коня того бачив, і, пальці простерши
Над крупом коневим, промовив поволі:
— О Джангре, до денної схожий зорі,

О чиндамані, що ввижається в сні,
І ти, Герензал, ви, златаві рагні,
І ви, дорогі мені богатирі,
Шість тисяч дванадцять моїх побратимів,
Що віддані Джангру сердями простими,
Прийміть найщиріші мої побажання,—
Хай щастя не кидає ваші оселі,
Хай дні ваші будуть ясні та веселі!—

І Хонгрові Джангар казав на прощання:
— Хай сонце ясне освіщає дорогу
Коневі твоєму й тобі. Перемогу
Над ворогом лютим скоріш здобувай
І славою вкритий додому вертай!—

Тут Хонгор натяг поводи і, поволі
Об'їхавши тричі круг жовтого храму,
Коня повернув од високої брами
Й помчав, ніби вітер в степу на роздоллі,
Назустріч схід сонцю і долі незнаній.
Лишивши позаду останні оселі,
Давно вже місток поминувши останній.
Він мчав по безводній, піщаній пустелі,
Ні разу в дорозі коня не спинивши,
Ні разу ні вдень, ні вночі не спочивши.
Коли ж і криницю до сердя подібну
Проїхав, тоді в напорошене вухо
Коня прокричав: — О, лети що є духу,
Мій коню, на гору Ерклю білосрібну,
Ще в місяці Юр ти домчи мене, друже! —
Слова ті почувши, кінь м'язи напружив
І ноги передні вперед викидав,
Здавалося, далі від щелепів власних,
А задні під себе усе підбирав,
До ніжних западин, до пахов прекрасних.

І мчав крізь югу, крізь піщані тумани,
Стрибав через три і чотири кургани,
Бив землю всіма чотирма копитами,
Аж піш до небес підіймався стовпами
Й летіла із свистом земля спід копит.
Удень і вночі, ніби справді на спит,
Шалено пустелею мчав безупину,
І шум ніжнобілий укрив йому спину,
І піна рожева з вудила звисала
Й росою рожевою долі спадала.
Червоний же Хонгор на повнім скаку
Прилогом у жменю дрібного піску
Набрав спід стремен із спікого бархана,
І тричі старе заклинання бурхана
Війни проказавши, він тричі дмухнув
Й піску того жменю у небо жбурнув.
Нараз потемніла висока блакить
І хмара нависла страшенна умить
Велика та синя. І злива линула.
У груди коню прохолода війнула,
Немов чіясь дружня ласкова рука
Торкнула зненацька коня - румака.
І грива в коня забриніла домброю,
І хвіст задудів золотою дудою,
Немов навпереди з вітрами біг кінь,
Так ніби страхала господаря тінь,
Чи куряви хмара копитами збита
Дражнила коня того легкокопита.

Нарешті вершина Ерклю срібнобіла
У синяві дальній під сонцем замріла,—
Чотири бо місяці саме спливло,
Як Джангрів улюбленець сів у сідло.
Гора височіла похмура й сувора,
Так мов розчавити хотіла на порох

Усякого хто б надійшов. А на ранок,
У час, коли сонце жовтавояскраве
Крізь хмари високої ніжний серпанок
Промінням спадає на роси й на трави
І роси стодвітом бриняТЬ на стеблинах,
Знов Хонгор злетів, мов на крилах орлиних,
На гору Ерклю, на вершину круту.
Спинивши коня - румака нальоту,
В стременах підвівся й під тіла вагою
Угнулися срібні стремена дугою.

Зіркими очима орла молодого
Поглянув округ він на доли й на гори:
Позаду — вершини Алтая стрімкого
У вранішнім сонці купали шиплі,
Попереду мріли пустельні простори
Старої і вічно нової землі.
І тиша дзвінка над усім залягала.
Куди не поглянь — скільки око сягало —
Безмежжя, безлюддя й ніде ні одної
На просторі всьому істоти живої.

Замислився Хонгор. Зіскочив з сідла,
Повіддя з верблюжої вовни й срібла
Прип'яв до луки він і, в далеч пустелі
Вдивляючись пильно, на виступі скелі
Присів він, поклавши шовковий чумбур
Собі на коліна. Так сім раз по сім днів —
Всього сорок дев'ять,— на ворога ждавши,
На брилі гранітній терпляче просидів.
А сонде безжальне згори припікало
І знизу каміння жарке дошкуляло.
— І ось місяця Юр надійшла вже пора,
І ось піді мною біліс гора ...
Цеджі провістив, що на дій ось вершині

Я стріну гінця від мангаського хана.
Цеджі провістив, що де станеться нині,
Що нині я грізного стріну Цагана.
Невже` бо провидець Цеджі помилявся? —
Так думав Хонгор і на схід подивлявся.
І трохи на північ од сколу побачив
Брунатного пилу стовповату смугу,
Що вгору тяглася від самого пругу
І в небо ясне уширалась, неначе
Завихрений смерч насував іздаля.
Не був то ні смерч, ані дощ, ані сніг, —
То кінь велетенський розгонисто біг,
То збита копитом куріла земля.
Коня того Цохор прозвали в народі,
Про нього чували на заході й сході,
Не відав ні втоми він, ані знемоги,
Зате і прозвали його бистроногим.
Його не страшили простори пісчані,
І лагідні звуки, немов сопігчані —
Сто вісім веселих і сорок сумних, —
Летіли з розпалених ніздрів сухих.
Той кінь дивовижний хутчіш урагана
До гряди гірської мчав Беке Цагана.

Хоробрістю вславився Беке Цаган,
І силою вславився Беке Цаган,
Він гордістю був семи сотень полків,
Затъмарити ж міг вісім сотень полків.
В боях переможних він славу здобув,
І кажуть, що дужчим за Хонгра він був.
От Цохор невтомний з єдиного скоку
Злетів на вершину кремнисту, високу.
Тут Хонгор коня повернув на гінця
І недруги стали лицем до лиця,
Один на один на вершині гори.

До Хонгра Цаган тоді заговорив:
— Агей, чоловіче з лицем полум'яним,
З очима вогненними, розумом тъмняним,
Вигнанцю малих і великих країн,
У ділому світі чужий - чужанин,
Притулку не мавший ніде ні на мить,
Свистунка - стріла, що за вітром летить,
Заблуканий бик, що одбивсь череди,
Скажи мені, звідки ти йдеш і куди? —

І Хонгор Червоний йому відповів:
— Уславлений Джангар — володар пітимий,
А сила моя — то мої побратими,
Шість тисяч дванадцять їх — богатирів,
Що слова «назад» у бою не згадають,
Що слово «вперед» у бою пам'ятають.
Мої володіння — гірська стромовина,
Невронена Зу — то моя батьківщина,
Немає там бідних, немає багатих,
І сиріт нема, і калік не видати,
Там всі у пошані, бо всі родовиті —
Щасливого краю немає на світі!
Не відають смерті в вітчизні моїй,
Ба, навіть мерці оживають у ній.
Я нині духовних і світських всіх справ
Вітчизни моєї твердинею став.—

Цаган поспітав його: — Хто ж ти єси?
І як тебе звати? І чий бо ти син,
Коли навіть хані півладні тобі,
Коли навіть смерть не страшна більш тобі?
Хто ти, що отак розмовляєш зі мною,
Що пупом став неба і тверді земної?

— Я славного Шикшірга внук знаменитий,
А дядько мій — Темягте хан родовитий,

Старий Шикшіргі, чорнокрилий орех, —
То батько мій рідний. У Зандан Герем,
Що двадцять два роки лиш мала від роду,
Я первістком був, і за хист та за вроду
Зазнав за життя я поваги і шани, —
Всі Хонгром Червоним мене величали,
Всі Хонгром хоробрим мене прозивали.
В полон мене брали мангаськії хани,
Сто років я зносив тортури і муки,
Та з уст не злітав мені стогін розпухи
Й ні разу не скрикнув я в розpacі «йях!»,
Конавши у темряві ханських катівень,
На мить прибирав я дванадцять утілень
І знов оживав. То ж і тут, як в боях,
Мене із життям розлучити не можі
Були вороги мої всі, як один.
А ти хто ж такий, на вигнанця похожий
Усіх і малих і великих країн? —

І каже, хизуючись, Беке - Цаган:
— Моя батьківщина — країна мангаса,
Підданець я грізного Хара Кіняса,
Могутній, незламний і гордий мій хан,
Володар усього в краю захід соня,
Сто тисяч він ханів собі підкорив,
Сто тисяч у нього є богатирів,
Сміливих і вірних йому охоронців.
Хоробрим Цаганом взывають мене,
Звитяжцем Цаганом взывають мене!
Я їхав, щоб Бумбу твою розорити,
Я їхав народ твій собі підкорити,
Я їхав, щоб Джангрове військо розбити,
Я їхав, щоб діти всі посыротити,
Я їхав зневолити богатирів,
Я їхав, щоб їх обернути в рабів,

Я їхав, щоб Хонгра узяти в полон,
Щоб сили позбувся твій Джангар - нойон,
Я їхав безсмертним ввірвати життя,
Я їхав повергнути Зу в небуття!
І ось я, нарешті, зустрівся з тобою.
Гей, Хонгре, нікчемо, готовйся до бою! —
І велетень грізний, хоробрий мангас
На Хонгра Червоного кинувся враз.

Посланець од хана не має спокою,
Кінь дібки становиться, рже і летить.
І вісім ударів спадає за мить
На кований шолом. Улана рукою
Ті вдари нанесені. На верховині
Зчепились, хоч простори тут замалі;
І коні, як звірі при смертній кончині,
Кричать над безоднею в свій імлі.
Земля затремтіла і стихла по тому,
А витязі дужі, несхіпні в плечі,
Взялися за срібні, булатні мечі, —
Встромлюють один межи плечі другому.

Так днів сорок дев'ять Ім випало битись.
Од битви страшної котилася луна,
Із нір і лісів підійшла звірина
На той поєдинок страшний подивитись.
Над голови витязів камені звисли,
А риба у море ширнула нараз,
Бо знову мечі, дорогі, як алмаз,
Із піхов сріблястих на сонці заблисили.
Вже й коням стинатися дібки несила,
Ім більше не винести січ громову,
І кров на чотири аршини забила
З грудей богатирських на теплу траву.
Обом ще далеко до мертвової сплячки,

Стихають удари, мечів передзвін,
З волової шкури штани до колін
Собі підкотили й пішли навкулачки!
Так леви пустельні зустрівшись на кручі,
Зчіпляються люто один на один.
Сплелися, злилися на смерть, на загин
Два витязі дужі, мов кедри могучі.
Степи увігнулись, ліси передгорні
Притихли і моря зашпинився вал,
Об землю верхівкою вдарив сандал,
А недруги знову стялися незборні.
Востаннє Цаган напинався на руку,
Зібравши всю силу, метнув гаряче,
І Хонгора кинув він через плече, —
Чотири країни стряслося від гуку!
Хонгор, до піску не схиляючи чола,
Підводиться, кров не тамує із ран.
Залізні два лікті здіймає Цаган,
В хребет свому недругу б'є неспроквола.

Четвертої ночі шатро полум'яне
Згасає, чотири лишаючи дні.
Хонгор тоді мовив: — В кривавій борні
Чого ми з тобою конаєм, Цагане?
За ханові каверзи хитро - несмілі.
Я помстою зроду к тобі не горів.
Чого ж ми з тобою тіла наші білі
Терзаєм, дарунок і кров матерів?
Твоя перемога, могутній мій враже ... —
Ясні небеса багровіли, мов стяг.
Хонгор до піску нахизився й простяг
Натомлені руки, хай ремінь пов'яже.
— Затям: через муки, і кров, і розплату
Вратуюсь од смерті, бо маю снаги.
І серде мое, приречене на страту,

В огні оживатиме. Ми ж — вороги ! —
На руки і ноги побідник прелютий
Хонгору сирицю заднав неспроста,
На шию ланцюг почепив срібнокутій,
Кінцем прив'язавши коню до хвоста.
Цохор сивогривий копитами грима,
І вітер - співун замітає сліди.
Цаган натягає мідні поводи:
На схід ! — де зажевріла зірка незрима.
Удень не поднює, вночі не ночує,
Хонгорові мука одна — не смішки,
Він сонця не бачить і вітру не чує,
По камню, по травах — криваві стежки.
Порвати ді пута — чи досить уміння ?
Напружити плечі і — ну ж бо, разок ! —
Тугіше уїлося в шию реміння,
Із пальців закапала кров на пісок.
Поблід, помарнів, мов би чує кончину,
На серді — жарота, ув очах — туман,
Сандалу подібний ізгорбився стан,
А коні, як леви, не ждуть відпочину.
Коли волокли вони бранця лісами,
Зозулі кували, всивілі, як дим,
Сто тисяч вороння кричало так само,
Орли клекотали у смутку за ним.
Коли ж волокли вони бранця на кручі,
То меркнули зорі, хмурнів небозвід,
І звірі лапаті, ласкаві і злючі,
Слізьми заливали Хонгорові слід.
Коли ж волокли вони бранця до броду,
До буйного плеса старої ріки, —
Линів і йоршів золоті косяки
На двісті верстов скамамутили воду!
Степами повів, — жалібніла отава.
Цаган запримітив: пастух — смугллянець

В долині он там випасає овець,
Отара ходила і зліва і справа.
Хлопчисько поглянув: — Це сивка так сивка !
Тож листя спадає, як гикне лишень,
Таким за хвилину покраяв би нивку,
Півсвіту об'їхав за півдня чи день.
Та хто ж то понурений? Привид? Омана?
Хонгоре, ти зв'язаний? Диво із див!
В ста землях у тебе повага і шана,
І сили твоєї ніхто не зломив.—
Малий аж заплакав і кинувся тихо
За ними услід, та Цаган засвистав,
І хлопець на конику свому відстав,
Утерся, зітхаючи: — Лишенько, лихо.

Якщо десь гримлять копити Аранзала,
Якщо не постарів десь Богдо Джангар,
Якщо його луки метають до хмар,
Якщо не ламаються стріли з сандала,
Шість тисяч дванадцять живе ще батирів,
Якщо їх не висікли битви та мор,
То лютою помстою сплатить Хонгор,
Із недругів буде пожива для звірів ! —

Хлопчисько Алтан до отари своєї
Вернувся, щоб гнати отару в хотон,
До пані, що в горах високих Йондон
Живе в срібній башті, а в пані отеї
Дочка є Німгар ... І, не гаючи часу,
Крізь слози волає маленький чабан:
— О горе, посланцем мангаса Кіняса
Хонгора великого взято у бран! —
Спіталася пані: — А може крізь темінь
Ти щось не добачив? Він як його віз?
— О пані, на руки закручено ремінь,

На ноги закручено ремінь. — Від сліз
Чабан захлинувся. — Побідник прелютий
Сирицю Хонгору хаднав неспроста,
На шию ланцюг почепив срібнокутій,
Кінцем прив'язавши коню до хвоста.
Хонгор тую муку ще довго нестиме,
Бо пута ремінні не порвеш повік.
Цаган свого бранця лісами густими
По каменю гострім волік, поволік.—
І хлопчику очі зажевріли гнівні,
Він руку з нагаєм угору здійма:
— Тобі, о Хонгоре, не знайдено ріvnі,
В ста землях людини такої нема.
В бойовицях лютих, де буряний засів
Приносив для смерті здобичу між нив,
Гонив ти один ділі орди мангасів.
І хто ж той батир, що тебе полонив? —
У пані сльозини, як два жайворони,
Великі та круглі, спурхнули спід вій:
— Лишай же, мій хлопчику, вівців загони,
До Джангара сам ти помчишся мершій! —

Чабан засвистав, підкліка сивогривку
І дніми й ночами він скаче в імлі,
Шід боки штурхає коня без спочивку,
Не єсть, і не п'є, і не спить в ковилі.
Два місяці скаче та й бачить здалеку
Джангарову вежу, ворота і стяг,
Ще діб сорок дев'ять проїхав у спеку,
Опівдні моста золотого досяг.
З Джіланом - вартовим коротка розмова:
— Ти звідки з'явився, звалився із хмар? —
Чабан, зомліваючи, кинув: — Джангар! —
На землю сповзаючи, вирік два слова:
— Хонгор заповзятий ... — І впав на правицю.

Джілганові серде забилось, як грім.
— Зашнений кінь і хлопчисько — не сниться? —
Мершій до Джангара, батирю, у дім!
Пробрався в обвід п'ятдесятого кола,
Вклонився Джангару, чекає пори.
Цеджі доторкнувся лише свого чола:
— Джілган мій в тривозі? Щось є? — Говори.
— Мій пане, до брами високого мосту
Примчався хлоп'як бистроногим конем,
«Джангар і Хонгор» — закричав він неспроста
І впав, як пощелений в серде огнем.

З подушки підвівся Джангар ясноокий,
На троні усівши, сказав, як завжди:
— Хлопчисько здалека? — Введіть но, сюди.—
Посланця доставили в палац високий.
Малого Джангар посадив на коліна,
А той на Джангара поглянув — і вмер.
Із кухля вологу ліли білопінну
Малому в уста, хтось долоні розтер,
Та хлопчик не зводивсь. До блідого чола
Джангар талісманом чарівним торкнувсь,—
І хлопчик устами нараз ворухнув,
Підвівся на лікоть, поглянув довкола.

Від голоду, спраги й страшенної муки
Знеможений хлопчик на ноги не звівсь,
Та Джангр йому Іжу подати звелів,
І хлопчик узяв із трептінням у руки.
Наївся й напився. — Розкажуй, що вінав! —
Сказав йому хан. І без вигадок зайвих
Хлопчина спокійно, поволі почав:
— О, сон мій Богдо! Благоденствуйте в сяйві.
Хороброго Хонгра узяв у полон
Посланець від хана Кіняса Догшон.

Волік він його по каміннях гірських,
По хащах дрімливих, стежках лісових,
І руки і ноги на спині зв'язав,
І жовтій ланцюг біля ший скував.
Як руки став Хонгор мідні напинати,
Щоб пута відразу тяжкі розірвати,
Тоді посланець прив'язав до коня
І знов поволік його десь навмання.—

А Джангар, почувши цю повість сумну,
Як грім прогримів у годину ясну:
— Шість тисяч дванадцять богатирів,
Невже ж то нам, Хонгра віддавши, сидіть
І ждати, аж поки Кіняса - царя
Нечувана кара впаде до схід сонця
На голову нашого богатиря?—
І він повернувсь до Алтана Цеджі,
З досадою мовив: — Тепер ти скажи,
Чому ж не вбачав ти такого кінця?
Просив я спочатку, немов мудреця,
Усе розгадати ... Тепер підожди,
Вернусь я з походу,— роздумаєш ти.
Він соколом був спід моєго крила,
Стовпом золотим всередині Алтая,
Відважнішим сином гірського орла,
І я ні на кого його не зміняю!
Він лезом був списка завжди у боях,
Наводив на ворога завжди він жах;
Як вовка бояться овець табуни,
Так військо, вороже тремтить перед ним.
Джілгане! Звели ж ти нарешті Мангна
В похід мені дати баского коня! —

Всі коней сідали, — так Джангар звелів,—
Шість тисяч дванадцять богатирів.

І тут же сам Беке Менген Шикшіргі,
Бурханоподібній Герез дорогій
І родичам всім своїм так повелів:
— Цього пастуха ось, Алтана Цеджі,
Аж поки з походу вернусь я, держіть,
А ми помчимо усі знову на бій.—

Ось Джангар Богдо, що ми славим щодня,
Пройшов по майдану і сів на коня.
Тримаючи зачіпно перед собою
Свій синій сандаловий різьблений дріт,—
Він рушив. І військо за ним у похід,
Незчисленне військо помчало до бою.

Шонхор неспинний, мов буря між гір.
П'ятнадцятилітній Шонхор богатир
Летів за Богдо на баскому коневі,
І жовте знамено у сяйві вогневім
Із шовку і золота над ним зацвіло;
Знамено прикрашене знизу було
Іще дев'яносто п'ятьма китицями.
Знамено, коли спочивало в чохлі,
До сонця, що темряву згонить з землі,
Подібне було, а коли над бійцями
Воно майоріло, то ніби тоді
В оздобі горіло, пазало сонцями ...

І Джангар в поході — це так завсігди —
Усіх вояків об'єднав, обдивлявся:
Чи добре з них всякий озброївсь, зібрався.
У весь кількатисячний славний хурул
Вітав його радісно. Дужий той гуз
Аж там розлягався, де сонце зіходить,
Аж там, де країна мангасів лежить,
Аж там, де Кіняс усіма верховодить
І люттю своєю підлеглих страшить ...

Вони у поході мов сон промайнули
Мостом, що нечуваних сила звела.
Вони у поході іще проминули
Криницю, що сердю подібна була.
Отак проскакали безмежні простори,
Долини і ріки, пустелі і гори
За сорок і дев'ять натруджених днів.
І карий гривань, на якому сидів
Рукатий Савар, сполосився, забився,
Мов іскра у сутіні лісу, пронісся
Між військом, і раптом на дуби він став.
Тут витязь Савар до Богдо прооказав:
— Щоб менше морилися люди і коні,
Допоки дійдемо отих володінь
Догшона Кіняса, нехай молоді
Влаштують собі для розваг перегони.

— Гаразд,— мовив Джангар, та й звів синій дріт.
І враз над степами знявсь тушт конит,
Неначе прийшла на степи громовиця.
І карий гривань, на якому сидів
Рукатий Савар, уперед полетів,
Як вітер, землі не торкався, як птиця,—
На п'ять довгих миль всіх далеко лишив.
За ним тільки син Булінгіра спішив
(Владар золотистого дна океану
Й гори височезної в вічних туманах),
Що звали Саналом в народження дні.
Тож син Булінгіра на сірім коні
Спішив за Саваром, спішив в перегонах.
А третім — із луком Хавтін Енге Бій
Конем вороним та крилатим, як змій,
Летів, що аж степ угинає в передзвонах.

Колись славний Джангар, що всіх подолав,
Змагався із торі на краще стріляння,

Та тільки ніхто у мішень не попав,
І сором було всім від того змагання.
Тоді то спокійний Хавтін Енге Бій
Узяв незвичайний прославлений свій
Оздоблений лук, та такий здоровенний,
За дерево вищий, багатосажений.
Була на тім луді й мідна тятива;
Ой, важко було тятиву натягнути,—
Її натягав увесь рід теленгутів,—
Вона, коли стрілиш, то, ніби жива,
Стрілі навзгодінці дзвеніла, співала,—
І діль невразиму стріла пробивала;
Була на тім луді (придумав Хавтін.
Шілтримувать стріли) і ложа велика,
Різьбар на тій ложі з двох білих сторін
Наніс барана, і козла, і без ліку
Ще й інших малюнків, примхливих окрас,—
Була там — гієна й розгніваний барс;
Був зроблений лук той руками людини
З двохсот переплетених рогів козлиних,
А лука кінді у канавці злотій
Скрашали два олені буйно - рогаті.
На місце змагання примчав Енге Бій,
Конем білоногим в степу став ганяти,
Стрілу з сагайдака почав добувати.
На відстані трьох з половиною миль
Він стрілив із лука в незайману діль
І збив її раптом стрілою додолу,
Зірвав жовту нитку, тоненьку, шовкову.
Та нитка виднілась, цвіла угорі,
Її піднімали у небо вітри,
Високо тримали, де сонця заграва.
Отак то спокійний Хавтін Енге Бій
В змаганні стрілецькому виявив свій
Талант, і окріпла ним Джангрова слава.

І нині в поході Хавтін Енгэ Бій
Конем вороним та крилатим, як змій,
Летів, що аж степ угинавсь в передзвонах,
Летів за Саналом, змагавсь в перегонах.
За ним красномовний нойон Ке Джілган,
Що друзів розсунув, пробивсь, як таран,
Пробивсь наперед; над землею мов туча,
Скаяв на своєму рябому коні,
Здавалось, самумом летів вдалині,
Самумом, що родить пустеля гrimucha.

За ним поспішав, перегнувшись з сідла,
Табунщик опасистий Маха Гала,
Нащадок людини великого сану,
Людини - правителя Малк Йагд Зула.
Племінник Даца Замба дужого хана,
І грізного воїна Дарвуд Дагнін
Алтан Цеджі хана улюблений син,—
Ішла родовідна з далекого давна.
Він мчав на коневі Аксаг Улмані,
Той кінь ще і Зункві й Сакія - Муні
Носив. На коневі були дві прикмети
(Коня всюди мали за цінне добро):
Сакія — криницею подібне тавро
І стовпоподібне тавро Зу Тібета,
Наложене Зункві невдовзі до смерті.
Той кінь щось із сорок сміливців носив,
І тисяч чотири морів переплив,
Пройшов вісім тисяч сандалових хаджів
І стільки ж доріг повз ущелини паші.

Колись, як женився Богдо володар,
То на перегонах, які влаштували
Із Ерклю - гори, аж зза синяви хмар
Спустившись в долину, усіх обігнали

Аксаг Улмані й Аранзал огнепалий,
Але Аранзала Аксаг обігнав
В кінці їх змагання — на сажень. Владика
У Кеке ковальського молота взяв
І ним замахнувся у злобі великій,
Та ще й при ударі на молот наліг,
Розбивши гомілки Аксагових ніг.
З тих шир на ногах висла наростів груда
Таких завбільшки, як горби у верблюда.

А нині в змаганні, в поході - війні,
Всіх витязів коні й Аксаг Улмані
Лишили гуртом Аранзала гнідого.
І Джангар коню Аранзалу сказав,
Та тільки з докором, нахмурено строго:
— Мій коню, ти лухом ізнов піду pav!
Ми йдем до країни Кіняса. Дорога
Далека, другому за рік не пройти.
В походах і війнах пишавсь я тобою,
Пишавсь, дорожив навіть більш, як жною,
Жною, що ліжко ділила зі мною.
Для мене, мій коню, повсюди був ти
Миліший за сина, єдиного сина.
О, коню, що мастью гориши, як перлина!
О, мій Аранзал бистроногий, прудкий!
Не знаю ще я, хто дорожчий для мене,
Чи сам я, чи Хонгор із сердем огненним.
Послухай, лети но, мій коню гнідий!
Коли ж не уволиш прохання, то грізна
Чека тебе смерть,— у пустелі уб'ю
І кину для звірів, а шкуру твою
Жінкам подарую для виробів різних,—
Так Джангар коню Аранзалу сказав,
Щоб птахом летів уперед, наказав.

Та Джангар не встиг ще скінчiti наказу,
Як кінь перелинув сандаловий гай,
Горби перескочив — й незримий відразу
Він став в сизих далях,— лише споминай,
Забуль, як і звали. Отак над степами,
Над ріками, горами і над лісами
Летить блискавиця — вогненна стріла.
Коня ніби сила крилата несла,—
Аксаг Улмані наздогнавши невдовзі,
Спинивсь попереду на курній дорозі.
А Маха своєго шолома здійняв,
Шолома; що завше від срібла був новим,
За звичаєм давнім вождя привітав ;
Аж тричі вклонився Богдо і промовив :
— Я вам, повелитель, бажаю в цю мить
Щасливо обратись до лютого хана,
До хана Кіняса, якого б убитъ,
А витязя Хонгра з неволі звільнить,
Що нам, як душа ваша, рідний іздавна.—

I Джангар у нього тоді запитав :
— Скажи ось, чи днів закотилося много
Відтоді, як Гюмби коня вороного
На обрії вітер сліди поzmітив ?

I Маха Гала йому так проказав :
— О мій повелитель великий, чи много ?
Лише позавчора він тут пролетів.—
І тільки це мовив,— на семеро днів
Позаду лишивсь на дорогах походу.
А Джангар їздою підняв прохолоду,
Він нею коня і себе остудив.
Він швидко догнав і позаду лишив
Всіх сміливих витязів гордого роду.
Лише не догнав він Савара коня,

Лишє не догнав він Санала коня.
Ті коні попереду йшли Аранзала,
Бо вітер і сила тім коням — рідня.

Все ж Джангар догнав з них одного — Санала,
По третьому дні він його наздогнав.
Санал стурбувавсь і коню закричав :
— До царства Кіняса лишилось чимало ...
Не смій відставати від коня Аранзала.
Щоб поруч ти нього, мій сивий, скакав,
Скакав би повсюди стремено в стремено.
Інакше я мушу шаблюку калену
На тебе занести, щоб ти пам'ятав.—
Ті коні в змаганні два місяці рівно,
Два місяці поруч летіли нестримно.

Рукатий Савар на своєму коні
Примчав до високої башти Кіняса.
Коли він скакав по чужій стороні,
Минаючи села збідніших мангасів,
То стрівся із жінкою видвітліх літ,
Що хмиз у воді, нахилившись, збирала.
Ta жінка почула удари копит,
Уздріла сокиру, що сонцем палала,
І очі вогненні ясного коня,
Що сяли, мов зорі весіннього дня.

— Гей, сестро ! Скажи, чи не знаєш, буває,
де Хонгор у полоні перебуває,
Захоплений левом Цаганом колись ?—
Савар запитав і привітно вклонивсь.
— А хто ти ? Не брат йому часом ?—
Спитала та жінка. А потім ізнов :
— Чому б не сказати ? З наказу Кіняса,

Щоб він не звільнився та їх не зборов,
Щоночі в кайдани його забивають,
Кілками сандала наскрізь пробивають
І руки і ноги. Звірина лють!
Щоночі у муках його стережуть
Щось тисяч з чотири з мечами придвірних
Кінясівих воїнів, грізних і вірних.
Такого знущання не було ще чутъ
На світі, бо ніч як минає, то зранку
На нього зліймають криваву нагайку.
Чотири вже місяці в лапах катів.
І він ще живий, невразимий та й годі.
Нема ні одного між нас, у народі,
Щоб тужно не плакав за ним, не болів.
Тож як не знущаються, та не зламали,
Хоч мук і страшених йому завдавали:
Жили міхами великі вогні;
В огні розпікали дротини сталальні
І в шлунок крізь горло щодня пропускали.
Були ті тортури нелюдські, страшні,
Але і на цей раз його не убивши,
Надмірно пекучий вогонь розпаливши,
Укинули в полум'я голим його.
Ta враз опустилась дощем на вогонь
Широка, як поле, розгнівана хмара,
І згасло багаття, знялася тільки пара.
Тоді то Кінясові злі вояки
Укинули в море героя, ще й камінь
До ніг прив'язали. Був камінь важкий,—
Його зрушили ледве із місця биками.
Ta витязь із камнем піднявся zo dna,
Дарма, що велика була глибина.
Тож вбити — не вбили, втопить — не втопили.
Тоді на нараду зійшлися і рішили:
Не гаяти часу, не гаяти днів,—

Укинути витязя в пашу потвори,
Страхітного муса, що з'єсть його скоро,
Бо має п'ятнадцять огидних голів.
І хтось їм порадив, щоб збільшити муки,
Укинути в пашу гіантської щуки.
Але ясновидець Кюсхе їм прорік :
«Знущатися з нього ви можете ѹ рік,
Усе ж він живим, невразимим лишиться,
Тому так чинити із ним не годиться.
Хай вип'є він арзу, араку — пиття,
Прийде до свідомого свого життя.
То ви з ним, прохаю, уже помиріться,
На краще так буде, все вивідав я.
Цей витязь є Хонгор, усякий хай знає,
Він душу свою при собі не тримає,—
Тому не боїться віяких він кривд,—
І може в хвилину змінити свій вид
На двадцять небачених нами, інакших.
А вже коли Джангар лишився живий,
Не матимуть спокою палаці ваші,—
За Хонгра він рушить у похід новий.
Великий нойон, що примчить Аранзалом,
Що здійме свій довгий сандаловий дріт,
Вас птицям і звірю віддасть напоталу,
Помститься. Ви безліч зазнаєте бід.
Це ж він на десятку четвертому років
Всіх ханів скорив, що є в світі широкім.
Всі хани ділуєть стремена його.
Скажу, що я вам не бажаю того.
Вже лішше ви Хонгру подайте напиться
І він подарує усе, що було;
Тоді не прийдеться із Джангром вам биться,
Мине лихоліття, не сплатять за зло».
Це юній старій безсердечній породі
Кюсхе мудро радив. Так чула в народі,

А більше нічого не знаю, профач,—
Савару та жінка сказала крізь плач.

Савар витяг зливок із чистого золота,
Що коням найкращим діною рівнявсь.
І жінці подав подарунок багатий.
— Спасибі,— сказав він,— за те, що дізнавсь!—
І з карого скочив на берег квітчатий.
Попругу — тугіш, катаур підтягнув
І вміло в високе сідло стрибонув.
— Ех,— крикнув,— зажди, проклятуший Кінясе!—
І враз наваливсь він на варту мангасів,
А варти так тисяч із сорок було
Під муром дванадцятигранної башти.
Від бою навколо заревло, загуло.
Він крикнув: ура - а! І ще встигнув напасті
На сімдесят п'ять допомічних полків.
Земля аж дзвеніла від кінських підків
І небо палало у хмарах довгастих,
Палало відливами тисяч вогнів.
Від леза й обуха важкої сокири
Родилося полум'я на сажнів з чотири.
На скокові всьому красуня - коня,
Що линув од вітру на сажень бистріше,
Від мислі напів тільки сажня скоріше,
Колов їх, немов би колоду, чи пня;
Важчу сокири здіймаючи вгору,
Наліво й направо рубав без розбору.
Він гнав перед себе війська і громив
Аж сорок і дев'ять скривавлених днів.
А проти йшло військо нового набору,
Із вісімсот тисяч, улитих в полки.
Прославлений кидальник дроту меткий,
Не міг у Савара і дротом влучити.
На всесвіт прославлений кращий з стрільців

Не зміг і стрілою Савара убити.
Так сотні полків, сотні тисяч бійців
Даремно лиш бились, наклали собою,
Їх кров протікала в пустелі рікою.

І Джангар Савара в бою наздогнав,
А з Джангром — і вірний супутник Санал..
Вони на дроти ворогів піднімали,
Назад через голови перекидали.
А хто вже на дріт попадав, не стогнав,
Упавши додолу, нерушно лежав.
Всілід Джангару витязів військо шумливе
Примчало, як буря, як море бурхливе,—
Шість тисяч дванадцять попереду лав!
Змішалися витязі з військом Кіняса.
Нахмурилось небо, земля затряслася.
Весь світ золотий оповила пітьма,
Ще й хмарами - ковдрами вкрила всіма.
Два місяці рівно із ворогом бились,
Аж поки мангасівці не поступились,
Отак надійшла перемоги пора
У дзвонах і криках звитяжних «ура!»

Всі люди тамтешні сиділи у схові,
Не сміючи визирнуть навіть на двір.
Потоки і людської й кінської крові,
Завглиб — по коліна, полинули вшир.

Упала Кінясових військ половина,
Та втратила стільки ж і Джангра дружина.
І Алтан Цеджі, і Гюмбе, і Джілган
Звалилися з коней, знемігши од ран...
Побачивши Джангра, погнав хан Кіняс
Коня, величезного, наче ті гори,—
Від'їхав од війська на вільні простори

І чорним мечем своїм грізно потряс.
Помчався до Джангра, а Джангр трохи збочив.
Його хан Кіняс вже ось - ось — і наскочив,
Та виставив Джангр перед себе свій спис,
Отак, що він впоперек витязя звис,—
Тоді зашпортивсь об списка Аранзала,
Повз нього проічався кінь хана учвал
І марно меч в ханській правиці засяяв,
Бо тільки повітря навколо він розкрайв.

Джангр скочив на огиря, сповнений гніву,
І, ставши ногою одною в сідлі,
А другою ставши коневі на гриву,
Відразу Кіняса догнав звіддалі.
І спис свій сандаловий витязь пустив
І Хара Кіняса навиліт пробив,
Той спис через кінський хребет простромився
І в грудах коневі стирчали лишився.
Не встигло ще й кинутись військо туди,
Щоб хана свого рятувати з біди,
Як там замигтів Аранзал рудогривий.
Мов іскра пожежі степових. Кінь сміливий
Підскочив ще біжче, щоб міг верхівець
Рукою вхопити списка ремінець.
Піднести Кіняса з конем на списі
Джангр пробував тричі, та спроби усі
Були надаремні, докіль він завзято
З розгону не кинувся на супостата.
Та з вигуком воїнів древніх «ура»
Коня, величезного, наче гора,
А вкуші з конем і Кінясове тіло
Не звів він на ратищі оскаженіло.

Кінясів скакун на списі заметався,
Сандаловий спис ізігнувся й зламався,

Лиш держално Джангр затискав навмання,
А вістря з грудей і коня, і Кіняса
Геть випало вкш з шматочками м'яса.
Кіняс же, припавши до гриви коня,
Помчався до війська і впав там без тямпі.
З досади ридаючи, Джангр підібрав
Потрощений спис, що розпався шматками,
І глянув на поле, де бій бушував:
Порідшало військо Кіняса лихого,
Та мало лишилося богатирів
І в нього у війську, що мало до того
Шість тисяч дванадцять добірних бійців.
Лишився ще Савр Важкорукий, та стріли
Скривавлений бік вояка простромили,—
До гриви коня нахиляє він стан,
Скаакун же, діставши дві тисячі ран,
Несе свого пана між горбі, на схилі.
У полі на огирі сірім сидів
Один лиш Санал, одей воїн славетний.
Він, стисши сандаловий спис бистролетний,
Сто тисяч Кінясовых богатирів,
Які ще лишились, до гурту одного
Зганяв біля брами моста золотого.
Метальник списа, що прославився всюди,
Не зміг пронизати Саналові груди.
Стрілець, що був славен своєю стрільбою,
Не зміг досягти до Санала стрілою.

Джангр бачив, що ворог воює ще сміло,
І в нього від злоті печінку скрутило.
— Що ж будем, Санале, робити?— він роне.
— О Джангре, о мій превеликий нойоне!
Списа ви свого полагодьте хутчій!
— Куди ж маю Іхати в справі я щій?—
Богдо так питає, Санал же говоре:

— В країну, де четверо ханів є торі,
Ви йдьте, до кузні, до майстра Кеке.
Туди мандрування не дуже тяжке:
Чотири лиш місяці буде дороги,
Списа ж не направить ніхто, окрім нього.
Рушайте! Нехай вас ніщо не спиня,
Бо знайдете, що доки в моєго коня
Чотири копита ще дужі і цілі,
Бо знайдете, що доки сандаловий спис
Я цілім і добрим в правиці затис,
Бо знайдете, що доки я жити ще в силі,
То жоден із них, із одих вояків
Звідсіль не втече,— так Санал говорив.
— Санале коханий! Ти в руки взяв певні
Всі справи мої і земні, і душевні,—
Це мовивши, Джангр в мандри вирушив скорі
До краю, де четверо ханів є торі.

Для витязя чотиримісячна путь
Щось тижнів з чотири усього тривала.
Прибув він туди, де ті люди живуть,
А там, обернувшись свого Аранзала,
Свого скакуна, на дворічне лоша,
А сам, обернувшись на хlopця малого,
Списа заховав в гущині комиші
Й пішов до Кеке, аж у кузню до нього.
У кузні побачив, що там при міхах
Щоленно мінялося до сотні робочих,
Бо сили для праці їм бракло в руках;
Людей же, заглянути в кузню охочих,
Якщо вони дозволу не діставали,
Найтяжчими карами зразу ж карали.
Та хlopчик без дозволу в кузню забрів,
Тож звівся один споміж ста ковалів
Із молотом чорним, важчезним в правиці.

— Та що ти за хлопчик, в якого очії,
Як вогники, сяють і пломінь — лице?
Ти ж знат, що, лиш дозвіл діставши на це,
До кузні ввіходити можна юрбі?
Ось голову я відрубаю тобі! —
Так грізно до хлопця промовив коваль.
— Ой, дядечку! Та і не чув я, на жаль,
Про ваші порядки.— Почувши таке,
Одклав свого молота Дархан Кеке
І, кузню оглянувши, зразу звелів,
Щоб вибраних двадцять п'ять робітників,
Які роздували міхи, відступили
І місце своє для хлопчини звільнили.

От сів коло міху хлопчак, без зусилля
Роздумхавши полум'ям ясним вугілля,
Отак, що, розкривши здивовані очі,
Навколо, хитаючись, стали робочі.
Як Дархан Кеке це узрів — наказав
Хлопчині спинитись і так проказав:
— Мов сокола очі, що лине до неба,
Мов сокола очі,— очії у тебе.
В тобі почиваю я образ божистий,
Утіливсь в тобі чиндамані пречистий.
Іди, бо дівчата, збираючи хмиз,
У заростях можуть забрати твій список,—
Хутчій же до мене його принеси!
Три роки ти мав,— я цей список в ті часи
Для батька твого Узюнг-хана робив,
Вгортав кожухом у двадцять шарів,
Та вітер до нього промкнувся тим часом,
І знат я тоді, що за літ сорок п'ять
На герді з прославленим Хара Кінясом
Свій список ти повиши в тім місці зламати,
Де вітер до нього зненацька промкнувся,—

З цим словом коваль до хлопчини звернувся.
Хлопчина списа ковалеві приніс,—
Кеке сам полагодив зламаний спис,
Примусивши Джангра при горнах своїх
Самого роздмухати сто один міх.

Великий нойон, взявши списа з собою,
За тижнів чотири вернувся до бою.
Побачив він там на боїщі Санала,
Що їздив на огирі сірім своїм.
Під брамами міста ворожа навала
Спинилася, збройно затримана ним.
І скрикнув тоді превеликий нойон:
— О ти — втіха денна, нічний милій сон!
О ти — мій Санале,— мій дуб многошумний,
Мій сокіл мисливський, швидкий і розумний!
Санале! Це ти захистити не дав
Душевних моїх і земних моїх справ!—
Це скрикнув і кинувсь на ворога він,
Напавши сюди і промчавши туди,
Коня обернувши й розсікши ряди,—
Так ворога нищив з шести він сторін,
І кожного разу ударом валив
Із коней по сімдесят богатирів.

Помчавши тоді до узгір'я крізь луки,
Отам він побачив, що Савр Важкорукий
Припав своїм лобом до кам'яних брил
І кров'ю червоною бризкає з жил.
З свого скакуна тоді Джангар зійшов,
Стрілу з Савра витяг, обтер його кров,
До рані ділющий бальзам притулив,
Що Сакія - Муні його освятив.
І Савру вернулася сила тоді.
Скакун же його на джерельній воді,

В колінчастих травах в нагірнім краю
Поправився, наче й не був у бою.
Савр сів на коня, і сокиру взяв він,
І зразу за Джангром помчав навзлогін.

Тут, Савра свого повернувши до бою,
Їм Джангар сказав знов:— Мої дорогі!
Зберіть їх докуни й тримайте з собою,
Мов стадо баранів,— одих ворогів!
Я ж Хонгра останки знайду десь.—

У чорній

Зажурі він селищем їхав придворним
І кликав людину, що Хонгра б знайшла.
На поміч йому тут бабуся прийшла,
Прославлена аж на дванадцять країн —
Чаклунка предобра... Зліз з коника він
І — в хижку: — Ви Хара не бійтесь, матусю;
Скажіть, де мій Хонгор? Тоді вже й не знати.
Як буду вам дякувати ... —

Перший надріз

Чарівної палички баби - чаклунки
Таке показав: спить десь Хонгор у шлунку
Голодного лева. що в лігво заліз
На кряжі високім — над ниви, над луки,
Далеко ... А другий надріз показав,
Що Хонгор на дні океану, у щуки
Великої чорної в шлунку лежав;
Та щука у сто саженів довжиною
Й не менше, як в шість саженів, ширину ...
А третій чаклунчин надріз показав,
Що Хонгор аж там, на самім на вершечку
Високого дерева, як у мішечку,
У шлунку того сіроманця - орла
Голодного.— Хонгор отам в нього в шлунку,—
Сказала. Подякував Джангар чаклунку:

— Ну, будьте здорові! — й помчав, як стріла.
В шість тижнів покрив він — бо жаль його квапив —
Щось миль із шістсот. У дорозі натрачив
На лева й орла.— Будь здоров і ласкав,—
Сказали,— чиндамані втілення гідне!
Клянемся, що Хонгра не з'їли! —

Пускав

Коня тоді Джангар. І от прискарав
Над море холодне, та чорне, погідне.

Минули ще тижні. І от він уздрів
Великую чорну щуку м рів:
Була вона в сто саженів довжиною
І в шість саженів була шириною;
На березі моря лежала вона
І дихала важко, розлявивши рота.
Тут Джангар коня осадив, аж луна
Пішла; устромив сандалового дрота
У землю і кинувсь на щуку з мечем.
Але ще не встиг він махнути мечем,
Як вирвало щуку. І впав перед ним
Мішок той з трирічної шкури бика.
А щука, неначе гадюка метка,
Метнулась і зникла. Враз, махом одним
Мішка розв'язавши, він Хонгра дістав,
Котрому скрутив не один хтось сустав
Людськими, мов лінвами, жилами. Хонгор
Лежав собі там, знепритомнівши. Й ось
Розсік йому Джангар всі пута,— і з пут,
Живий, непошкоджений, визволивсь Хонгор.
Гнідий Аранзал на весь світ заіржав
Від щастя: хазяїн вже вільний, мовляв!

От, Хонгра взявши собі на коліна,
Наш Джангар впорснув йому в ніздрі й вуста

Священне те біле зілля — над всі вина
Цілюще,— і Хонгор на ноги устав.
З доспіхів своїх десятьох — бойової
Він зброї і Хонгру частину віддав.
Тоді — на гнідого сідають обоє
І — в путь! Аранзал їх мов вітер помчав!..

Чи мало минуло там днів, чи багато,—
Дійшли вже край башти Кіняса. Завзято-
Іржучи, тут сивий Лиско наш у двір
До башти примчав, із камінних десь гір.
Зворушливо голови коні з'єднали
Обнявшись, один одного привітали.

Тим часом, почувши, що зламано дріт
Джангарів,— Шикшіргі, уставши лиш світ,
Узяв перед себе араки бурдюк,
А в руку — добрячий сандаловий дрюк —
І — в путь! Оті гори високі - широкі
Переступав він як стій у два кроки,
А гори малі — то вже в крок ув один...
Побачивши Хонгра, як кинеться ж він!
— Чи ти де, буйний мій, крильце лебедине?
Моє на землі ти дитятко єдине!
Та де ж це сиріткою ти пропадав,
У ділому світі один пропадав! —
Покинув араку — і кинувсь до сина.
А Джангар, злякавшись, коли б іще сину
Шикшіргі од щастя боки не пом'яв,—
Подушку з сідла поміж ними поклав.
Нестяжний від радощів, Шикшіргі сина
Обняв — і з ним вкупі упав на коліна,
На землю,— вже зедве їх Джангар розняв.
Ковшів по п'ятнадцять хильнувши араки,
Наївшись, напившись, мої небораки —

Як Хонгору батько з доспіхів своїх
Чимало віддав,— на коней бойових
Ізнов посадили — і в путь. Вітровінням
Промчавши, наш Хонгор сандала з корінням
Потяг із землі, обчуярив на ходу
І в битву помчав, мов стрічать молоду.

Там Санал і Савар вже вкушу зігнали
Кіняса стотисячну рать; нападали
Й рубали - мели, мов мітлою сміття.
Але ж багатьом дарували життя ...
Як Джантар Кіняса угледів - побачив
Шід чорним блискучим знаменом,— кульбачив
Коня той,— рішуче він щелепи стис,
Наставив на нього сандаловий спис.
І кинувсь Кіняс. Та нагнав його кий,
Сандаловий кий, не легкий, а важкий.
Тим часом і Хонгор Червоний не спав,
З сандаловим дрюком на військо напав,
Як вовк той часом нападає один,
І всіх розігнав їх на десять сторін!
Йому пощастило таки: він уздрів
Цагана Беке, що аж гей но курів,
Втікав до порослих таволгою гір,—
І вслід за ним кинувсь, помчав богатир!

А військо, як вздріло, що вражено Хара,—
Його визволяти метнулось, мов хмара !
Та Савар на бурім своїм скакунці,
З важкою сокирою в дужій руді,
Помчав їм назустріч і не підпускав
До Богдо. А Богдо вже Хара напав
І вкуші з конем велетенським як стій
Підняв на сандал той його претовстій.
Де таволга крила піdnіжжя гори,
Схопилися в сутичці богатирі.

Не змігши звалити один одного
З сідла, вони кинули коней обое;
Звільнившись від зброї тієї важкої,
Постали віч - на - віч: тепер — хто кого?

А Хонгор нестримний, як в запалі ловів,
Левоподібному Беке промовив:
— Якщо тут на світі не вічне усе,
А змінне, як річка, що мчить і несе,
Якщо ті бурхани не підуть на зраду,
То зверху я буду на цей уже раз!—
Не встигли вони ще й скопитись як слід,
Як в мускулах Хонгра виросла враз
Нечувана сила. Він вмить перекинув
Собі через голову Беке - лавину.
Підняв на сталеве стегно й трусонув,
Отак його з сім щось разів трусонув!
І вдруге так само як стій перекинув,
Та з мідцю ж такою, що сандал зірвав!
Тут Цаган на руки, на ноги упав,
Не встиг ще й отямитись він, як стала
Рука між лопаток поквапно вп'ялася,
І вмить мов прикула незборного лева
Й зламала хребет йому, дужому, враз.
Цаган під сандалом зваливсь, безпорадний;
Він руки і ноги розставив, оглядний,
Не в силі промовить і трьох навіть слів.
Розчепрені члени чотири, для втіхи,
Зв'язав йому Хонгор, на спині хрестив;
А білі груди пом'яв до сіндів.
Поклав бойові під коліна доспіхи
І скочив на Сивку свого — і потяг
Мучителя свого по нетрях - путях,
По скелях і хащах потяг навмання,
Прив'язавши його до хвостища коня.

Угледівши Джангра - нойона з знаменом,
Що маяло, жовте - прежовте мов штах,
Над Джангровим дужим - предужим раменом,
Зі скрученим Хара Кінясом в руках,
І Санала й Савра, що гнали під стяги
Джангра військо для дачі присяги
На вірність довічну й слухняність під ним
Протягом тисячі років з одним,—
Це вгледівши, Хонгор нестримний підбіг,
І Цагана кинув він Джангру до ніг ...

Тоді Джангар Богдо, владика верховний,
Викликав живлячий, чорний, коштовний
Дощ, що аж тиждень імляв день при дні,
І дощик цілющий, що лився три дні,
У битві полеглих обмив бездиханих
Шість тисяч дванадцять богатирів.
Бурхановим благословив їх, коханих,
Білим священним мірде і зігрів
Новим життям, наче дощик лілею ...
І сівши на коней всією сім'єю,
Шість тисяч дванадцять зійшли край дверей,
Юрбою зійшлись вони всі край дверей,
Прежовтої башти Кіняса і в мірі
Гіндів чотирьох надіслали в чотири
Держави, де Хара владав і судив ...
А Хара Кіняса вмить Хонгр посадив
На палицю, зламану з сандала - древа,
А Цагана він, що подібний до лева
Був, раптом колами тоді чотирма
Прикув до землі, — мабуть, замість ярма,—
А п'ятий в пуповину вбив. Як орлів,
Чотири щось тисячі богатирів,
На чолі з Джіланом, на варту поставив.
Тоді був бенкет той, що Бумбу прославив.

Шіддані в п'ятнадцятий день прибули
З держав чотирьох, що під Хара були.
Із Джангаром Богдо вони привітались.
Поклавшись на вірність, назад поверталися
Свобідні. Давши Джілгану Ке наказ
Переселяти у Бумбу до нас
Шідданих Кіняса колишніх, бо ждуть,—
Пустилися хлопці поспішно у путь,
Кіняса й Цагана неначе із бою
Волочучи слідом в петлі за собою.

Тут Хонгор нестримний, Червоний сказав:
— Ні, всесвіт не вічний! — сказав - зав'язав,—
Для всього є черга — для всього і всіх.
Прийшов і день помсти! Тягнімо ж ми їх!
Згадають нехай, як мене волочили,
Як люди мої сонцеясні, ясні
На попіл потерли вони, навісні,
Як двічі по вісім мені розтрощили
Шістнадцять ребер; як давали сам хліб,
Як протягом ділних сімнадцяти діб
Води не давали ні краплі мені.
Тягніть же по каменю їх і по скелях,
Тягніте по горах, лісах і пустелях! —
Тут Джангар вперед чотирьох посланців
Послав: — Оголошуйте,—так їм звелів,—
Що Хара не знатиме більш перемог,
Що скорено ханів країн чотирьох.
Шідданих всіх в башту скликайте завзято
На учту бучну, на нечуване свято! —
Дванадцятимісячну відстань покрили
В дванадцять щось днів ... От під башту зійшлись
Прежовту, де літні дерева шуміли.
В долину зеленої Самби пустили
Коней, а тоді собі тихо всі сіли

У п'ятдесят довгих просторих кругів.
Араку, що Сунгурва виготовляв,
Прославлений серед семидесятох
Народів, що Джангру півладні, з льохів
На учту пізвозили діти нойонів
(Дворів аж п'ять тисяч держав кожен з них)
На сотнях п'яти скакунів вороних,
Запряжених в гарбні киргизькі червоні.
На день обертались разів сот із п'ять
До башти віл Ердес - ріки — і назад.
Отак у бенкеті великого свята
Доба проминула вже й сорок дев'ята.
Нойони і богатирі ста країн
До жовтоЯ башти — картини з картин —
Пливли безперервно потоком широким;
Спішили вітання й вино принести
Шість ханів із ханств тих півладних шести.

В краю непорушний встановлено спокій.
Безрідних і смертних не стало вже тут.
Бо вічності сонце засяяло тут.
Всі стали нетлінні і всі родовиті.
Тут вранці танок щочинали водити
Співучі ті жайворонки і солов'ї,
Од співів солодких дзвеніли гаї.
Тут світські навік укріпились діла,
Мов скеля гранітна. Тут вічно двіла
Любов, молodoщі. В здоров'ї, в красі,
Зробилися дужі й щасливі усі!

СЛОВНИК

- Альчик** — овеча кістка. **Гра в альчики** — улюблена в дітей всіх монгольських племін.
- Арака** — горілка, виготовлена з коров'ячого або козлячого заквашеного молока.
- Аранзал** — чарівний богатирський кінь; кінь Джанgra.
- Араші** — відлюдник; так само і келія.
- Арза** — двічі перегнана горілка з кумису або з коров'ячого молока.
- Аршан** — нектар, життєдайна вода.
- Бадма** — лотос.
- Баз** — кінний двір.
- Базабан** — особлива порода соколів, використовувана для полювання на зайців.
- Баран** — склад домашнього майна.
- Безак** — малярія, гарячка.
- Бізу** — рід верхнього одягу.
- Богдо, Богдохан** — священий хан; титул.
- Бумба** — назва країни, океану і гори. Бумбою називається також вершина купола. Очевидно, і країна називається Бумбою тому, що вона є вершиною людських прagnень.
- Бумбула** — ханська ставка, палац.
- Бурхан** — дослівно «справедник», людина, що досягла досконалості і стала богом.
- Беря** — калмицька міра довжини, дорівнюється семи верстам.
- Гандиг Алтай** — чарівний Алтай.
- Геюнг** — буддійський чернець.
- Гуре** — місце ініжче мочок, позаду щелеп.
- Дарга** — управитель хазяйства, дворецький.
- Деджі** — жертва.

Д е р б ю л ж а н — килимок, покритий матерією.

Д е в с к і р — килим, підстілка.

Д ж а н г а р — проф. Б. Я. Владимирцев вважає, що слово «Джангар» постало від перського Джехан-гір — «Завойовник світу».

Д ж а н г а р ч і — співець, виконавець «Джангара».

Д ж о д б о — скринька для образів.

Д о к у р и — пашчки для барабана.

Д у н г ч і — глашатай; від слова «дунг» — раковина.

Дунг застосовували як духовий інструмент при релігійній відправі.

Д у у ч і — співець.

Е з е н - х а н — імператор.

Е р д е н і — дорогоцінності; в основі буддійського віровавчання лежать три ердені: бог, віра і людське тіло.

Е р к — велике господарство.

Е р к л ю — «Капризна», найменування гори.

Е р л и к - х а н — божество ламаїстів; верховний суддя померлих і владика пекла.

Ж о в т і богатирі — в епосі богатирі називаються жовтими, бо вони є послідовниками релігійного реформатора Зункви — засновника секти «жовошапочників» (ламаїстів). Слово «жовтий» нерідко вживається в розумінні «священий».

З а к р о й — віддалення, що дорівнюється 12 — 15 verstам. Рибальський термін.

З у н к в а, З о н к а в а, Д з о н к а в а — засновник ламаїзму, відома духовна особа тібетського буддізму (1355 — 1417).

З у — калмицька назва Лхасси, столиці Тібета. Цим же ім'ям називаються і лхаські храми та ріки Тібета. Країна Жовтої Зу — Тібет.

Й а х! — вигук болю; «ой!»

Й о р е л — добре побажання, висловлювані з якоїнебудь нагоди; особлива форма калмицького фольклору.

К а т а у р — верхня попруга.

К у з а н — дикий осез.

К ю ч я н - Ц а г а н — назва ріки.

Л а м а — настоятель монастиря.

Л а в р і — рід шовку.

М а й д е р — по - санскритськи «Майтрея» — одно з перевтілень будди. Майдер має прийти в світ і проповідувати буддизм, коли згасне вчення Будди.

М а н г а с и, м а н г у с и — антропоморфні істоти, що пожирали людей. В окремих піснях «Джангаріади», що виникли в часи глибокої давнини, богатирі боролися з мангасами, але згодом, коли «Джангаріада» оформилася, як єдина епопея (середина XV ст.), під мангасами стали розуміти численних ворогів кацміків (ойратів).

М а н е — молитва, яку повільно співають.

М а х а - Г а л а — грізне божество; геній — охоронець буддизму.

М і р д е — талісман, який носять на шиї. Глиняний образок Будди - спасителя.

М у с и — потвори, що живуть у горах.

Н а р м а — рід матерії.

Н а ч и н — мисливський сокіл; в сучасній мові «начином» звуть і мисливську собаку. Символ безстрашності.

Н о й о н — князь; титул Джангра.

О ч и р — скіпетр.

О ч и р - В а н а — ім'я одного з ламаїстських богів.

Р а г н і, а р а г н і — ангел; дівчина.

С а й — мільйон.

С т р і л а - с в и с т у н к а — стріла без залізного наконечника.

С у м е р у — міфічна гора, що стоїть, за словами буддійської космології, в центрі світу.

С у х а — назва чагарника.

Тайша — титул феодала, підлеглого ханові.
Тамга — клеймо.
Татилга — податок, сплачуваний натурою.
Тебеньки — шкіряні лопаті по боках сіда.
Тенгрії — верховні небожителі.
Терлеқ — жіночий одяг; капот, халат.
Токуги — металеві привіски до кіс в жінок.
Торі — назва племені.
Тулма — шкіряна сумка.
Тунжирмуті — порода коней.
Тюмень — десять тисяч.
Ульва — ватяна куртка, що її надівали під панцер.
Узус — в давні часи — уділ, тепер — район.
Уніни — жердини, що становлять снасть кібітки.
Ура! — стародавній калмицький вигук. Означає: «вперед!»
Халвінг — головний убір заміжньої калмички.
Хангай — гірське пасмо в Північно-Західній Монголії.
Харачі — димарі на кібітках.
Хермук — молочні продукти.
Хотон — селище в кілька кібіток, що кочували вкуші.
Хурул — буддійський монастир.
Цаган-Сара — «білий місяць»; свято весни.
Цагараки — дерев'яні жердини, що підтримують повсті кібітки.
Цахар — група кібіток бідноти, розташованих навколо ханської ставки.
Цорго — вигнута труба, через яку переганяли араку.
Чакан — соковита болотна рослина.
Чачір — зонт; навіс.
Чиндамані — талісмани, що виконують всі людські бажання. За ламаїстськими уявленнями в світі є три чиндамані.
Чумбури — повід вуздечки.

Ч у! — вигук, відповідає українському — ну!
Ш е б е н е р и — монастирські кріпаки.
Ш и в и р а и к и — косинки, що їх надівають заміжні
калички.
Ш у л м а — відьма.
Ш у л м у с и — нечиста сила, дияволи.
Ш ю с ю н — м'ясна страва, печена.
Ю р - С а р а — місяць, в якому святкується день на-
родження Будди — Сакія - Муні. Відповідає травневі.
Я г і р - Х а р — назва джерела.

ЗМІСТ

Стор.

- О. І. Городовіков. Богатирська поема калмицького народу 3

Джангар

- Вступ (переклад Ів. Цітовича) 13
Пісня про те, як онук Дуктахула, син дуучі —
Аля Монхля — зайняв вісімнадцять тисяч кро-
в'яно-рудих коней Джангра (переклад Є. Фо-
міна) 23
Пісня про трьох хлопчат — Хошуна Улан, Хара
Джілгана і Аля Шонхора (переклад Ів. Ціто-
вича) 34
Пісня про поразку лютого хана шулмусів Шара
Гюргю (переклади Ів. Гончаренка — стор. 53-70;
Л. Зимного — від слів „Не встигли її глянути ...“,
стор. 70 - 87; Ів. Неходи — від слів „І чутка кри-
зата ...“, стор. 87 - 105; С. Воскрекасенка — від
слів „А там замість башти ...“, стор. 105 - 121;
О. Новицького — від слів „І ти не бачила ...“,
стор. 121 - 132) 53
Пісня про похід проти лютого хана Хара Кіняса
(переклади Є. Дроб'язка — стор. 133-138; О. Но-
вицького — від слів „Півколо з трьох тисяч...“,
стор. 138-140; М. Терещенка — від слів „Батир

молодий...“, стор. 138-147; Гаїни Коваленко — від слів „Між кіньми коняр...“, стор. 148-159; А. Малишка — від слів „Посланець од хана ..“, стор. 159-164; К. Коваленка — від слів „Від голоду спраги ...“, стор. 164-166; М. Шпака — від слів „Ось Джангар Богда ...“, стор. 166-176; М. Бажана — від слів „Всі люди тамтешні ...“, стор. 176 - 182; Ів. Щітовича — від слів „Тут, Савра свого повернувші...“, стор. 182 - 189) 133

Друкарня ім. М. В. Фрунзе, Харків, пров. Фрунзе, 6.
БФ 718. Зам. № 735. Тираж 5.000. 6¹/₈ друк. арк.
Видання 1034. Пап. ф. 70×92 — 42 кг. 3¹/₁₆ пап. арк.
В 1 пап. арк. 119.000 літ Здано в роботу 27-VIII-40 р.
Підписано до друку 25-IX-40 р.

8 pp. 6.